2ª JORNADA dels Serveis Socials d'Atenció Primària

Subjecte i Xarxes Socials

Estratègies d'Acció Comunitària

2ª JORNADA dels Serveis Socials d'Atenció Primària

Subjecte i Xarxes Socials

ESTRATÈGIES D'ACCIÓ COMUNITÀRIA

©
Col.legi Oficial Psicòlegs Catalunya
Col.legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya
Col.legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya

Edició
Barcelona, abril 1999

Tirada: 1.000 exemplars

ISBN: 84-699-0521-X

Dipòsit legal: B-25.476-99

Producció
Col.legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya

Impressió
Ediciones Gráficas Rey, S.L.

AGRAÏMENTS

Agraïm a les institucions de l'Administració el suport que han donat a la Segona Jornada dels Serveis Socials d'Atenció Primària: Conselleria de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya, Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona, Àrea d'Afers Socials de l'Ajuntament de Barcelona i Comissionat per a Universitats i Recerca del Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya.

Agraïm també la confiança i el suport que hem rebut per part de les Juntes de Govern del Col.legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya, el Col.legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya i el Col.legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya.

Agraïm als companys i companyes el suport administratiu que ens han donat des dels col.legis professionals i la col.laboració de tots els col.legiats i col.legiades en la realització de la Jornada.

Comissió Organitzadora de la Segona Jornada SSAP

ÍNDEX

Pròleg

Il.lma. Sra. M. Teresa Arqué i Ferrer.
Diputada-presidenta de l'Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona. 9

Introducció

Comité Científic: Esperança Esteve, José Leal, Anna Martínez, Quim Ortilles, Pepe Otero, José Ramón Ubieto 11

Presentació de la Jornada

Sra. Helena Ferrer Albrecht.
Psicòloga. Presidenta de la Comissió Organitzadora de la Jornada. 13

Conferència inaugural

INDIVIDUALISME I SOCIETAT

Sr. Paolo Flores d'Arcais.
Filòsof. Director de Micromega. 15

Ponència

EL TREBALL COMUNITARI EN ELS SERVEIS SOCIALS D'ATENCIÓ PRIMÀRIA
Sr. Xavier Pelegrí. *Treballador social i antropòleg. Professor de Serveis Socials EUTS-ICESB i EUTS LLeida.* 25

Comunicacions lliures simultànies

De la institució a la comunitat 47

PROCÉS D'INTERVENCIÓ AMB DONES DES DE SERVEIS SOCIALS. DEL GRUP A L'INDIVIDU I A LA COMUNITAT
Sra. Júlia Masip. *Psicòloga. SSAP Ajuntament de Barcelona.*

LA DIMENSIÓ COMUNITÀRIA D'UN PROGRAMA D'ACCIÓ SOCIAL ADREÇAT A DONES
Sra. Soledad Calle. *Treballadora social. Programa Mpal. de la dona. Ajuntament de l'Hospitalet.*
Sra. Montserrat Pérez-Portabella. *Psicòloga. Programa Mpal. de la dona. Ajuntament de l'Hospitalet.*
Sra. Amelia Tormo. *Consultora. Programa Mpal. de la dona. Ajuntament de l'Hospitalet.*

EXPERIÈNCIA DE L'EQUIPAMENT PER A GENT GRAN «JOSEP MIRACLE»: UN SERVEI AMB ESTRATÈGIA D'ACCIÓ COMUNITÀRIA
Sra. Núria Codern. *Directora de l'equipament "Josep Miracle".*
Sra. Marta López. *Treballadora social de l'equipament "Josep Miracle".*

Allò quotidià com a xarxa social 65

LES XARXES SOCIALS COM A DISPOSITIUS DE SOCIALITAT
Sr. Albert Álvarez. *Treballador social i antropòleg.*

ANÀLISI DE LA RELACIÓ INDIVIDU-VIDA QUOTIDIANA EN L'ATENCIÓ INDIVIDUAL ALS SSAP
Sra. Assumpta Pérez. *Assistent social. SSAP Ajuntament de Barcelona.*
Sra. M. Esperança Borrull. *Assistent social. SSAP Ajuntament de Barcelona.*

HEROÍNAS DE LA VIDA COTIDIANA
GRUPO DE APOYO A MUJERES CUIDADORAS
Sra.Lourdes Aramburu. *Psicòloga. SSAP Ajuntament de Barcelona.*

Dinamització comunitària 83

LA RECONSTRUCCIÓ PARTICIPATIVA DE LA XARXA SOCIAL. LA INTERVENCIÓ DELS SSAP EN EL PLA DE DINAMITZACIÓ DEL BARRI DE POMAR
Sra. M. Eugènia Madrid. *Assistent Social. Ajuntament de Badalona.*
Sr. Josep Gresely. *Educador. Ajuntament de Badalona.*

DE NAVEGANTES Y CANTOS DE SIRENA. LO INSTITUIDO FRENTE A LA RED DE LO VIVENCIAL COLECTIVO
Sra. Sílvia Navarro. *Assistent social. Ajuntament de Badalona.*

ECONOMIA SOCIAL I DINAMITZACIÓ COMUNITÀRIA: TREBALL EN XARXA
Sr. José de la Rosa. *Educador Social. Gerent de Drecera.*

Comunicacions oficials simultànies

SUBJECTE I LLIGAM COL.LECTIU
Sr. Markos Zafiropoulos. *Psicoanalista i sociòleg . Director de recerca del Centre National Recherche Scientifique (CNRS). Paris* 105

ESTRATÈGIES D'ACCIÓ COMUNITÀRIA.
Sr. Tomás R. Villasante. *Sociòleg. Professor de Sociologia de la Universidad Complutense de Madrid* 113

Taula rodona 131

EL TREBALL EN XARXA: POSSIBILITATS I LÍMITS
Sr. Jean-Loup Herbert. Antropòleg. Responsable de la Xarxa de Salut de Lyon i professor d'arquitectura de St. Etienne.
Sr. Toni Puig. Director de l'Agència per a les Associacions. Ajuntament de Barcelona.

Conclusions finals 147

Cloenda 149

Sra. M. Carme Alòs. *Presidenta CODTSASSC.*
Sr. Rafel López. *President CEESC.*
Sra. Rosa Martí-Sensat. *Degana COPC.*

PRÒLEG

M. Teresa Arqué i Ferrer
Diputada-presidenta de l'Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona

Per segon any consecutiu l'Àrea de Serveis Socials de la Diputació de Barcelona ha donat suport a la Jornada de Serveis Socials d'Atenció Primària que amb tan encert organitzen els tres col·legis professionals de Psicòlegs, Diplomats en Treball Social i Educadors.

El fòrum de debat que es va aplegar a la Segona Jornada s'emmarcà al voltant de les necessitats socials i els plans i les metodologies que hi han de donar resposta, amb la voluntat d'establir ponts de diàleg principalment a nivell interdisciplinari. Aquesta és una estratègia de treball per la qual l'Àrea de Serveis Socials s'interessa a fi d'incorporar-la en els seus programes de suport, de formació i de supervisió als professionals de l'atenció primària de les administracions i entitats socials del territori.

El fet que s'hagi pogut celebrar aquesta Segona Jornada i la millora qualitativa en el seu programa científic ens indiquen un esforç notable per part dels professionals per articular les respectives disciplines entorn d'un objecte d'intervenció que els és comú i que aquest any es reflecteix en el mateix títol de la jornada: el subjecte i les xarxes socials.

Ens satisfà, doncs, comprovar que hi ha una voluntat compartida per tots d'allunyar-nos de les pràctiques polítiques i professionals fragmentades que parcialitzen i empobreixen la visió d'una realitat enormement plural i complexa.

Tenim la convicció, i creiem que podem afirmar-ho en nom de tots els implicats, que ens trobem en el camí encertat i que hem d'anar avançant en una línia de treball que estrenyi la proximitat entre la perspectiva i les estratègies polítiques i les pràctiques professionals.

oooooooo

Introducció

Esperança Esteve, José Leal, Anna Martínez,
Quim Ortilles, Pepe Otero, José Ramón Ubieto
Comité Científic

El binomi individual-col.lectiu concebut com a dilema s'ha convertit en un obstacle per a l'anàlisi i l'abordatge dels fenòmens que ocupen la nostra atenció com a professionals de Serveis Socials d'Atenció Primària (SSAP). Es tracta d'un plantejament, per tant, fals i estèril que contradiu tota la nostra pràctica i que ha promogut una dissociació d'efectes regressius, en ocasions, entre els partidaris del *case work* i els apologistes del treball comunitari.

Avui som en un altre temps, en un moment històric caracteritzat pel retorn d'un nou comunitarisme, molt diferent de les utopies dels anys seixanta i setanta i per descomptat de l'individualisme radical de la darrera dècada.

Per pensar aquesta articulació subjecte - xarxes socials no són suficients les definicions tradicionals de comunitat, intervenció comunitaria, prevenció, etc. Ens cal revisar aquests conceptes a la llum dels canvis globals dels últims anys i de les aportacions teòriques i metodològiques en el camp de la intervenció social.

Com es constitueixen, per als subjectes moderns, aquelles identificacions que els connecten a la xarxa social? Com cal situar-hi el paper de les organitzacions tradicionals: família, escola, veïns, i dels nous vincles contemporanis? Quines traves, en el procés d'inserció i inclusió dels subjectes segregats, plantegen les comunitats i els grups tradicionals? Com cal pensar, en l'era virtual, els límits de la noció de comunitat? Quin estatut operatiu cal donar al concepte de prevenció en el nostre àmbit d'actuació? Quin lloc, en definitiva, queda per als dispositius públics en aquestes noves xarxes que connecten i donen forma a les iniciatives privades (associacions d'afectats, grups d'ajuda mútua, entitats de cooperació...)?

L'objectiu d'aquesta 2a Jornada sobre els SSAP és sens dubte ambiciós: revisar un model d'intervenció que ens satisfà a mitges i de les mancances del qual som conscients i apostar per emprendre el tema de forma que hom conjugui aquells dos pols indissociables de l'anàlisi de qualsevol fenomen social –la seva dimensió social i la manera com cadascú la subjectiva, la fa seva–, amb les noves maneres d'actuació i amb el compromís ètic que orienta els fins de la nostra acció.

PRESENTACIÓ

Helena Ferrer Albrecht
Presidenta de la Comissió Organitzadora

En nom de la Comissió Organitzadora us dono la benvinguda a la Segona Jornada dels Serveis Socials d'Atenció Primària.

Trobar-nos per segon any consecutiu indica que la nostra Jornada entra en el fet periòdic en oposició al que seria únic o esporàdic. Es consolida, per tant, en la sèrie i en allò que va associat a la constància i al treball regular. Aquest era, certament, un dels propòsits de la iniciativa.

L'altre propòsit era el necessari caràcter interdisciplinari que ha de tenir una convocatòria com aquesta, centrada en la reflexió al voltant de la tasca dels professionals als SSAP. Justament aquesta condició d'interdisciplinarietat és la que la fa una Jornada singular entre els diferents fòrums de debat i reflexió que avui se'ns proposen. En aquest sentit, l'esforç que han fet els tres col.legis convocants per afermar els seus principals trets d'identitat, ha estat decisiu.

D'altra banda, la decisió d'incorporar un comitè científic a les tasques de preparació de la Jornada ha permès que en molt poc temps es produís un avenç qualitatiu important. La notable millora que aquest any presenta el programa científic respecte a la primera convocatòria n'és una bona mostra.

Establir taules simultànies, i per tant multiplicar el nombre de les sales necessàries per celebrar la Jornada, ha estat un esforç d'organització que ens sembla justificat per la major diversitat en les ponències oficials i la més alta participació de tots i totes vosaltres amb les comunicacions lliures. Esperem, doncs, que les petites incomoditats que us puguin suposar els canvis de sala trobin compensació en les propostes que se us fa en cada una d'elles.

Pel que fa al tema que hem triat per a aquesta segona trobada, *Subjecte i xarxes socials*, pensem que és d'una absoluta vigència i que respon plenament al criteri de centrar els nostres debats en aspectes que tinguin un veritable ressò en la tasca que ens és comuna.

Tal com queda expressat en el text de presentació de la Jornada, ha deixat de ser-nos útil, i resulta contradictori en la nostra pràctica, concebre allò individual com el pol oposat del que és col.lectiu.

També és cert que no podem parlar de comunitat en els mateixos termes en què es feia fa dues dècades.

Els serveis socials d'atenció primària, pel lloc que ocupen en la xarxa d'atenció a les necessitats socials, són un dispositiu especialment sensible als canvis que els diferents moments històrics comporten en el teixit social i en les manifestacions individuals.

No ens ha resultat difícil, per exemple, constatar en la nostra pràctica les tesis de Robert Castel sobre la configuració de zones de població vulnerables que han patit la ruptura dels

seus vincles laborals i socials a causa de les transformacions del sistema productiu.

També hem pogut veure com alguns ideals que fins ara sostenien determinats models de funcionament social han caigut sense que puguem veure encara amb claredat quins els hauran de substituir.

Els nous descobriments científics i tecnològics han transformat els modes de relació interpersonal i, entre altres, han permès el naixement de comunitats virtuals.

Enmig de tants canvis socials comprovem que apareixen també noves formes de sofriment subjectiu. La massificació i l'aïllament social es presenten com les dues cares d'un mateix fenomen que compromet seriosament la construcció dels vincles socials tan necessaris al subjecte.

Al mateix temps, allò comunitari es va configurant segons les diferents maneres en què els individus fan ús d'allò social i hi estableixen lligam: noves formes de família, nous estils de comportament en els joves, col.lectius que es constitueixen a partir de l'exclusió o aquells que s'organitzen al voltant d'un ideal.

Els professionals assistim amb una certa perplexitat a aquesta varietat de fenòmens i ens preguntem efectivament si els nostres coneixements teòrics i les nostres tècniques resulten adients per abordar-los.

Potser cal veure si, justament per aquest lloc privilegiat que ocupem en la detecció de les noves problemàtiques socials, no hem de fer un esforç especial en la seva conceptualització i en la investigació de nous models que ens serveixin per pensar i per intervenir.

Tota l'experiència acumulada, les reflexions fetes amb els nostres equips, en les nostres supervisions o en els espais de formació, potser requereixen sortir a la llum en forma de propostes metodològiques o simplement d'interrogants sobre els quals seguir investigant.

Els treballs que es presenten en les comunicacions lliures simultànies, en els pòsters o en les comunicacions que se us adjunten a les carpetes, indiquen que molts companys i companyes ja estan treballant en aquesta direcció.

El nostre desig és que la Jornada SSAP ens comprometi una mica més a tots en aquest objectiu.

Per acabar, la comissió organitzadora dóna les gràcies una vegada més als tres col.legis professionals convocants pel seu suport incondicional, als companys del comité científic per la seva valuosa tasca i, a vosaltres, companys i companyes de l'atenció primària, per les vostres comunicacions, pòsters o altres documents d'interès que no només enriqueixen la Jornada sinó que li donen ple sentit.

Donem les gràcies a les administracions públiques, representades en aquesta taula, sense l'ajuda de les quals no hauria estat possible la celebració de la Jornada en les condicions de qualitat en què ho podem fer. Agraïm també al Comissionat per a Universitats i Recerca que hagi considerat la nostra Jornada mereixedora, per segon any, d'un ajut per a la realització de congressos i simposis científics, humanístics i tecnològics d'especial rellevància.

Gràcies a tots.

OOOOOOOO

INDIVIDUALISME I SOCIETAT

Paolo Flores D'Arcais
Filòsof.
Director de Micromega

El tema individu i societat que se m'ha proposat és un dels més clàssics i també, potser, dels més avorrits. És un d'aquells temes que, per sentit, comporta el risc d'entrar en academicismes.

Tot i així, sent com és un tema general, crec que l'única manera d'afrontar-lo potser sigui la forma d'escollir una perspectiva específica a través de la qual, seguint un punt de vista molt personal, és a dir, segurament una cosa que es pugui contestar, doncs s'intenti comprendre si aquest dilema, individu i societat, avui dia significa quelcom d'especial que ens comporti algun tipus d'elecció, ja sigui civil o política.

Així doncs, voldria iniciar el tema a partir d'un petit malentès que constantment es repeteix quan hom el proposa. En els contactes que he tingut amb els organitzadors d'aquesta reunió, d'aquest congrés, de vegades se m'ha dit que el tema era «individu i societat», i altres vegades se m'ha dit que «l'individualisme i la societat». Cal dir que en altres circumstàncies –a Itàlia, i no tan sols a Itàlia, però allà també–, sovint es confonen aquestes dues coses com si fossin el mateix problema, el mateix dilema.

Bé, voldria començar, doncs, per dir justament que individu i individualisme no són pas la mateixa cosa, no són sinònims. Però és que fins i tot diria que són el contrast autèntic.

Em sembla que aquesta mena d'ideologia, d'objectiu ideològic que tenim i del qual es parla, l'individualisme, en realitat és l'última ideologia que es contraposa a l'individu real no pas perquè, diguem-ne, n'ofereixi una idealització: de fet en constitueix una real negació amb totes les lletres. Així, doncs, voldria començar a partir d'aquesta contraposició perquè les filosofies polítiques dominants, molt dominants, continuen presentant-nos l'individualisme en totes les seves variants teòriques com l'expressió del valor de l'individu real. Ara bé, què és l'individu? Doncs l'individu de fet és quelcom que existeix. L'individu és tal com allò que és irrepetible.

Tan sols si una persona es concebeix com a radicalment irrepetible, en el sentit també de dir que neix potencialment un nou món amb aquesta persona, penso que podrem parlar d'individu.

Perquè si no és així, si l'individu no és irrepetible en realitat no tindrem res a fer amb els individus, no tindrem res a veure-hi, sinó amb replicants, en tot cas.

Amb les variacions sobre un mateix tema, sobre la serialitat, tindrem de fet més a veure amb allò que succeeix en qualsevol regne animal. De fet ens podem acostumar i podem estimar el nostre gosset. Podem pensar fins i tot que és insubstituïble, però sabem que no és irrepetible. És a dir, que els seus comportaments es desenvolupen dins d'una gamma de

varietats establertes per la natura.

Així doncs, tan sols l'individu és allò irrepetible, és a dir, l'individu és l'únic que té la capacitat de crear quelcom radicalment nou, quelcom que és no pensat, inpensat, una cosa que no s'ha pensat abans, quelcom imprevisible, que no pot ser conegut anticipadament.

És per això, doncs, que jo crec que la que se'n diu ciència política i gran part de les ciències socials, es basen en un malentès, perquè volen preveure allò que és imprevisible. Quan poden preveure, preveuen els comportaments, no dels éssers humans com a individus, sinó dels éssers humans com a replicants els uns dels altres.

Però en relació a l'individu en el pur i dur sentit –allò irrepetible que dóna lloc a allò que és imprevisible–, no es pot dir que hi hagi ciència que n'estableixi els comportaments, sinó ja no serien imprevisibles. Ara, què ens fa únics, irrepetibles, imprevisibles? I de fet què ens fa individus? Què fa de la nostra existència una existència individual?

Massa sovint un s'imagina que aquesta individualitat tingui a veure amb l'esfera, amb l'entorn, amb la vida privada. Jo crec que justament en l'esfera privada no s'hi pot trobar individualitat, perquè el lloc que ens fa individus irrepetibles és, i diem que hi ha una tradició clàssica al respecte, la nostra capacitat d'actuar de manera autònoma, és a dir, d'inventar-nos les regles del nostre comportament i no tan sols d'obeir regles preestablertes.

En aquest cas actuar seria una cosa heterònoma. Per tant, doncs, decidir qui som a través de la possibilitat de la invenció de les regles de les nostres accions, és això que ens fa ser individus. I això també és la llibertat, sense la qual no es pot parlar d'individu. Ara bé, aquesta capacitat de llibertat és gairebé el liberalisme, és quasi la totalitat de les teories del liberalisme, similars entre elles i sovint en conflicte i competència també entre elles, i que veuen la possibilitat d'afirmar-se en el mateix individu en l'entorn econòmic, en el món de la societat civil, en l'esfera dels tràfics, dels comerços.

En aquesta mateixa esfera, en l'esfera econòmica, el seu fonament es veu com el fonament de la llibertat civil i política. I, tot i així, encara que nosaltres considerem l'ésser humà com a productor lliure, doncs ja podem prescindir fins i tot d'una qüestió que podria ser important en la vida econòmica, és a dir, quants individus, de veritat, poden convertir-se en productors i en empresaris.

Oblidem, passem una mica per alt el problema de la riquesa i fem una hipòtesi: tothom té un accés eficaç i efectiu a la possibilitat de convertir-se en emprenedor o empresari dins d'un lliure mercat. De fet no és així com la cosa funciona, com sabem que funciona, almenys. Marciale, en una de les seves sàtires, deia que per ser ric cal que siguem ja rics d'entrada, tan sols qui és ric pot ser més ric. Fem, doncs, aquesta hipòtesi de l'ideal liberal en el qual cadascú de nosaltres en realitat pot arribar a ser un empresari, un emprenedor, com diem ara. En quin sentit? Doncs imaginem-nos aquest mercat perfecte, ideal, obert... i tot i així qui pugui actuar dins d'aquest mercat, podrà, de fet, ser individu, és a dir, podrà actuar de manera irrepetible.

En realitat, qui actua dins del mercat està, més que ningú altre, vinculat a les regles absolutament heterònomes, és a dir, les regles del mercat. Produir al cost més baix possible, vèncer les competències. Així doncs, en l'àmbit de l'esfera econòmica que potser les ideologies liberals ens diuen i ens expliquen que és com l'esfera privilegiada de la nostra

individualitat, tots i cadascun de nosaltres som absolutament previsibles, és a dir, que ens hem d'adaptar totalment a les lleis del mercat.

No podem decidir pagar, per exemple, aquell que treballi per a un, segons criteris o d'acord amb criteris que no siguin els que estableix el cost més baix del treball. No pots, d'una altra banda, escollir el criteri, per exemple, de pagar més per una feina que costa i pagar menys per una feina que és gratificant, per compensar aquests nivells d'esforç o potser la més gran pena amb la menor gratificació i viceversa. Tindríeu potser una raó moral: qui més s'esforça més rep. Qui més gaudeix rep menys.

Així doncs, «l'individu» entès com a productor en un mercat lliure, simplement serà aquell que obeeixi. No pot inventar, no pot crear. Quan es parla de creativitat de l'empresari cal entendre-ho com la capacitat d'adaptar-se millor que no pas altres a les lleis del mercat. És a dir, és una capacitat inventiva dins de l'entorn de l'obediència, dins de l'àmbit de l'obediència. És a dir, sabem inventar maneres millors d'obeir certes regles de mercat que són rigorosament heterònomes, regles que nosaltres no establim, sinó que ens vénen donades i davant de les quals no ens podem amagar ni en podem escapar. Així doncs, el productor, com més inventiu sigui, com més «creatiu» sigui, realment tant més serà un instrument del mercat mateix. Per tant serà un instrument millor d'una racionalitat que ja li ve donada i a la qual ha d'obeir rigorosament.

Queda doncs clar que jo no voldria criticar el mercat com a tal. Tots vivim en una societat de mercat. Els intents fets i realitzats d'usar lògiques econòmiques diverses de les que tenim al mercat, han estat desastrosos. I, entre nosaltres, qui fos tremendament crític davant del mercat, realment no sabria renunciar a aquest mateix mercat.

Però d'una altra banda i prescindint ja de la qüestió econòmica i social, que de fet és important, veiem, doncs, com cal regular el mercat, perquè realment sabem que el mercat no ve fet com una realitat espontània, sinó que, de fet, fins i tot diria que pot ser un tant artificial: la tendència artificial no seria la del lliure mercat, i per tant, doncs, quan parlem de mercat hem de tenir ben clares, les velles tesis liberals que diuen que el mercat és una creació, una construcció, un artifici molt sofisticat i de cap de les maneres espontani. En definitiva, que és molt artificial.

Però prescindim ja una miqueta d'aquest problema. Deixem-lo de banda per uns instants i veurem que el que aquí m'interessa emfasitzar és que dins de l'àmbit de la vida econòmica, tot allò que passa com a creatiu en realitat no té res a veure amb l'individu pres en aquest sentit propi, és a dir, com a aquell que és irrepetible perquè obeeix tan sols les lleis que li vénen donades. L'actuar en el mercat no és un actuar autònom, és un actuar més o menys eficaç d'heteronomia. Per tant no és una actuació lliure. La competència de mercat pot ser una cosa molt útil, pot fer veure qui de nosaltres té més grans capacitats per adequar-se al mercat i les seves condicions, però mai és una actuació lliure. És una actuació que per natura pròpia obeeix de prop les regles que el mercat té, prescindint de la nostra voluntat i de la nostra elecció.

D'una altra banda, si nosaltres considerem les professions tradicionalment més individualistes o fins i tot les noves professions, les més individualistes, veurem que en les velles professions liberals, els grans metges, els grans advocats, era gent considerada com a professionals o que tenien professions que permetien la individualitat d'expressar-se el

millor possible de forma personal. Però fins i tot aquí, amb quin sentit un cirurgià, un gran cirurgià és lliure? Com pot ser individu en el sentit de la irrepetibilitat, de la creativitat fins i tot? Un gran cirurgià és lliure d'obeir de la millor manera possible davant de la millor tècnica quirúrgica de la seva època. Cap de nosaltres acceptaria mai ser operat per un cirurgià que es prengués seriosament la idea d'individualitat com a irrepetibilitat. Que actués de manera autònoma i radicalment lliure de qualsevol vincle. Per tant, fins i tot en les professions liberals podríem arribar a tenir una realització, una consciència psicològica a través de la capacitat de demostrar la pròpia excel·lència d'actuació. Però aquesta excel·lència sempre serà una excel·lència d'obediència a les regles tècniques que cadascú ja es troba davant, siguin les regles de la cirurgia o les regles de la retòrica pel que fa als advocats, o fins i tot les regles del màrqueting o de la creativitat «publicitària».

Així doncs, la llibertat de l'individu, la seva capacitat d'accedir a qualsevol regla per donar-se les regles per si mateix, ni en les formes més creatives de vida econòmica i social podrà de forma efectiva, ser realitzada o duta a terme. En realitat l'individu pot arribar a ser tal, és a dir, pot actuar realment de forma lliure com a ésser irrepetible, tan sols dins de l'esfera política, l'esfera pública. Això sembla una mena de paradoxa respecte a totes les idees corrents i habituals de la *vulgata* liberal. I fins i tot tan sols en la realitat de les institucions polítiques els éssers humans han pogut inventar del no-res; en qualsevol altre camp han pogut treure invencions extraordinàries però totes, d'altra banda, havien d'obeir regles físiques i tècniques. És a dir, sempre eren una creativitat dins de l'àmbit de l'obediència a les lleis de la natura, tan sols l'àmbit de la política, per exemple, ha estat el lloc on els homes han pogut inventar literalment «ex nihilo», res existia com a fet donat que obligués o permetés crear una hipòtesi davant d'una forma de convivència més que no pas una altra. Així doncs, certament tenim coses que ens relacionen amb allò que és absolutament imprevisible i impredible.

Un gran pensador, un mestre del realisme polític com Max Weber deia com a conclusió davant de la seva més famosa conferència sobre la política, la política com a professió, com a professió i vocació, que si en el món no es tornés a intentar allò que és impossible, mai sabriem allò que és possible realment.

Així doncs, és tan sols dins del món de la política, de la política entesa, d'una altra banda, com a l'activitat efectiva de la nostra llibertat sense cap mena de condicionants, que nosaltres podem valdre com a individus, és a dir, cada un de nosaltres com un individu irrepetible i no substituïble per part d'un altre. La política en el sentit més ampli.

És a dir, cada un de nosaltres com a existència capaç de crear l'ésser de la nostra convivència. L'ésser com a norma moral, el fer i l'ésser com a norma jurídica, com a comportament polític, com a allò que ens ve donat i que tampoc pot ser descobert perquè no existeix a la natura, no existeix dins de l'univers dels cromosomes una moral futura per dir-ho així, i aquest és l'àmbit del contingent absolut. De fet avui tots els diaris espanyols informen del descobriment d'aquell fragment mil·limètric de metall, dos mil·límetres i mig, aproximadament, que confirmaria aquella hipòtesi coneguda de l'impacte entre un meteorit i la Terra fa uns centenars de milers..., no, de fet, de milions d'anys, abans de l'era terciària, que va crear un efecte que, a nivell cinematogràfic va ser la desaparició dels dinosaures, però que a nivell real va ser la desaparició de la quasi totalitat de les espècies.

Potser, doncs, petitíssims animals, totalment secundaris en aquella època, petits mamífers, han obtingut davant d'ells l'èxit de la història universal.

Sense aquell succés, nosaltres no hauríem pogut arribar fins aquí per discutir aquest tema, és a dir, no existeixen a l'univers cromosomes d'ésser, no hi ha una llei moral que digui què ha de ser o no ha de ser. En aquest mateix sentit, nosaltres som realment els creadors de l'ésser, en aquest sentit som individus irrepetibles no precreats, sinó que creem amb nosaltres mateixos, creem més com més gran sigui l'inventiva, i som heterònoms i no autònoms.

Potser tan sols en les grans creacions artístiques en el sentit pur de la paraula, s'exerceix una llibertat comparable a la llibertat política que consisteix en el crear i en aquest ésser, en aquest crear de la situació d'ésser. És clar que quan parlem de llibertat política en aquest sentit, queda ben clar que entrem en impacte i col·lisió frontal i en crítica amb la política que existeix de forma real, la política existent actualment, fins i tot amb la política democràtica, que és aquella invenció que suposa el ciutadà lliure, que suposa i pressuposa la voluntat absolutament lliure de cada un de nosaltres, ja que la política existent no ofereix actualment aquests espais d'irrepetibilitat radical davant de l'acció de cada un de nosaltres, i aquesta és la qüestió essencial, si volem que la paraula individu tingui el seu sentit propi.

Així tan sols el ciutadà que tingui la possibilitat d'actuar políticament, de decidir lliurement, amb el seu fragment de «sobirania», és realment individu. Si arribem, doncs, a aquesta conclusió, podrem arribar a comprendre que amb això no es resolen els problemes però que s'obren tots els problemes, problemes que neixen, d'una altra banda, del tancar la idea, d'aturar la idea d'individu fora de les mistificacions purament ideològiques. Ara bé, els problemes comencen perquè provenen de dos ordres, un ordre és el que ens indica com les institucions actuals, institucions democràtiques afavoreixen l'individu com a creador. L'altre és que si les institucions ens garantissin aquest accés a la política a cada un de nosaltres dins de la nostra radical llibertat, fins a quin punt realment acceptaríem ser individus, és a dir, desenvolupar realment aquest rol, i potser no preferiríem la tranquil·litat d'una manca de compromís.

Aquests són els dos grans aspectes que hem d'intentar afrontar. Avui la política quan ens proposa comportaments polítics com a comportaments replicants, és a dir, com a comportaments previsibles, ja es converteix en la negació de la política mateixa com a llibertat de l'individu. I així doncs, tot allò que a les institucions obliga la política a situar-se dins de l'àmbit del conformisme d'un aparell, d'una màquina, és la negació de la política mateixa, de la política en si.

Així doncs, és inutil queixar-se i lamentar-se davant de la breu participació dels ciutadans en la política o de la manca d'il·lusió dels ciutadans davant d'aquesta mateixa política i del seu refugiar-se a la vida privada, si la política es constitueix com una mena d'esfera separada amb un autoreferent on tan sols compta realment aquell que escull la política com a feina, mentre que el ciutadà que decideix dedicar breus períodes de temps de la seva vida a la política, per definició quedarà exclòs de les decisions que compten.

Així doncs, és un problema institucional que ha de ser observat. La democràcia parlamentària es basa sobre el valor dels individus, però també la democràcia parlamentària tal com l'entenem avui exclou els individus reals, és a dir, els individus com a allò que no

pot ser eliminat, com a aquell que és irrepetible davant de les accions polítiques eficaces. I si aquesta democràcia parlamentària vol mantenir-se fidel als seus valors de base, ha de reinventar-se, ha de recrear-se, perquè si no es reduiria el ciutadà, no tan sols a protagonista de la seva vida associada, sinó a consumidor d'una ciutadania que quedaria com estranya i que vindria decidida.

D'altra banda, per a aquells que són polítics de professió i per a la resta, si manca l'acció, manca per a tots nosaltres també el sentit de l'existència. El problema del sentit d'aquesta mateixa existència sembla que sigui un problema llunyà, metafísic fins i tot. En realitat el problema amb el qual tenim més relació quotidianament és que hi ha un món desencantat en el qual tan sols alguns escullen el refugi de la religió, però és clar, no pot ser aquest el fonament de la vida col·lectiva. Així doncs, la possibilitat de donar un sentit a la capacitat de la pròpia existència tan sols es pot fer si un sent que viu la seva pròpia vida com a individu que se sent escoltat per altres individus. Sentir-se i ser escoltat i reconegut és l'única cosa que pot donar sentit a la nostra existència.

Si cada un de nosaltres intenta raonar una mica totes aquelles coses que donen sentit a la seva existència o totes aquelles coses que li treuen sentit, sempre descobrirà que una mena de forma de ser escoltat i de ser reconegut, reconegut com a únic o com a única, com a insubstituïble, és allò que dóna sentit a la nostra existència, des del vincle afectiu al vincle social i polític. Si aquesta possibilitat, de fet es nega, recorrerem constantment a una satisfacció subrogatòria, és a dir, intentarem oferir un sentit a la nostra existència negant-nos dins d'una col·lectivitat autoritària.

El tribalisme, que reneix amb formes infinites actualment, és exactament la subrogació de la identitat individual quan la identitat individual com a tal no es veu reconeguda, de fet no és possible, quan, doncs, les possibilitats de ser autènticament escoltats i reconeguts es redueixen gairebé a zero. Però la lògica de la tribu és la lògica del conformisme i l'obediència. Del conformisme justament en el sentit etimològic de la paraula, és a dir, estar amb la forma, tenir la mateixa forma que els altres. No ser únics ni irrepetibles, sinó ser uns replicants dins de la comunitat en la qual cada un pot substituir qualsevol altre. Així doncs, diguem que aquest és un problema que massa sovint es passa per alt. Quan en parlem tranquil·lament, com si fos un fet progressiu de societat multiètnica, no prestem atenció de vegades al fet que, sota aquesta expressió, podem entendre dues coses radicalment oposades. Podem entendre una societat on s'és absolut en la tolerància davant de la diversitat de tots els altres i, per tant, tornarem a una societat d'individus radicalment compresos i entesos com a irrepetibles.

Un personatge que té una gran importància a la nostra època, l'actual Papa, Karol Wojtyla, en la seva darrera encíclica diu explícitament: «Som nosaltres aquells que pertanyem a la tradició i a la comunitat, no podem ser lliures i autònoms a l'hora d'escollir». Per tant, si comprenem una societat multiètnica en el sentit que els protagonistes són les comunitats i no els individus, destruirem totes i cada una de les llibertats, perquè reconèixer la llibertat d'una comunitat significa obligar aquells que formen part de la comunitat a l'obediència de la seva comunitat i no a una lliure elecció, fins i tot davant d'aquesta mateixa comunitat.

Per tant, la lògica de la diferència s'agafa fins a extrems de conseqüències límit on no és

lògica de diferència sinó lògica d'esclavitud. Si reconeixem la diferència d'un grup, la dignitat a la diferència d'un grup, haurem de reconèixer també la dignitat a la diferència d'una minoria dins d'aquell grup i d'una minoria dins d'aquella altra minoria, fins a arribar a la minoria extrema, fins a arribar al dissident únic i exclusiu que és l'individu. Així doncs, en realitat, si volem prendre seriosament aquesta democràcia, haurem de poder inventar una forma de democràcia com a forma de convivència dels dissidents, un dissidint de l'altre, i ens adonarem, amb aquesta paradoxa, de com n'és d'impossible una democràcia plena i completa, però al mateix temps com n'és de necessari trobar maneres d'aproximar-nos-hi.

Si no és així, s'escaparà de l'individu i de les seves llibertats. D'una altra banda, si la llibertat és llibertat d'actuació, l'acció mai pot ser individual, és necessari compartir amb d'altres els valors per actuar i al mateix temps sempre s'actua per quelcom i contra algú. Així doncs, perquè hi hagi llibertat individual és necessari tenir una acció política, i d'altra banda, perquè hi hagi acció política és necessari ser part d'un grup, compartint valors i tenir un enemic. Valors compartits i un enemic que combatre són encara dues formes que constantment arrisquen la llibertat de l'individu, perquè l'eficàcia de l'acció política d'un grup constantment demana el sacrifici de la posició personal.

Diguem que aquest és un altre dels dilemes, incurables d'altra banda, és a dir, que no poden ser definitivament resolts i tot i així hem de tenir profundament presents, justament perquè amb una forma d'aproximació, es pugui evitar que el sacrifici de la llibertat individual es converteixi en alguna cosa massa gran. Així doncs, el dilema individu o societat en els seus termes teòrics purs és irresoluble. Això vol dir que l'hem d'afrontar cada vegada amb termes històrics concrets lligats a la situació que decidim afrontar. Avui, just a la fi del segle que ha vist totalitarismes i els resultats de les seves accions, hem d'establir una jerarquia de les prioritats si volem que el valor d'individu com a tal, estigui per sobre de totes les coses possibles, ens cal buscar una aproximació d'allò que és l'universalisme vinculat a la idea d'individu, la idea de l'individu com a irrepetible i una idea a la qual tothom pugui tenir dret, que reculli el caràcter universal de l'individu.

Aquesta mateixa possibilitat ja l'hem abolida o treta fora de joc pràcticament en el moment que ens veiem obligats a impedir una total llibertat d'immigració, perquè si tinguéssim una total llibertat d'immigració ja no tindríem la modernitat, sinó que, potser en el millor dels casos, en el decurs de pocs anys totes les capitals europees s'assemblarien a la perifèria més desolada de la ciutat de Mèxic.

Però quan posem límits a la lliure circulació d'éssers humans, hem de ser conseqüents i pensar que neguem de socarrel allò que ha estat un dels elements amb el qual ha nascut la idea d'individu modern. No podem fer res més, però a la mateixa vegada hem de saber fins a quin punt podem arriscar la nostra mateixa llibertat individual en el moment que decidim que aquesta llibertat individual ja no pot ser llibertat universal. I d'altra banda és ben comprensible posar-li un límit, perquè si no ho féssim així, aquesta llibertat universal ràpidament es convertiria en el seu oposat, en el caos universal d'una lluita darwiniana per l'existència en grans entorns urbans.

Hem de ser conseqüents amb els valors de fons amb els quals es basa la nostra civilització. Estem posant en oposició valors fonamentals per no perdre'ls del tot. Així doncs, aquest coneixement i conseqüència, com a mínim ha de permetre'ns que les necessitats tècniques

no es converteixin mai en una excusa, en una coartada davant de la qual no sigui possible tenir una total llibertat de moviment entre els homes. Qualsevol restricció (de la llibertat) queda en contradicció amb els valors de fons que ens fan individus i ha de ser gestionada amb absoluta atenció i cautela.

Els altres perills que jo veig avui en dia com a perills fonamentals, són aquells que tenen a veure amb la condició prèvia material, gairebé diria animal, perquè existeixi l'individu com a ésser irrepetible. Són, doncs, les condicions animals materials de la nostra existència: el nostre cos, la nostra salut, el nostre aliment, la nostra casa. Les condicions mínimes sense les quals seria insensat parlar d'individu irrepetible perquè estaríem tots al nivell del grau mínim de l'existència, un intent de sobreviure solament seria l'element coactiu i heterònom més fort de tots.

Ara bé, d'una banda el progrés tècnic ens allibera d'aquestes condicions, queda ben clar i obvi per a molts de nosaltres. A Occident ja no tenim el problema de la fam, tenim el problema de l'obesitat, i al mateix temps, aquest mateix progrés tècnic porta el risc de crear nous desequilibris molt més greus que tots aquells que han succeït en el decurs de la història de la humanitat. Pensem per un moment en el problema de la salut i de la mort, és a dir, el problema previ. A les èpoques passades les desigualtats socials eren molt més grans que no pas ara, i tot i així existia aquella que se n'hi deia «la gran igualadora». La malaltia i la mort eren aquells dos elements que feien aquella igualació. La iconografia la representava amb una dalla que tallava totes les espigues a la mateixa alçada. Es podia ser extraordinàriament ric o extraordinàriament pobre, però quan la pesta negra esclatava, les possibilitats de morir eren iguals per a tothom.

Avui en dia hem tingut una primera fase del progrés mèdic que ha servit per a aquesta igualtat. Ha estat un extraordinari motor d'igualtat. Pensem en algunes malalties que atacaven amb una freqüència estadística infinitament més alta els pobres, els infraalimentats. El progrés de la medicina ha eliminat pràcticament aquestes malalties. El tifus, la TBC, la tuberculosi. El nou progrés mèdic, la nova estació de progrés mèdic que estem vivint, ens arrisca a portar-nos a condicions de desigualtats molt més greus perquè la possibilitat tan sofisticada de les noves tècniques es vincula a aquells costos tan grans que fan que la possibilitat de vida o de mort es vinculi al privilegi com no havia passat mai a la història de la humanitat.

És inutil aprofundir en un tema que tots vostès ja coneixen i que demanaria tota una discussió apart, però de fet és evident que existeix un tràfic d'òrgans internacional i a la mateixa vegada s'entén i es veu que la possibilitat de viure o de morir, que era la mateixa a l'època dels més grans privilegis econòmics, avui en dia, després d'una breu fase d'igualtat, torna a dividir de forma radical els éssers humans i els torna a dividir justament amb el pressupòsit físic i material de cada individualitat.

Però hem parlat d'individu com a irrepetible i també hem de pensar en un altre progrés extraordinari, la psicoanàlisi representa un grandíssim progrés, i tot i així, aquest grandíssim avenç, és evidentment, font de nous grans privilegis. Jo ara em podria permetre una llarga psicoanàlisi, però, quants són els ciutadans del meu país que poden permetre's una llarga psicoanàlisi, la mateixa que jo? I no parlem dels ciutadans del Tercer Món! I vist que, qui no té les condicions mínimes d'existència, no solament no serà individu, sinó que serà un

exiliat, és a dir, que qui no té una casa serà un exiliat al seu propi país, la forma més pròpiament dramàtica i radical, qui no pugui gaudir de possibilitats mèdiques iguals a totes les altres, doncs serà un exiliat dins del seu propi cos, ja no tan sols dins de la seva casa.

Per tant, nosaltres, en el moment que ens hem posat com a objectiu una plena realització de la ciutadania com a llibertat de cada un de nosaltres, haurem de reconèixer que les condicions d'exili es multipliquen de forma constant, fins i tot en alguns casos s'agreugen desmesuradament, i això té a veure amb camps que són exactament aquells en els quals vostès desenvolupen la seva obra, la seva feina.

El conformisme dels mitjans de comunicació que és negació d'un temps lliure, que és temps obligat. Tot el tema de la política i de la legalitat. Tots aquests capítols, que són capítols vinculadíssims a la idea d'individu, ens els hem de saltar i passar per sobre perquè jo crec que amb les coses que hem vist ja queda ben clar que la nostra època, que aparentment té valors compartits –individu, llibertat, democràcia (no hi ha ningú que negui aquests conceptes d'individu, llibertat i democràcia)–, doncs és una època que realment ens porta a fer aquesta elecció radical entre individu i individualisme. Entre l'existència com a bé irrepetible amb totes les coses que permet assolir i algunes de les quals tan sols hem començat a entendre, és a dir, un compromís absolutament més gran d'allò que qualsevol liberalisme pugui arribar a imaginar-se entre existència i conformisme, entre individu i individualisme, entre igual dignitat i aquella creixent desigualtat que en realitat destrueix l'individu.

Així doncs, crec que vostès, justament amb el treball que fan en els diversos sectors de la societat vinculats a aquestes noves formes de risc i marginació a la vegada, segurament es trobaran sovint com a crítics de l'individualisme ideològic, i potser fins i tot, justament perquè són crítics de l'individualisme ideològic, vostès seran, si tenen la possibilitat de treballar la qüestió a fons, els millors custodis de l'individu realment existent.

Gràcies per la seva atenció.

Nota: transcripció no corregida per l'autor

EL TREBALL COMUNITARI EN EL SISTEMA CATALÀ DE SERVEIS SOCIALS

Xavier Pelegrí i Vianya
Diplomat en Treball Social i antropòleg

Introducció

L'encàrrec que m'ha fet el Comitè Científic d'aquesta 2a Jornada sobre Serveis Socials d'Atenció Primària, al qual, aprofitant l'avinentesa, agraeixo la confiança que ha dipositat en mi, és força ambiciós; i ho és per diverses raons que aniran desvetllant-se seguidament, en aquesta introducció que dedicaré a fer certes precisions conceptuals.

Però primer vull deixar constància de la idoneïtat que, al meu parer, suposa iniciar unes jornades sobre l'atenció primària amb una revisió des del marc estructural i organitzatiu del nostre sistema de Serveis Socials que és el que possibilitarà o dificultarà la nostra intervenció professional. És important que no perdem de vista el context legal des del qual actuem, perquè és per mitjà d'aquest context que, en un estat de dret, es defineixen tant els problemes i les necessitats que són «*creditors de l'esforç col·lectiu i solidari*» com els objectius i els mecanismes d'ajuda que la societat decideix dedicar a la seva resolució, i alhora, aquest constructe normatiu és el que ens legitima a nosaltres, professionals, per vetllar i intermediar en nom del conjunt de la societat.

Dit això, de la qual cosa suposo que els presents ja som conscients, deixeu-me començar fent una sèrie de consideracions prèvies que posin de manifest fins a quin punt l'encàrrec que se m'ha fet és al mateix temps que una deferència també un «regal enverinat», o dit d'una manera més suau: el que pretenc és posar-vos en antecedents de la dificultat que em suposa realitzar una lectura com la que se m'ha proposat i explicitar-vos mínimament els preconceptes de què parteixo, perquè, malgrat que puguin ser qüestionats, almenys s'entengui el sentit de la meva exposició. Exposició que, ja des d'ara he d'avançar, no serà altra cosa que una reflexió en veu alta, una visió carregada de dubtes que goso compartir amb vosaltres amb l'esperança que del compartir els dubtes en pugui sortir una guspira de seguretat comuna.

La primera i evident consideració que he de fer es refereix al sentit que dono al concepte «treball comunitari». El concepte de comunitat ha canviat molt en les darreres dècades, com suposo que analitzaran altres ponents. I ha canviat a causa de la concurrència de molts factors, dels quals ara només en destacaria dos que, per la seva rellevància, influiran especialment en l'anàlisi del model de serveis socials que em cal fer. D'una banda la comunitat s'ha tornat molt més heterogènia: ha perdut en molts sentits la unitat d'interessos i sentiments que li era característica, com a conseqüència del fenomen de la globalització, de la facilitat de comunicació i l'elevació del nivell cultural i de vida de la població. D'altra banda, les persones ens hem anat rodejant de tot un ventall de mitjans tècnics que ens fan cada cop més autosuficients, i es tendeix a restringir les relacions socials a àmbits més

estables, com la família, els amics més íntims i els companys de treball. Aquests dos moviments, un d'expansió i l'altre de compressió, aparentment contradictoris són, tanmateix, no sols compatibles sinó també perfectament coherents amb la lògica dels temps. Això no treu que, paral·lelament, observem conductes més o menys esteses -el voluntariat, l'associacionisme, les festes populars, etc.- que semblen evidenciar el contrari, però que hauriem d'interpretar precisament com a forces que conscientment intenten contrarestar en part l'entropia comunitària.

La segona precisió ineludible que em cal fer és que em referiré a l'atenció primària estrictament del sistema de serveis socials. Tot i que són molts els sistemes de protecció social que tenen o podrien tenir un paper important en la seva vessant col·lectiva o comunitària, i més encara els assumptes públics o amb repercussió pública en els quals seria necessària la participació dels veïns i de la població en general, aquí només em plantejo abordar el tema del treball comunitari exclusivament des de la parcel·la que correspon assegurar al sistema de serveis socials. No cal dir que això suposa un enfocament restringit, que no esgota els serveis en què participen tant els treballadors socials, com els educadors, com els psicòlegs, però que tant per l'estructura a la qual pertanyen com per la missió que persegueixen són serveis que responen a altres sistemes del benestar social diferents del de serveis socials.

La tercera cosa que vull manifestar-vos és que el que seguidament analitzaré és més fruit de l'estudi, de l'aprofundiment teòric, a partir de l'observació i de l'anàlisi documental, que no pas d'una experiència empírica, almenys recent, que avali els meus plantejaments. M'haureu de perdonar, doncs, si els meus arguments queden un xic allunyats de la realitat quotidiana i particular dels que viviu des de dintre els serveis socials d'atenció primària, i espero que igualment serveixin per reflexionar, si més no des d'un altre prisma.

Precisions conceptuals del marc legal

Com tots sabem, l'atenció primària de serveis socials no és altra cosa que un nivell, el primer nivell d'atenció del sistema de serveis socials. La pràctica quotidiana ha portat a assimilar terminològicament el concepte «atenció primària» amb els ***serveis bàsics d'atenció social primària*** que formen la columna vertebral de les UBASP; o, com a màxim, també amb els *serveis d'atenció domiciliària*, perquè sovint els trobem integrats en aquells. Però en realitat i segons l'actual ordenament legislatiu català també són d'atenció primària els *serveis de menjador*, els albergs (*serveis residencials d'estada limitada*), els *centres oberts per a infants i adolescents* i els *serveis d'assessorament tècnic d'atenció social primària*.

També tots coneixem que tant la programació com la prestació i la gestió dels serveis socials d'atenció primària són funcions que es realitzen en les *Àrees Bàsiques* de serveis socials, tant si estan formades per un municipi de més de 20.000 habitants com si ho estan pel conjunt de municipis menors de 20.000 habitants d'una comarca. Si són del tipus «unimunicipal» l'administració competent serà l'ajuntament mateix, i si són del tipus «plurimunicipals» l'administració que se'n responsabilitzarà serà el respectiu consell comarcal, sense perjudici de la possibilitat que es formin mancomunitats de municipis per prestar de forma conjunta determinats serveis i puguin constituir la seva àrea bàsica.

En principi, els serveis socials d'atenció primària pel seu caràcter universal i generalista

estan pensats perquè siguin prestats prioritàriament pel sector públic, però existeix igualment la possibilitat que les entitats d'iniciativa social gestionin programes d'atenció primària d'acord amb les administracions competents. És per això que una altra funció que tenen les administracions locals que constitueixen una àrea bàsica és la de coordinar la prestació dels seus serveis d'atenció primària amb els del mateix nivell prestats per institucions d'iniciativa social o mercantil.

Prenent en consideració el que hem dit anteriorment, cal convenir que, malgrat se citi el «treball social comunitari» com a funció de l'atenció primària en general, implícitament es refereix al *servei bàsic d'atenció social primària*, que és el conjunt organitzat i coordinat d'actuacions professionals que porten a terme els *equips bàsics multiprofessionals* formats, com a mínim, per un treballador social i un educador social. Tant és així que, només a aquests serveis bàsics se'ls encomana explícitament dintre de les seves funcions la de dur a efecte «*treball social comunitari*».

Pel que fa a l'actual Mapa de Serveis Socials, tampoc se li dóna un tractament especial, si bé es preveu que «*da necessària orientació de l'atenció primària a aspectes preventius, rehabilitadors i d'intervenció comunitària, fan preveure una àmplia pressió de la demanda de serveis d'aquest primer nivell...*» En el III Pla d'actuació social i com un dels principis directius s'assenyala que «*el treball comunitari que competeix als serveis d'atenció social primària ha de tenir un desplegament notori, i ha de promoure el desenvolupament integral de les persones i la participació i integració actives dels ciutadans a la comunitat, especialment dels que pateixen marginació o risc social. Aquestes intervencions han de tenir projecció pública i implantació solidària en la comunitat*». Més endavant, quan parla dels àmbits d'intervenció es diu que «*s'intervindrà en un primer nivell d'atenció, i tindran especial rellevància les tasques de prevenció i els programes d'atenció comunitària...*». Però més enllà d'això es posposa al futur Reglament de l'Atenció Primària qualsevol altra concreció.

Hom podria pensar que serà, per tant, en el desplegament de la normativa bàsica que s'abordaran les pautes i directrius per a aquest tipus d'intervenció més col·lectiva. És possible que així sigui, però de moment, en l'esborrany de decret d'aprovació del Reglament de l'Atenció Primària a què he tingut accés i que encara no ha estat aprovat, tampoc apareix cap aportació substantiva en aquest sentit. És a dir, que més enllà del reconeixement del treball comunitari com una funció genèrica a realitzar especialment des de l'atenció primària, no es mencionen altres referències concretes que el vinculin a certs programes ni que prescriguin les pautes per a la seva realització.

Primer nivell d'anàlisi: el context

Un cop fet aquest ràpid recordatori de la normativa i de la planificació generals, passem a analitzar alguns elements contextuals que des del meu punt de vista estan condicionant la percepció que puguem tenir sobre les possibilitats o dificultats de fer treball comunitari en l'àmbit dels serveis d'atenció primària. Em proposo aportar algunes reflexions que ens ajudin a entendre els condicionaments externs al sistema o procedents del suprasistema però que ineludiblement l'afecten i el contagien d'una lògica més general de què no pot sostreure's.

Una primera externalitat té a veure amb la mediació formal que suposa el marc legal i normatiu que configura no només el sistema de serveis socials, sinó tota actuació pública sotmesa a l'estat de dret. No cal ser cap expert jurista per comprendre que és en les lleis, els decrets, les ordres i els reglaments on podem trobar allò que és o que no és, i allò que fa o ha de fer un determinat àmbit de protecció pública; aquesta és la forma d'objectivar, tant per als possibles beneficiaris com per als executors, les pautes i els límits de les actuacions que els implicaran. És a la normativa on, en primer o en últim terme, esperem trobar la resposta del que hem de fer en la nostra pràctica com a professionals.

Doncs bé, crec que cal assumir quina és la realitat del nostre ordenament jurídic, en especial pel que fa al tema dels serveis socials, i plantejar-nos què podem o no podem esperar-ne com a formalitzador de la nostra actuació professional. Sobre aquest primer aspecte cal precisar unes quantes coses.

En primer lloc, que la regulació d'un sistema d'actuació pública com ho és el de serveis socials comporta un nivell de complexitat força elevat pel que fa a l'harmonització entre els seus diferents components. El propi àmbit d'actuació i la naturalesa dels assumptes que tracta, la varietat de mecanismes i estratègies que utilitza, el tipus d'objectius i finalitats que es proposa i la implicació de diferents organismes públics i privats que hi intervenen, fan que, almenys fins ara, la normativa existent hagi adoptat una forma predominantment estructuradora i ordenadora dels principals rudiments que permeten bastir i posar en funcionament l'aparell orgànic i burocràtic. En aquest sentit, no es pot pretendre que la legislació entri a definir detalladament aspectes que van més enllà del que és el marc d'actuació general i homogeni que necessàriament han de garantir els poders públics. Un excés legislatiu i amb un caire marcadament detallista pot comportar «*una rigidesa i compartimentació difícilment compatible amb la dinàmica social*» com ens recorda Antoni Vilà.

Però malgrat aquesta consideració, també cal dir que les lleis i les altres normes bàsiques que regulen el sistema pateixen d'una manca considerable de definició i coherència. Massa sovint ens hem queixat de falta de claredat, de precisió i de l'abstracció de formulacions retòriques que bé se'ns apareixen com a buides de contingut i repetitives d'altres anteriors, o bé tan sols assenyalen bons propòsits sense desplegar-se coherentment en els mitjans i en les actuacions que les han de fer possibles. I en canvi caldria que les pautes bàsiques fossin realment explícites en senyalar els mínims preceptes que cal respectar per tal de garantir la unitat, que no uniformitat, del sistema. Els legisladors, en aquest cas no sempre han estat afortunats, i sembla que s'ha tendit a utilitzar més el poder legislatiu de forma ambigua per conciliar les diferents opcions polítiques que no pas per prendre compromisos clars des dels poders públics. Aquesta incoherència no és només un defecte de les nostres normes jurídiques, passa en totes les lleis generals sobre serveis socials que, segons Marino Villa, es caracteritzen per ser:

«*...declaraciones de principios sin valor normativo, hipérboles dogmáticas irrealizables (...) junto a la pretensión de operatividad inmediata, ignorancia o inobservancia del contexto jurídico-administrativo en que se han de incardinar (...) proliferación de encargos en blanco al poder ejecutivo para su desarrollo, o asignación de competencias inconcretas simultáneamente a más de una Administración del mismo ámbito territorial; disposiciones innecesarias por reproducir normas constitucionales o de otras leyes (...)*

disposiciones de contenido imposible sobre Seguridad social etc.»

Finalment, també hem de considerar que, a diferència d'alguns països, entre ells alguns d'Hispanoamèrica, aquí no disposem d'un estatut o reglament específic que determini i reguli legalment les funcions i responsabilitats dels diferents professionals que intervenen en el camp dels serveis socials. Aquest és un aspecte que queda exclusivament en mans de l'estament docent d'una banda, i dels col·legis professionals de l'altra, mentre que pel que fa al món laboral existeix un cert buit i, el que és pitjor, una alta dosi de desorientació en els agents contractadors sobre les possibles capacitats inherents als rols professionals. I com sigui que el «treball comunitari» és, al meu entendre, essencialment una estratègia d'abordatge tècnic de problemes i conflictes que tenen una dimensió col·lectiva, la seva responsabilitat passa bàsicament pel saber fer professional. Tant la seva concepció com la metodologia per portar-lo a terme pertany a una dimensió que no és la que s'intenta cobrir quan es basteix l'entramat legal d'un sistema de protecció social com són els serveis socials. Crec que el marc regulador del sistema no és el lloc des del qual s'hagin d'establir, i menys estandarditzar, les formes de portar a la pràctica les actuacions que pertanyen al camp purament tècnic i de competència professional.

Un altre constrenyiment contextual és el que prové de l'organització territorial i administrativa vigent així com del règim competencial que se li atribueix. També aquest, que és un factor bàsic i amb múltiples implicacions en el sistema de serveis socials, forma part d'un conjunt institucional més global que té a veure tant amb l'organització política del conjunt de l'Estat Espanyol com amb l'específica de Catalunya. L'àmbit de l'administració local a Catalunya està formada per tres òrgans o administracions, un més que a la resta de l'Estat, i a més, en algun d'ells es pot constatar fàcilment una alta dosi de contradicció que evidencia que el model general que s'ha volgut implantar no ha aconseguit els resultats que s'esperaven.

D'una banda, és sabut que un problema que compartim amb la resta de territoris de l'Estat Espanyol és l'atomització de l'administració municipal. En tot l'Estat hi ha més de 8.000 municipis, dels quals només uns 250 (un 3,15%) tenen més de 20.000 habitants i per tant, segons la llei estatal 7/85 de Bases de Règim Local tenen obligació de prestar serveis socials. Però el que és més greu, més de 4.800 (un 60,4%) tenen menys de 1.000 habitants. A Catalunya el panorama no és molt millor pel que fa a l'atomització municipal. D'un total de 894 municipis existents a Catalunya són 533 (el 60%) els que no sobrepassen els 1.000 habitants, i només 42 (el 4,70%) són municipis majors de 20.000 habitants, els quals segons la nostra llei 8/87 municipal i de règim local de Catalunya han de prestar, independentment o associats, «*serveis socials, de promoció i de reinserció social*».

Malgrat l'administració local té plena autonomia d'acció, perquè disposa de personalitat jurídica pròpia, és evident que l'actual atomització del poder local limita la seva capacitat d'acció sobretot quan no s'aprofiten els mecanismes de col·laboració i coordinació o quan no es rep el convenient suport i finançament exterior.

En el cas de Catalunya el panorama de l'administració local és encara més complex que a la resta de l'Estat en haver-se creat un nou nivell administratiu: el comarcal. La llei 6/1987 institueix aquest nivell intermedi propi i original que hauria pogut superar en part la debilitat que atribuïa anteriorment als municipis i alhora contribuir a una major descentralització de competències. Però, en la pràctica, l'administració comarcal s'ha evidenciat més com un

instrument de poder polític que com un recurs de gestió efectiva en disposar de poca capacitat de maniobra a causa, sobretot, de la dependència estreta que té de l'administració autonòmica tant en l'àmbit competencial com en el financer; així que en lloc de simplificar els nivells administratius que suportava el ciutadà, el que s'ha aconseguit és augmentar-los.

Perquè, tot i que al mateix temps que es creava l'administració comarcal es proclamava formalment la voluntat de convertir Catalunya en una comunitat autònoma uniprovincial, en la pràctica això no s'ha produït, ni tan sols s'ha arribat a plantejar a alts nivells i ara subsisteixen els tres nivells administratius. Aquesta decisió ha tingut inqüestionables conseqüències pràctiques; una és que ha portat a una clara diferenciació de model d'actuació entre les quatre diputacions provincials; mentre la Diputació de Barcelona reconvertia progressivament els seus serveis de prestació directa a la població en altres de més dirigits a donar suport als municipis, i especialment als que disposaven de menys capacitat tècnica i de gestió, les altres tres diputacions provincials s'abocaven a un procés de buidat de continguts mitjançant la transferència de les seves competències, bé a les comarques, bé a la mateixa administració de la Generalitat. Així, en una mateixa norma es preveu el traspàs de competències i alhora s'admet que això es farà «*sens perjudici de les competències d'assistència i cooperació jurídica, econòmica i tècnica que correspon a les diputacions, segons la legislació vigent*».

Si a més del que és estrictament administració local, tenim en compte també altres formes d'ordenació del territori, ens trobem de fet amb un nou nivell: els sectors regionals. Aquesta divisió en regions que agrupen un conjunt de comarques es justificaria per la necessitat de disposar d'una divisió territorial intermèdia per a l'agrupació de determinats serveis especialitzats i alhora per descentralitzar l'administració autonòmica en àmbits territorials més petits que els de la província. Però el problema és que, fins que no es va disposar del Pla Territorial General de Catalunya, les diferents estructures de serveis (sanitat, ensenyament, etc.) van adoptar divisions pròpies no coincidents entre si, a més que, per administrar el que compet als sectors regionals, no hi ha una veritable estructura administrativa al darrere atès que no són un nou nivell sinó una prolongació de l'administració autonòmica, la qual cosa n'hipoteca la dependència. Pel que fa al que aquí ens ocupa, aquesta sectorització diferencial i la manca del referent administratiu local dificulta la possibilitat de realitzar un treball que prevegi la integració en el territori i la transversalitat entre àrees afins, i molt especialment les que presten serveis a les persones.

Segon nivell d'anàlisi: el sistema de serveis socials

Passem a veure ara més concretament fins a quin punt l'actual configuració del Sistema Català de Serveis Socials permet o dificulta la realització d'alguna mena de treball comunitari. Per a això, cal situar-nos de nou en una concepció àmplia i actualitzada del que podem entendre per «treball comunitari» avui dia. Avançant-me al que s'analitzarà amb més profunditat al llarg de les jornades, mantinc els preconceptes que he anat desgranant fins ara: que el treball comunitari és una forma més de treballar amb grups de població o amb la xarxa social d'un individu, aplicable quan determinades condicions ho fan aconsellable o més idoni i per tant s'inscriu com un mètode d'intervenció coherent amb els

objectius que es pretenen; i, des d'aquest sentit, entenc que la regulació normativa no ha d'entrar a prescriure els mètodes i les tècniques que s'han de fer servir per a la intervenció professional, tan sols ha de possibilitar que s'acompleixin els objectius de la forma més eficient possible.

1. Possibilitats per al treball comunitari

Com també s'ha dit el marc que configura el Sistema de Serveis Socials a Catalunya peca d'una gran abstracció pel que fa als seus preceptes més generals i encara li manca un major desenvolupament en molts aspectes, els quals caldria anar precisant i unificant en el futur. Però aquesta mateixa imprecisió, alhora que resulta un fre per avançar de forma coherent i unitària, també permet disposar d'un ampli marc de llibertat per reinterpretar i actuar des de l'espai local en una perspectiva tècnica de treball comunitari.

Si parem esment, per exemple, en els tan anomenats principis rectors de l'actual llei refosa, però que es mantenen pràcticament invariables des de la primera llei de serveis socials (la 26/1985), ens adonarem que les seves definicions tan genèriques permeten perfectament desenvolupar qualsevol tipus d'intervenció, i per tant, també les actuacions comunitàries que es considerin adients en un determinat context.

Se'ns diu, per exemple, que la **globalitat** en els serveis socials és actuar de manera integrada per tal d'atendre les necessitats globals i evitar el tracte parcial. Aquest plantejament holístic cada vegada més incorporat a les ciències socials ha esdevingut un paradigma inqüestionat de l'acció social, i de fet consagra el que tradicionalment han fet els professionals dels serveis socials; és aquest principi de globalitat el que ens permet dotar els serveis socials -fins i tot la intervenció més centrada en la persona-, d'una dimensió col·lectiva, quan s'hi inclou també treballar amb l'entorn sociofamiliar de l'individu i amb les xarxes comunitàries que representen els seus referents bàsics.

Quan es defineix el principi d'**integració** se'ns diu que els serveis socials han de tendir a mantenir els ciutadans en els seus ambients familiar i social o reinserir-los en l'entorn de la comunitat. Aquest principi se'ns ha quedat un xic curt, i ara també caldria afegir que cal treballar per eliminar els obstacles que impedeixen a qualsevol persona nouvinguda, sigui de la cultura que sigui, que pugui formar part de la comunitat, tot respectant el dret a la diferència. Tant una vessant com l'altra de la integració no podrien portar-se a terme totalment sense la percepció que, alhora que s'atén el subjecte integrable, també cal actuar sobre el context social que ha de facilitar la receptivitat del nou membre o el manteniment del que està en risc de ser-ne marginat. Per tant, per acomplir el principi d'integració és imprescindible intervenir activament en les instàncies del medi, tant en un sentit preventiu com pal·liatiu, per fer-les més permeables i obertes a la diferència i a l'alteritat.

Un altre principi que s'esmenta, aquest de caire més organitzatiu, és el que prescriu que la prestació dels serveis socials ha de respondre a criteris de màxima **descentralització** i **desconcentració**. I si no prenem els termes en el sentit purament administratiu i recalem en el component d'intervenció que comporten advertirem que la descentralització funcional i territorial suposen també desenvolupar el potencial autoorganitzatiu de les col·lectivitats més petites, donar la paraula als veritables protagonistes dels serveis socials, transferir part del poder de decisió a òrgans i instàncies que per estar més pròxims a la realitat poden tenir

una visió més acurada i una possibilitat de generar canvis més efectius. Sense una veritable descentralització de l'abordatge de les necessitats (independentment de qui sigui a qui corresponguin les competències administratives o la responsabilitat pública), els serveis socials, paradoxalment, contribuirien a fomentar l'estatus de minoria d'edat de la població, a la qual teòricament haurien de promocionar, incapacitant-la per fer-se càrrec dels seus problemes i donar-los resposta.

Es tracta de fer efectiva la subsidiarietat, és a dir, que tot fenomen que es pugui abordar i gestionar amb competència des de l'àmbit o nivell més pròxim a la realitat on es genera, no s'atribueixi a una instància superior, i que aquesta només actuï subsidiàriament de la inferior quan sigui necessari el seu suport. Però curiosament aquest principi que està força acceptat, encara que no el citi explícitament la llei, i que d'una forma o altra addueixen totes les administracions, només es reclama en sentit ascendent, vers els nivells administratius que limiten la pròpia autonomia, i gairebé mai s'utilitza en sentit descendent, quan es tracta d'aplicar-lo vers nivells administratius més petits i en referència a les formes organitzatives més pròximes a la comunitat, adduint el que al meu entendre és una mala interpretació de l'atribució legal de competències.

Amb el principi de **participació** passa més o menys el mateix. Està prescrit que els poders públics han de promoure la participació democràtica dels ciutadans en la programació i el control de la gestió dels serveis socials, i fins i tot s'emfatitza que en el cas que en sectors determinats hi hagi entitats representatives d'aquests ciutadans, aquestes entitats s'hauran de tenir en compte amb vistes a promoure la participació. Però en la pràctica, quan es tracta de concretar els mecanismes per organitzar aquesta participació, ens trobem que es tracta d'una participació molt restringida per tot el que suposa que sigui delegada en uns representants i, a vegades, amb una presència desproporcionada de l'administració; aquesta és la fórmula amb què operen les màximes instàncies de participació formal, com és el Consell General de Serveis Socials i els respectius Consells Sectorials, o també, tot i que amb una fórmula diferent, el Consell General de l'ICASS i les seves comissions executives territorials.

Però a més, la participació en el que seria el nivell més pròxim al ciutadà (de poble, de zona o de districte, de barri) es deixa a la lliure consideració de les entitats locals (ajuntaments i consells comarcals) el poder crear en el seu àmbit un consell de serveis socials. No tinc informació precisa del nombre de consells d'aquesta mena creats en les administracions locals de Catalunya ni del grau de funcionament dels existents actualment, però molt em temo que tret d'alguns casos paradigmàtics (com el del Consell de Benestar de Barcelona) la pobresa en aquest sentit és notòria. Com també ho és encara en les altres fórmules possibles, més dinàmiques i interrelacionals, que podrien implementar-se per fer efectiu el dret constitucional que té la població «a participar en els afers públics». Sense una cultura real i responsablement participativa no crec que sigui possible plantejar-se el treball comunitari.

Finalment, l'últim principi que val la pena portar a col·lació és el de **prevenció**, el qual determina que els serveis socials s'han d'orientar sistemàticament vers la superació de les causes dels problemes socials i han d'actuar coordinadament en la seva resolució. També en aquest cas trobem una dimensió de la prevenció que forçosament ha de superar l'àmbit merament individual o familiar per atendre fenòmens més globals, que tenen la seva causa

en dèficits estructurals i en dinàmiques socials que poden portar a conseqüències d'exclusió i de marginació dels individus i col·lectius més vulnerables. Sense un coneixement profund de la realitat, sense una programació compartida amb la població mateixa i coordinada amb altres serveis de benestar i sense una intervenció sistemàtica que afronti els conjunt de factors exclusògens, els serveis socials no superaran mai el nivell assistencial, que tot i necessari tantes vegades hem constatat com a insuficient.

Com en els anteriors, en la lletra, i el que és més important, en l'esperit d'aquest principi hi cap la perspectiva del treball comunitari. Però és més que això, hem d'entendre que no es tracta sols d'una autorització més o menys encoberta sinó d'una prescripció, d'un mandat sempre perfectible i alhora sempre irrenunciable si no volem trair l'orientació originària que es va donar a les primeres lleis en què es basa el Sistema de Serveis Socials. No en va, aquests principis ja formaven part de la primera llei de serveis socials, la del 85, que fou aprovada pel Parlament de Catalunya amb un unànime consens.

Però més enllà dels principis, podem trobar altres pistes en la configuració del sistema sobre la possibilitat de portar a terme treball comunitari. Un tret que em sembla definitiu és la estructuració mateixa del sistema en dos nivells, la qual cosa afavoreix i facilita que el treball comunitari tingui una especial rellevància i graviti fonamentalment sobre el primer i més bàsic d'aquests nivells: el nivell d'atenció primària. No és casual que aquest mateix nivell sigui anomenat en altres comunitats autònomes com de «servicios comunitarios» i, seguint unes pautes força homogènies, en totes es diferenciï del nivell de serveis dits especialitzats o secundaris.

La idoneïtat dels serveis d'atenció primària per al treball comunitari li ve especialment donada perquè són uns serveis configurats en base al territori i de proximitat per atendre tota la població que hi viu o s'hi troba en un moment donat. El *servei bàsic d'atenció social primària* com a exponent central d'aquest nivell, ha de tenir en el seu conjunt un caràcter polivalent que li possibiliti treballar amb les dinàmiques socials que es produeixen en la comunitat o en les comunitats que té al seu càrrec. I, evidentment, el que passa no es pot reduir a necessitats o problemes, a demandes o a situacions de risc, únicament des de la vessant individual o sols tenint en compte una variable molecular d'un grup; es donen molts altres fenòmens en la vida d'una col·lectivitat que sols s'expliquen des d'una visió holística i alhora pròxima de la realitat. Des d'aquesta perspectiva, la comunitat passa a ser quelcom més que una delimitació geogràfica o el lloc on es resideix, i es converteix en l'espai simbòlic de construcció de la identitat col·lectiva. Aquest és l'espai que cal cercar i que, tot i no sent fàcil, cal també convertir per si mateix en objecte de treball dels professionals i dels equips més enllà del simple foment d'activitats ludicofestives.

Això ens situa ineludiblement en la tessitura de considerar l'administració local responsable dels serveis d'atenció primària com la màxima responsable també d'impulsar, fer possible i fins i tot prescriure les formes més col·lectives d'intervenció. Les administracions locals tenen reconeguda una plena autonomia d'acció, igual que les entitats d'iniciativa social que puguin estar col·laborant en el nivell d'atenció primària. Autonomia que només està subjecta al marc legislatiu corresponent i a la planificació i l'ordenació general que compet a la Generalitat. L'autonomia de prestació i gestió pel que fa als serveis socials locals inclou també el respecte a la independència funcional i organitzativa.

Per tant, cada corporació local en exercici d'aquesta llibertat i legitimada democràticament pot programar i establir les estratègies corresponents perquè els seus òrgans administratius i els seus equips tècnics actuïn d'una determinada manera. En això consisteix la potestat d'establir les pròpies línies de política local. Polítiques que, malgrat poden estar altament condicionades per les polítiques socials més generals (especialment autonòmiques però també estatals i, fins i tot, cada vegada més, europees) tenen i poden tenir encara més, un relatiu marge de maniobra sobretot pel que fa a les estratègies d'implementació, com ho demostren les molt valuoses experiències de treball comunitari que es porten a terme.

Però, malgrat que l'oportunitat de desenvolupament del treball comunitari passa forçosament pels poders locals, moltes vegades ens trobem que les polítiques locals, almenys en serveis socials, han estat massa reactives i passives, han pres una posició excessivament depenent de les administracions de nivell superior, a remolc i com a meres executores d'allò que els venia prescrit i atorgat externament. En aquest sentit cal que se sigui més agosarat i s'avanci per part dels responsables polítics locals cap a un canvi de mentalitat vers una major llibertat i decisió per aprofitar més les vies existents per fer una política pròpia; i sobretot pel que aquí ens ocupa, que s'aposti per una major presència d'estratègies comunitàries i participatives. Ho dic en general, tot i que sóc conscient que el treball comunitari, a pesar de tractar-se d'una orientació tècnica, no és, tanmateix, una modalitat neutra, sinó que suposa, d'alguna manera, una opció ideològica; per això, la incorporació del treball col·lectiu en les directrius polítiques locals i la seva efectiva posada en pràctica podria variar d'una corporació a un altra i, per tant, seria un signe, ara força desaprofitat, de veritable diferenciació ideològica.

Igualment caldria considerar que en la definició mateix dels serveis socials es diu que aquests es duran a efecte «mitjançant la intervenció de personal preparat». Per tant, hem de ser els professionals mateixos i les respectives disciplines que intervenen en l'àmbit dels serveis socials els que aportem, des de la ciència, els coneixements i les habilitats per saber com intervenir, i per tant progressem en el descobriment constant de les peculiaritats que comporta la particular modalitat del treball comunitari. Aquesta és la nostra contribució com a professionals al sistema, com de fet ho hauria de ser en qualsevol altre sistema de serveis personals en què puguem col·laborar; però a la vegada és també el nostre repte, el desafiament constant de saber trobar les estratègies adequades per donar resposta als problemes, cada cop més complexos, que se'ns plantegen.

Perquè és cert que tradicionalment el treball comunitari s'ha utilitzat i ha tingut una concepció privilegiada en el camp social, però de fet, i si apreciem la bondat que pugui tenir una actuació col·lectiva, haurem d'admetre que, així com no se la pot atribuir en exclusiva cap disciplina o cos professional, també aquesta pot -i de fet «hauria de»- portar-se a terme en qualsevol altre camp que desenvolupi accions en benefici de les persones en col·lectivitat. De fet, cada vegada més es potencia la concepció d'avançar cap a actuacions integrades, especialment des de les administracions locals, però això també ho podem observar en les múltiples formes de col·laboració en l'àmbit públic-privat. Possiblement si s'estimulés el treball comunitari també des d'altres àrees disciplinàries com la salut, l'urbanisme, la seguretat ciutadana, etc., no serien els professionals dels serveis socials els únics que suportarien el pes de la responsabilitat que comporta la democratització de la vida pública.

2. Dificultats per al treball comunitari

Malgrat les possibilitats que ofereix el sistema de serveis socials per al treball comunitari i que s'han exposat fins ara, no es pot obviar que també hi ha un cúmul de circumstàncies de més o menys difícil solució, que impedeixen o dificulten que aquest tipus d'actuacions puguin portar-se a terme, almenys amb la freqüència i l'efectivitat que caldria. Passem a veure seguidament les que he pogut detectar a partir d'una anàlisi global del sistema i que, suposadament, tenen un caràcter bastant general; amb això vull dir que segurament en quedaran d'altres que també es donen en indrets concrets o amb peculiaritats pròpies de cada servei, les quals m'és impossible abastar en aquesta exposició. Com també hi pot haver, i de fet hi ha dificultats procedents del context polític més general, o de la situació específica de la mateixa comunitat, o fins i tot altres que s'originen en la formació o les actituds dels professionals de la intervenció i que no entraré a analitzar perquè superen les pretensions d'aquesta ponència.

En primer lloc, encara que soni estrany, potser caldria dir que si no fos perquè els serveis socials han de concretar-se en uns serveis, uns establiments i unes prestacions econòmiques determinats objectivament per garantir el dret que tenen els ciutadans a rebre la necessària protecció social per part dels poders públics, la primera i principal dificultat per realitzar un treball comunitari seria l'existència d'aquest conjunt de recursos que ofereix el sistema. M'explicaré. Tots tenim més o menys referències del que en podríem dir la «prehistòria» dels serveis socials, quan aquests no existien com a sistema contenidor de drets socials subjectius, i el gruix de l'acció social es basava en el treball comunitari que feien molts assistents socials a partir de parròquies, de moviments ciutadans o d'associacions de veïns. També podem referir-nos als treballadors socials d'aquells països de Llatinoamèrica que, en absència d'un sistema de serveis socials consolidat, han anat treballant, sobretot des de l'etapa de la reconceptualització, amb les comunitats locals per a la seva promoció col·lectiva. Tant en un cas com en l'altre sembla constatar-se que l'absència o l'escassetat de recursos formals se supleix amb l'estimulació i amb un millor aprofitament de les xarxes socials, així com amb l'autoorganització d'agrupacions comunitàries amb l'ajut dels professionals.

No vull dir amb això que s'hagi de renunciar als avantatges que suposa el disposar dels serveis i els establiments adients per donar resposta a certes necessitats, sinó que l'existència d'aquests mitjans no ens ha de fer perdre de vista la finalitat o la missió que tenim en comú les professions d'allò social i que va més enllà del simple encaix entre el binomi necessitats-recursos i de la gestió eficient d'aquests. Es tracta de considerar l'actual xarxa de serveis socials únicament com el suport necessari, i a vegades encara escàs, a recer del qual portar a terme una acció professional preventiva, integradora, també d'ajuda i assistencial, però sobretot educativa i promocional tant a nivell del subjecte individual com del col·lectiu. L'actual provisió de recursos que ofereix el sistema pot convertir-se en una dificultat per al treball comunitari, en primer lloc si ens limitem al que aquest sistema ens ofereix, sense seguir explorant noves alternatives, i en segon lloc si ens tanquem en la comoditat de les seves estructures físiques o simbòliques, en els coneguts procediments burocràtics, o fins i tot en la queixa de la seva inefectivitat.

En segon lloc, sovint constatem una pèrdua o una mutació dels significats tradicionals

de certs conceptes que actuen de referents i de sistematitzadors de la nostra pràctica professional. Com ja s'ha dit a l'inici, en les darreres dècades s'han produït un conjunt de canvis en l'estructura social de les nostres societats que forçosament han d'influir en la prestació dels serveis socials i amb ells, del treball comunitari que s'hi pugui fer. La dinàmica social canvia constantment mentre que sovint les normatives legals, el discurs polític i les nostres pròpies concepcions tècniques es queden enrere, la qual cosa suposa que determinats conceptes responguin a concepcions tradicionals i ideològiques però no tant a les noves formes de convivència i relació.

M'estic referint a la necessitat de repensar la concepció que tenim i transmetem del treball comunitari i de la seva adequació amb les formes societals modernes, així com a altres constructes socials molt lligats a la possibilitat de fer un cert treball comunitari que haurien de ser rellegits o reinterpretats d'acord amb una concepció més actual. Per exemple, la institució familiar o el concepte de nucli familiar seria un dels que caldria reconsiderar per veure com hi encabim relacions que, tot i fer les mateixes funcions bàsiques que aquest, fins fa ben poc no entraven legalment en el que s'entenia per família; el treball o la relació laboral podria ser-ne un altre que ha sofert profundes modificacions en els darrers anys com a conseqüència de diversos factors interrelacionats i per la importància que té com a procurador d'uns recursos econòmics; i el mateix podríem dir d'altres conceptes com «ciutadà», «veïnatge», «identitat col·lectiva», etc.

En consonància amb el que s'ha dit de l'actual ordenament administratiu, una altra dificultat directament relacionada amb els serveis a Catalunya és el que fa referència a l'heterogeneïtat i multiplicitat de l'administració local. El fet que només els municipis de més de 20.000 habitants tinguin l'obligació de prestar serveis socials i en el seu defecte siguin les comarques les que proporcionin aquestes prestacions, comporta, al meu entendre, distorsions per tots dos extrems.

D'una banda, els 42 municipis que superen el nombre d'habitants senyalat són els que de fet formen, amb totes les conseqüències, les respectives àrees bàsiques unimunicipals que relaciona el Decret Legislatiu 17/94. Cal tenir en compte que entre aquests 42 s'hi compta el municipi de Barcelona que per la seva naturalesa constitueix un cas a part. També és significativa la distribució d'aquestes àrees bàsiques corresponents als municipis més grans: 32 pertanyen a la província de Barcelona (dintre de la qual destaquen els 5 del Barcelonès, els 8 del Vallès Occidental i els 10 del Baix Llobregat), 5 a la província de Girona, 4 a la de Tarragona i sols una a la de Lleida.

En el cas d'aquests municipis més grans, i especialment en alguns dels de la circumscripció de Barcelona, aquells que superen una dimensió d'entre 100.000 i 150.000 habitants, es produeix un problema pel que fa al treball comunitari que podríem qualificar de «a-topia». El creixement i el posterior desenvolupament de les dinàmiques socials en les grans ciutats ha portat a fer més complexa la seva organització i ens trobem que les xarxes naturals o informals de suport social, consubstancials de les comunitats més petites, tenen dificultats per crear-se i mantenir-se, i així dur a efecte les funcions preventives i rehabilitadores davant els desajustos personals i socials.

Tot i que els serveis socials en les ciutats tendeixen a descentralitzar-se en zones, districtes o barris, sovint aquestes subunitats segueixen la mateixa pauta que el conjunt que les conté.

Així, en un marc on manen la multiculturalitat, el desarrelament, la manca d'història comuna, i en una paraula, l'heterogeneïtat en les més variades dimensions, els serveis socials no estan dissenyats per atendre suficientment l'objectiu de redreçar aquestes pautes i fomentar la cohesió social mitjançant el treball comunitari. Són massa les variables que cal controlar per uns tan migrats recursos de tot tipus, que tot just arriben per intervenir en les situacions més greus de desestructuració social, però no per reconstruir els vincles socials comunitaris que les dinàmiques de la modernitat tendeixen constantment a afeblir en i entre els ciutadans.

D'altra banda, l'atenció de tota la resta de territori de Catalunya, el format pels municipis més petits, està a càrrec de l'administració comarcal. La comarca té atribuïda per llei la competència específica de prestar els serveis socials d'atenció primària al seu sector comarcal, substituint els municipis, en benefici d'aquests que, per la seva migrada població suposadament disposen de menys capacitat econòmica i tècnica. El problema és que, en massa casos, aquesta circumstància no és l'excepció, sinó la regla, i els consells comarcals han d'abastar un amplíssim territori que, encara que estigui poc poblat, demanda una atenció equitativa dels professionals i dels equips. I malgrat existeixi la possibilitat legal de formar mancomunitats de municipis per prestar-se serveis comuns, aquesta fórmula ha estat en general poc explotada fins al punt que, almenys que jo sàpiga, no s'han reconegut noves àrees bàsiques de serveis socials en conjunts de municipis menors de 20.000 habitants, i conseqüentment, l'organització, i amb aquesta, la canalització de fons, segueix passant pels consells comarcals.

Al meu entendre això comporta una sèrie de desajustos, entre els quals un dels més importants té a veure amb la capacitat de realitzar un treball comunitari. Perquè l'actuació en els sectors comarcals no pot obviar l'actual estructura municipal tan fragmentada, i encara que es recorri a la zonificació agrupant diversos municipis, la majoria de les actuacions personals i col·lectives necessiten adoptar el marc municipal per tal de ser acceptades i resultar més efectives. La sectorització pel que fa a les comarques pot tenir sentit si s'atén al principi d'economia d'escala, sobretot pel que fa a la distribució i a la ubicació dels establiments de serveis socials definits com a bàsics i obligatoris de segon nivell; però suposa un handicap quan des de l'atenció primària es pretén respondre els principis de proximitat, d'integració, de prevenció i participació, i molt especialment quan es volen adoptar mètodes de treball coherents amb aquests principis mitjançant les estratègies del treball amb les xarxes comunitàries.

Perquè tal com escrivia J. M. Rueda, *«si en algun municipi té sentit la necessitat de la participació és en els municipis menors de 20.000 habitants»*. I caldria afegir-hi que no sols existeix la necessitat, sinó també la possibilitat que aquesta participació es desenvolupi en el seu sentit més genuí, com és prendre part directament en els afers que ens afecten a tots com a comunitat. Si no hi ha el factor físic i simbòlic de la proximitat entre la població i els gestors de la cosa pública, el treball comunitari tampoc adquirirà la profunditat i l'extensió que se li hauria d'atribuir, i que tradicionalment s'han associat a les estratègies més radicals d'organització comunitària o de desenvolupament comunitari.

Pel que fa al paper de les diputacions provincials, com ja s'ha apuntat, el buidat de continguts de les tres perifèriques ha suposat una pèrdua de possibilitats pel que fa al suport

efectiu que podrien rebre els municipis més petits. En aquest cas cal apuntar que l'abdicació de les funcions de coordinació supracomarcal i de suport econòmic, jurídic i tècnic que majoritàriament s'ha produït, si fem excepció de la circumscripció de Barcelona, no ha suposat un estalvi per a les diputacions dels fons econòmics que tenen consolidats. Al meu entendre, amb aquesta opció de deixar de prestar la col·laboració interinstitucional que senyalen les nostres lleis, s'ha perjudicat de forma especial els municipis més petits, que es corresponen amb les zones menys desenvolupades, els quals han perdut indirectament possibilitats per realitzar un treball col·lectiu i de promoció, atesa l'evident disparitat de mitjans (sobretot econòmics, però també tècnics i simbòlics) de què disposaven les diputacions davant els que ostenten els consells comarcals.

Una de les possibilitats desaprofitades que enllaça amb l'anterior pel que fa als petits municipis o mancomunitats, però que també n'afecta alguns de més grans és la que fa referència a la manca de capacitat previsora i d'anticipació a l'aparició de determinats fenòmens socials en l'àmbit de les comunitats locals. Concretament estic pensant en l'escassa activitat investigadora i conseqüentment de planificació i programació amb fonament que es fa en l'àmbit dels serveis socials. El treball comunitari requereix en gran mesura un esforç constant de prospecció de la realitat social, per tal de preveure les seves tendències de futur i per detectar situacions i escenaris de risc abans que aquests es manifestin amb tota la seva virulència. D'aquesta forma es podrien arribar a planificar accions de prevenció primària i no tan sols secundària o terciària com es fa moltes vegades, i es passaria de ser merament reactius a les dinàmiques socials a portar la iniciativa en tots aquells temes que són fàcilment previsibles però que requereixen de la investigació aplicada per poder-los abordar correctament en el context local. El sistema de serveis socials sembla estar més interessat, almenys fins ara, a planificar la provisió i el creixement dels recursos infraestructurals (la qual cosa també és del tot necessària) que no pas en la programació de les actuacions tècniques i professionals a realitzar en l'entorn comunitari.

Això ha portat irremisiblement a un relatiu desequilibri a favor d'un tipus d'intervenció més centrada en l'individu, que ha estat provocada per l'augment de necessitats i que alhora ha condicionat el tipus d'atenció a aquestes necessitats. S'ha confiat més en les prestacions econòmiques, en els centres i establiments que tenim a disposició, o en les mesures estàndards dels programes, com per exemple el de la Renda Mínima d'Inserció, que no pas en la pròpia capacitat professional de mobilitzar els recursos informals de la xarxa natural de l'individu, o en les possibilitats de resposta solidària i autoorganitzada dels ciutadans, o en el suport que poden convocar les institucions populars de la societat civil. La prova està en el poc que fins ara s'han potenciat i flexibilitzat els recursos perquè es pogués treballar des d'aquesta perspectiva i, per exemple, tot i admetre la bondat de la integració en el medi sociofamiliar de les persones dependents, és conegut el poc suport moral i material que reben les famílies per aquest concepte.

Es podria dir que l'organització del sistema està muntada per treballar individualment. La fragmentació de la intervenció, fins i tot treballant sobre un cas, no facilita la coordinació i la integració de les diferents actuacions. Això es fa encara més greu quan s'entra en el món de la pobresa i l'exclusió, del desarrelament i de l'aïllament social en què viuen moltes persones vulnerables, especialment a les ciutats. En aquests casos el factor territori que la

modernitat sembla haver difuminat o relegat a un segon pla, es torna encara més rellevant, tant com a origen de les condicions estructurals que menen cap a la marginació, com perquè resulta el marc idoni, sinó l'únic, per a una real integració social. Caldria pensar si els serveis socials donen prou importància a la capacitat de vertebració que pot tenir el territori i el treball col·lectiu que s'hi pugui fer i si es té suficient capacitat prospectiva per identificar els problemes en l'àmbit de la comunitat, més enllà del sumatori de les demandes o dels merament individuals.

De moment els indicis semblen apuntar en sentit contrari i s'aposta més per solucions assistencialistes i sectorials que no pas per fórmules de desenvolupament local, integrals i participatives, amb foment del partenariat, del mecenatge solidari, de l'economia social o de qualsevol altra alternativa que corresponsabilitzi la societat en els problemes dels altres i contribueixi a l'ancoratge territorial. Si arribéssim a la conclusió que encara hi ha molta por a la participació lliure i oberta de la població, hauríem també d'admetre que d'alguna manera estem contribuint a la desestructuració de les nostres comunitats, que estem fomentant la sensació d'a-topia que neix de l'imparable enfortiment de les variades formes d'agrupament sectorial dels ciutadans sense oferir el suficient contrapès de la territorialitat com a forma de vertebració i cohesió dels sectors més populars.

Finalment, i com a corol·lari de moltes de les dificultats que s'han exposat, ens trobem amb un dèficit que afecta directament els recursos humans que són, o haurien de ser, la base del sistema. En l'atenció primària no s'ha arribat encara a consagrar una fórmula coherent que determini el nombre i tipus de professionals necessaris per realitzar totes les missions que genèricament tenen encomanades. Tot i que la planificació de la Generalitat preveu que cada equip bàsic estarà format «per dos diplomats en treball social i un educador social», i que es fixa una ràtio mínima de cobertura d'un equip per cada 20.000 habitants («cobertura que caldrà anar incrementant a partir d'indicadors territorials» diu), la veritat és que molts equips encara no disposen ni de totes les figures professionals ni de la proporció i ràtio indicades. Tampoc, que se sàpiga, s'ha aprovat oficialment cap sistema estable per valorar l'increment de tècnics segons un índex de necessitat, tot i que ja en l'anterior pla d'actuació social es comentava la mateixa necessitat de correcció i, per cert, es referia a una «relació mínima d'un equip d'assistent social, educador i treballador familiar per cada 15.000 habitants».

La insuficiència en nombre i tipus de professionals, com moltes de les dificultats que s'han exposat, té com a rerefons el problema de no saber a qui correspon el finançament dels serveis socials d'atenció primària, qüestió que encara no ha estat definitivament (ni consensuadament) resolta en la pràctica. A la vegada, aquesta manca de professionals comporta una sobresaturació de funcions en els existents i una pèrdua de capacitats i de temps real per fer-les eficaçment. L'acumulació de funcions en l'atenció primària comporta que, davant la disjuntiva s'opti per donar prioritat a les formes de resposta ràpida encara que sigui, a la llarga, menys efectiva; per tant es prefereix l'atenció individualitzada per sobre de l'atenció col·lectiva, i l'enfocament centrat en la demanda de l'individu per sobre de la intervenció amb la xarxa cívica formal i/o informal del territori que hi està relacionada.

Un treball que tingui en compte les xarxes socials fins i tot com a recurs, o que pretengui passar de la multiplicitat de situacions individuals comunes a un cert tractament col·lectiu

per aprofitar millor les sinergies del grup, o que vulgui aprofitar les potencialitats dels grups organitzats per revertir-les en un aprofitament més ampli, requereix indubtablement dedicació, preparació i, moltes vegades, un suport extra. Generar aquestes noves possibilitats no és com despatxar recursos sota uns protocols estandarditzats; cal una alta dosi de flexibilitat que a vegades no s'està disposat a donar als professionals i als equips per part dels que fan els encàrrecs polítics. A més a més, tant la maquinària administrativa pròpia del treball en l'administració local, com les contingències que provoquen els altres nivells administratius superiors i que també requereixen la seva quota de burocràcia, retallen encara més la disponibilitat per l'atenció directa, perdent-se moltes de les energies en funcions que tant la tecnologia com el corresponent personal administratiu podrien solucionar.

Però no acaba aquí la migradesa de recursos humans. A més dels equips bàsics i polivalents, dèiem que el nivell d'atenció primària ha de disposar també d'equips multiprofessionals en els altres serveis: *SAD, centres oberts per infància i adolescència, menjadors i albergs,* i cadascun en el seu àmbit específic pot contribuir a consolidar l'estratègia del treball amb col·lectius. I com que no es tracta d'equips amb funcionament aïllat, sinó que han d'assumir col·legiadament el conjunt del territori, caldrà donar molta importància als moments de coordinació interna i de programació amb equip per tal de comunicar les diferents visions parcials i consensuar noves estratègies d'acció que puguin ser compartides. Per facilitar aquests mecanismes de col·laboració i per assegurar la globalitat del treball cada cop es fa més necessària l'existència de la figura de coordinador o director, algú que assumeixi la responsabilitat de produir i trametre una visió de conjunt i interrelacionada amb altres àmbits i altres territoris complementaris; però aquest tema tampoc ha estat ni totalment resolt ni suficientment normativament en els serveis socials.

Per acabar cal fer una menció especial dels *serveis d'assessorament tècnic a l'atenció social primària,* que són els equips, propis o compartits, d'atenció indirecta que proporcionen suport als professionals de base en aquelles tasques d'especial dificultat, com podrien ser aquelles a què feia referència abans de l'estudi sistemàtic de la realitat i la planificació i programació. L'existència d'aquests equips, tret de les grans ciutats, és pràcticament nul·la; el màxim de què s'arriba a disposar és d'algun professional extern (psicòleg, advocat) a qui derivar-li els casos que requereixen d'un assessorament específic, però sense que hi hagi ni una tasca coherent i programada cap als professionals de l'atenció primària, ni les suficients figures professionals per dur-ho a terme. Altrament, l'absència sistemàtica d'aquest equips, així com d'unitats tècniques en nivells superiors fa que moltes funcions que els serien perfectament atribuïbles recaiguin també en els professionals dels equips bàsics, el quals s'han d'encarregar de tasques indirectes i de logística si volen realitzar un treball de més amplitud.

Un altre aspecte lligat a l'assessorament que tampoc s'ha arribat a establir encara en un àmbit general, com tenen altres països, és una estructura coherent i amb els respectius mecanismes per oferir supervisió als professionals. Tanmateix la legislació atribueix un primer nivell de supervisió als consells comarcals, però no crec que el legislador fos conscient del significat professional que té aquest terme ni de les possibilitats de què disposa l'òrgan al qual s'atribueix. Aquesta prestació és considerada encara avui dia com un luxe en l'atenció primària i als responsables polítics els costa entendre la seva necessitat com a conseqüència

de la naturalesa de l'activitat que han de realitzar els professionals. L'espai de supervisió, tot i la diferent conceptualització que se'n ha fet, no consisteix en un control jeràrquic sinó en la possibilitat de repensar amb l'ajuda externa la intervenció que es porta a terme i disposar al mateix temps de l'assessorament i el suport necessaris. La supervisió, en restar en gran part inèdita en el camp de l'atenció primària (i en general de molts altres sectors dels serveis socials tret, potser de la vessant més clínica) no ha generat un cos de professionals amb possibilitats de disposar d'una visió més àmplia i de conjunt, orientada cap a l'experimentació d'eines i estratègies que podrien ser de gran vàlua especialment pel que fa al treball comunitari i amb capacitat de sistematitzar-ne els resultats obtinguts a partir de l'observació de les pràctiques per elaborar nous models teòrics.

Cinc recomanacions i un repte

Vistes les mancances i les dificultats que acabo d'exposar és evident que moltes coses haurien de canviar si de veritat es pretengués potenciar el treball comunitari; de fet, cada un dels aspectes analitzats hauria de comportar petites o grans mesures de correcció en els equips, en els serveis, en la línia i en l'estructura del sistema, o en tots aquests àmbits a la vegada. Així s'ha anat apuntant més o menys explícitament en l'anàlisi que he intentat articular. Però, per acabar l'exposició, el que em sembla més important és fer unes recomanacions, encara que siguin poques, de caire més global que apuntin vers una millor efectivitat qualitativa del sistema de serveis socials, i que alhora siguin, d'alguna manera, la recapitulació dels eixos principals que he defensat en aquestes pàgines.

Des d'aquesta perspectiva em sembla convenient oferir a la vostra consideració les següents propostes perquè puguin ser debatudes ara o en el futur, en aquest o en qualsevol altre fòrum:

1. Hauríem de considerar des dels propis estaments de les disciplines aquí representades l'aprofundiment en les diferents estratègies d'intervenció, i pel que fa al cas, especialment les que suposen un abordatge col·lectiu, bé sigui de problemes individuals, bé de les dinàmiques que afecten la comunitat com a tal. Crec que aquesta és una competència tècnica, i que ens compet a nosaltres com a professionals perfeccionar i posar a disposició dels sistemes contractadors, especialment el de serveis socials, els coneixements i les habilitats que ens capaciten per intervenir en els processos socials mitjançant l'acció col·lectiva. Per fer-ho haurien de progressar en la descoberta constant de les peculiaritats que comporta aquesta particular modalitat de treball, fent convergir tant les investigacions teòriques com les experiències pràctiques que s'estan portant a terme, degudament sistematitzades per produir un cos de coneixements generals que superés l'empirisme particular. Una forma de fer-ho podria ser la creació de grups de treball específics (com s'ha fet amb el tema de les primeres jornades) tant dins els respectius col·legis com de forma intercol·legial, amb la possibilitat de produir un cert banc d'experiències i donar-los la corresponent publicitat.

2. Hauríem de fomentar més la transversalitat del treball amb les xarxes col·lectives, implicant-hi d'altres professionals i d'altres sistemes, especialment aquells que per la seva naturalesa tenen a veure amb els serveis personals i de participació. Els serveis socials, malgrat han estat i encara són els capdavanters a l'hora de propugnar aquest mètode

d'intervenció, haurien d'estendre la filosofia de la participació a altres àmbits connexos i molt especialment en el si de les administracions locals. Si valorem l'actuació col·lectiva haurem de preocupar-nos que el transfons cultural de solidaritat i cooperació que comporta arribi també a qualsevol altre camp que desenvolupi accions en benefici de les persones. També això es podria fer des d'una profunda revisió del que suposa avui dia portar a terme treball comunitari i amb un cert compromís de «vendre» personalment la seva viabilitat i oportunitat també per a les altres àrees amb què col·laboren els serveis socials i especialment en aquelles on treballen col·legues nostres, molts d'ells amb certes funcions que també apunten vers un treball de tipus comunitari; amb ells especialment hauríem d'iniciar processos de confluència per tal de trobar formes de col·laboració conjuntes i transversals en base al territori.

3. Són les administracions locals, com a responsables de l'atenció primària, les que tenen la principal responsabilitat de definir el model de política social que volen desenvolupar. Les que, fins i tot com a element de diferenciació ideològica, vulguin aplicar models de treball comunitari han de ser més radicals a l'hora d'apostar per formes d'intervenció més preventives, descentralitzades i participatives amb el convenciment que representen, tant a llarg com a curt termini, una major i millor capacitat de resolució de les necessitats i problemes que afecten les persones. Això significa conferir a aquesta modalitat interventora d'un estatus propi i dotar-la dels recursos necessaris perquè sigui efectiva. Nosaltres, els tècnics, podem influir des dels respectius papers que ens correspongui jugar en aquest canvi de mentalitat vers l'extensió social del principi de subsidiarietat que s'ha de veure com l'intent d'implicar el ciutadà en el context històric i territorial comunitari, i podem mediar per eliminar els recels i els obstacles que puguin existir a base de tenacitat i del rigor científic. Hem d'obrir espais a partir de la nostra posició de mediadors entre el ciutadà i l'administració i aprofitar més el nostre rol d'experts per influir en les polítiques municipals. Les millors experiències que s'han realitzat en el camp del treball comunitari així ho avalen i als que les han fet possibles els devem l'esforç de mantenir aquest senyal inequívoc del treball social.

4. En un àmbit general interadministratiu cal també una corresponsabilització dels diferents nivells: Generalitat i administracions locals. Cal que el sector dels serveis socials superi els estereotips de permanent confrontació i es passi a una nova etapa de consens en allò essencial, i de col·laboració real per tal de fer possible la realització plena dels principis que orienten els serveis socials. Per fer això cal un alt nivell de voluntat dels responsables polítics, eliminar susceptibilitats, evitar les temptacions d'instrumentalitzar els serveis socials com a arma partidista perquè, en definitiva, els diferents actors protagonistes estan condemnats a entendre's. Per això cal reforçar la col·laboració i la planificació per al desenvolupament integral del sistema en el marc del que podria ser un Pacte Local en matèria de serveis socials. Aquest pacte hauria d'incloure una revisió del marc normatiu per obtenir més coherència de l'actual configuració del sistema i de la seva estructura, i perquè hi càpiguen, i fins i tot s'estimulin positivament noves formes d'atenció a les dinàmiques socials de base territorial, posant a disposició els recursos necessaris per no truncar més les expectatives dels tècnics i de la col·lectivitat mateix. També hauria d'incloure un compromís en ferm de compliment dels respectius acords, degudament planificats,

temporalitzats i pressupostats. A aquest Pacte institucional s'hi haurien de comprometre, a més dels departaments amb responsabilitats en serveis socials de l'administració autonòmica, les dues instàncies representatives de l'administració local a Catalunya i els mateixos Col·legis professionals que, amb una acció conjunta, podrien ser els que llancessin l'iniciativa.

5. Finalment, i com a propostes més operatives que també haurien d'implementar-se dintre d'un marc d'acords més globals, caldria propugnar un tracte especial per a la modalitat de treball comunitari en els serveis socials d'atenció primària així com a la convenient cobertura dels recursos personals i dels mecanismes que s'hi correlacionen directament per poder realitzar-lo de la forma més eficaç segons la missió que tenen encomanada. Entre les propostes que es podrien implementar més enllà de les que ja han estat planificades i que s'haurien d'assolir com a mínims, hi hauria: la possibilitat d'augmentar la ràtio de professionals mínims condicionada a la realització de projectes específics de treball comunitari, com a fórmula d'estímul i compensació per la major projecció i aprofundiment que suposa dels principis dels serveis socials; en aquest sentit també es podria proposar la creació d'equips de professionals especialment preparats per a aquest tipus de treball o, alternativament, la dedicació rotativa dels professionals a aquesta modalitat de treball, de forma semblant a com s'organitzen en alguns municipis els serveis de primera acollida o de primeres visites. Aquests són només dos exemples dels molts que entre tots podríem suggerir si es donés una veritable voluntat política per potenciar el treball comunitari.

6. Finalment, voldria acabar plantejant un repte que ens afecta com a professionals, però que també ve condicionat per les responsabilitats de l'estructura organitzativa que ens contracta, i que té a veure amb les peculiaritats que comporta realitzar un cert tipus de treball comunitari. D'aquesta difícil relació en poden sortir qüestions que, d'una banda o altra, no tenen fàcil solució, com són: ¿com fer compatibles el treball comunitari i les noves tendències de direcció i organització tendents a introduir en els serveis socials una major eficiència de recursos quan això passa per un control sobre la tasca dels professionals?, ¿com estandarditzar la producció i per tant la productivitat que comporta el treball comunitari de forma que no s'afegeixi pressió sobre el treballador ni suposi un espai incontrolable?, ¿com fer compatibles les exigències laborals d'assumir els ritmes de la comunitat sense vulnerar alhora els drets i certes conquestes aconseguides pels treballadors dels serveis socials? A aquestes i moltes altres qüestions caldrà anar donant resposta si també pretenem dignificar laboralment l'exercici de les nostres respectives professions.

Bibliografia

Ajuntament de Barcelona (1996) «La intervenció comunitària en el context dels serveis socials d'atenció primària polivalent» (document poligrafiat).

— (1996) «El treballador/a social dels serveis socials d'atenció primària polivalent a l'Ajuntament de Barcelona» (document poligrafiat).

Canals, J. (1991) «Comunidad y redes sociales: de las metáforas a los conceptos operativos» a *Revista de Servicios Sociales y Política Social* núm. 23. Madrid. Consejo General de Colegios de Diplomados en Trabajo Social.

Caplan, G. (1964) *Principles of preventive Psychiatry.* New York. Basic Books.

Dalmau, A. (1994) «El país a trossos» a *Quaderns de serveis socials* núm. 6. Diputació de Barcelona.

Valle, A. Del (1987) *El Modelo de servicios sociales en el estado de las autonomías*. Madrid. Siglo XXI.

Esteve, E. (1996) «La política social i els serveis socials davant els fenòmens de la pobresa i l'exclusió» a *Fòrum* núm. 4. Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya.

— (1998) «De los servicios sociales a las redes comunitarias como instrumento para la integración» – Ponencia IV Congreso Nacional de Servicios Sociales – Gijón 1998.

Gaviria, M.; Laparra, M.; Aguilar, M. (1995) «Los servicios sociales generales, un sistema sin objeto, una forma espesa y hueca. Nueve hipótesis para un debate evaluatorio» a *D.I. Aportes desde el Trabajo Social* núm. 4-5.

Generalitat de Catalunya (1992) *II Pla d'actuació social*. Barcelona.

— (1997) *Mapa de servei socials 1996.*

— (1997) *III Pla d'actuació social 1997-2001.*

López-Cabanas, M. (1994) «Servicios Sociales Comunitarios en los pequeños municipios: algunas reflexiones sobre el modo de implantación» a la revista *La Cristalera* núm. 4. Comunitat de Múrcia.

Montraveta, I.; Vilà, A. (1996) «Corresponsabilidad, subsidiariedad y autonomía municipal. Ejes de las interrelaciones administrativas» a *Congrés de Serveis Socials Municipals*. Sitges. Diputació de Barcelona.

Pelegrí, X. (1990) «La comunitat, el que és comunitari i el treball comunitari» a *R.T.S.* núm. 117.

Rubiol, G. (1998) *Comunitat, participació i benestar social. Homenatge a J. M. Rueda.* Diputació de Barcelona.

Rueda, J. M. (1995) «El caso especial de los ayuntamientos con menos de 20.000 habitantes sin competencias en servicios sociales» a *Congreso de servicios sociales municipales.* Sitges. Diputació de Barcelona.

Ubieto, J. R. (1989) «Che vuoi?» a *R.T.S.* núm. 114

— (1994) «Che vuoi? (II) Reflexions sobre l'actualitat del treball social» a *R.T.S.* núm. 135.

Valls, R. (1997) «Marc Legal dels Serveis Personals i rol dels municipis» a *Revista de Serveis Personals* núm. 4. CIFA. Diputació de Barcelona.

Vila, A. (1997) «La crisi als serveis socials» a *El Punt* de 13 de març.

Villa, M. (1996) «El derecho a los servicios sociales en el Estado de Derecho» a *R.T.S.* núm. 142.

Xurigué, J. A. (1997) «Els serveis personals i el govern local: reconstruint la comunitat, rellançant la democràcia» a *Revista de serveis personals locals* núm. 5. CIFA. Flor de Maig.

COOOOOOO

COMUNICACIONS LLIURES SIMULTÀNIES

De la institució a la comunitat

Procés d'intervenció en dones des de serveis socials. Del grup a l'individu i a la comunitat

Júlia Masip i Serra.
Psicòloga del Centre de Serveis Socials del Guinardó.
Ajuntament de Barcelona.

L'àmplia perspectiva dels Serveis Socials ens dóna la possibilitat d'analitzar a través de les demandes de la població amb més dificultats, per tal de fer un diagnòstic basat en les similituds, però amb l'avantatge de poder sortir del despatx, d'anar més enllà, als carrers on viuen les persones que ens porten les demandes i que «formen part» d'un barri, ubicat en el territori on treballem.

A causa d'aquesta gran varietat de persones que ens demanen suport i a les seves respectives famílies d'origen, els professionals dels Serveis Socials d'Atenció Primària ens hem d'especialitzar en les diferents teories que ens aportin una bona base; així podem ajudar a resoldre els conflictes i les situacions de crisi que ens plantegen, des de tots els barris del territori on treballem, amb les millors eines.

Quines són aquestes teories? Com a mínim, des de la perspectiva de Serveis Socials, les bàsiques són aquestes tres:

- La sistèmica, perquè ens ajuda i facilita la intervenció amb l'individu que ens fa la demanda i la seva família, a la qual, molt sovint, per no dir quasi sempre, hem d'englobar en el tractament.
- La dinàmica grupal, la qual, com a eina d'intervenció i a través dels seus supòsits, ens fa rendibilitzar el cost del nostre treball i ens facilita de la manera més òptima la projecció d'aquest a la comunitat.
- I la teoria de la intervenció social i comunitària, que ens dóna amplitud en els diagnòstics i els pronòstics: en els problemes comuns dins un territori, en la història i en l'evolució de la població que en forma part, en els seus potencials i, per tant, en la regulació de les seves necessitats i en les respostes als seus conflictes socials.

El fet de poder analitzar, entre professionals de diferents disciplines, els mateixos punts bàsics i elements necessaris per plantejar un diagnòstic i un pronòstic de forma interdisciplinària ens dóna, des dels Serveis Socials, avantatges molt importants a l'hora de proposar projectes i metodologies d'intervenció que englobin i enllacin els nivells que motiven aquesta 2a Jornada de SS d'AP: l'individu i les estratègies d'acció comunitària.

Un exemple que representa de forma molt gràfica aquest plantejament és el de la formació d'un grup de mares solteres, ubicades a la Residència Mare Teresa (antigament de l'orde Serventes de la Passió) del barri del Guinardó.

L'Assistent Social rebia moltes demandes individuals que, alhora, necessitaven intervenció psicològica, però la preparació i l'entrada a la teràpia eren molt lentes.

La directora de la Residència detectava molts problemes comuns entre elles i no sabia com tractar-los tota sola.

De l'anàlisi conjunta va sorgir el projecte grupal, en què l'assistent social aportava la seva formació i experiència, respecte a la problemàtica i els recursos necessaris per a mares solteres, i la psicòloga la seva formació i experiència, tant terapèutica com de dinàmica grupal i d'intervenció comunitària, per poder fer front al projecte, en el qual, els objectius més importants englobaven:

- L'anàlisi de les diferents problemàtiques individuals i familiars.
- Poder compartir-les i descobrir alternatives de solució en l'àmbit grupal.
- En l'àmbit comunitari, obrir-se al barri i utilitzar els diferents recursos que aquest els ofereix.
- I, per últim, des del punt de vista professional, aconseguir resultats reduint el període de temps i per tant, també, el cost professional.

L'avaluació dels resultats no podia ser més positiva. Durant el període d'un any a la residència, la majoria de dones (totes menys una, n'eren sis) va recuperar la relació amb la família d'origen, van aprofundir en el seu rol de mares soles i van revisar la seva història personal. Totes van demanar, després de l'experiència grupal, teràpia individual, i també es van organitzar com a grup d'ajuda mútua en la cura dels nens. Van formar-se i van treballar per poder estalviar i establir-se pel seu compte a l'hora de sortir de la residència.

Pel que fa a l'àmbit comunitari es va promoure l'intercanvi d'informació entre la residència i les entitats de dones de la zona, d'on van sorgir voluntàries per al suport a les mares solteres; aquestes van aprofitar els recursos de salut i laborals del barri, alhora que van participar en els àmbits lúdic i veïnal del mateix barri.

A l'equip continuem amb la intervenció grupal, prèvia anàlisi de problemàtiques comunes, tant a nivell individual i familiar (dones soles amb càrregues familiars), com comunitàries (dones immigrants marroquines), com si els grups fossin el nus que uneix l'individu i la seva família a la comunitat, alhora que aquesta, la comunitat, també a través del grup arriba a l'individu.

Nosaltres, des dels Serveis Socials, el que fem és observar amb diferents ulls (els de l'assistent social, els de l'educador, els de la psicòloga...) si el nus està ben fet, si ho està a mitges, si està massa tens, quin tipus de nus caldria i com es poden coordinar les persones que podrien aconseguir millorar-lo o fer-lo conjuntament. Els nusos poden ser de molts tipus, això sempre depèn dels individus o les famílies que el poden formar i de la comunitat a la qual pertanyen (i, també, és clar!, del nostre encert o no en la intervenció). Poden sortir llaços, nusos de pescadors, nusos de muntanyencs o d'escaladors... la qüestió és que estiguin ben fets i siguin prou forts per resistir futurs temporals.

Punts comuns i bàsics d'estudi en el diagnòstic i pronòstic

	ESPAI FÍSIC	ORÍGENS	F. RELACIÓ	POTENCIALS
de la COMUNITAT	territori demografia població	història creació del barri	agrupacions associacions veïnat	tipus d'associacions afrontament del conflictes
del GRUP	diferents membres que formen part del territori	històries comunes creació de normes	tipus de grups	repercussió cap al grup i cap al barri
de l'INDIVIDU/ FAMÍLIA	forta interrelació, el mateix espai, formen part d'una comunitat	herència familiar, creences, valors	estructura f. normes, rituals	

Amb aquest quadre, de punts comuns, podem veure de forma més gràfica com els elements més importants en els diferents àmbits, per exemple el territori en l'àmbit comunitari, d'una altra manera també és important en el grup i en la família, alhora que la forma de relacionar-se, element important en l'àmbit intragrupal o intrafamiliar, també ho és en l'anàlisi de la comunitat.

OOOOOOOO

La dimensió comunitària d'un programa d'acció social adreçat a dones

Soledad Calle
Treballadora social
Montserrat Pérez-Portabella
Psicòloga
Amelia Tormo
Consultora.
Programa Municipal per a la Dona.
Ajuntament de l'Hospitalet

Introducció

Fer referència a un programa adreçat a les dones pressuposa una lectura de la realitat, del funcionament i de l'organització social en què l'objecte de treball està definit per la pertinença a un gènere i per les desigualtats que això comporta. El gènere és, com moltes altres, una categoria social, la construcció de la qual està relacionada amb aspectes històrics, culturals, polítics i econòmics, i per la qual es determinen comportaments personals i col·lectius, es delimiten els espais socials públics i privats i la valoració d'aquests.

La pretensió d'incidir i de transformar la relació asimètrica entre els gèneres implica una orientació comunitària del treball a desenvolupar. Si la finalitat és promoure una societat més paritària, és necessari donar prioritat a la prevenció i a la promoció, encara que no s'exclogui les intervencions reparadores o compensatòries.

En l'observació i la definició del problema no es té en compte únicament l'individu, sinó que s'hi inclouen el context i els processos socials. La dona que sol·licita atenció en una situació derivada de les desigualtats socials per raó de gènere, és un exponent o una mostra de la dinàmica social. Entenem que el subjecte d'atenció, les dones en el nostre cas, no existeix al marge del seu entorn ni separadament de la resta de la societat. Per tant, considerem imprescindible la planificació d'intervencions que tinguin en compte el conjunt social i no només una part.

És obvi que és poc viable plantejar-se canvis socials sense tenir presents la direcció i el sentit que la població vol donar a aquests canvis, és a dir, quina és la demanda de la comunitat respecte a la discriminació sexista. L'existència de canals de comunicació amb grups, associacions i organitzacions de dones, així com amb les dones que en els diferents serveis exposen la seva situació personal, són el mitjà idoni per adequar les polítiques d'igualtat d'oportunitats i la seva implementació tècnica d'acord amb les necessitats expressades per la comunitat.

Desenvolupar a la pràctica un treball comunitari és, per a l'equip del Programa Muni-

cipal per a la Dona, una tasca complexa que comporta nombroses dificultats i davant la qual ens formulem interrogants teòrics, metodològics i tècnics:

Com i des d'on analitzem i redefinim un entorn social canviant?

De quina manera pot un equip multidisciplinari evolucionar vers la interdisciplinarietat?

Com cal interrelacionar els aspectes individuals, grupals, institucionals i socials de manera que permetin anar més enllà de l'oposició assistència/prevenció, individu/comunitat?

Quins són els canals i els circuits de participació de la població en la definició dels problemes i en la recerca d'alternatives?

En un procés constant d'anar definint aquests interrogants, passem a descriure l'evolució del P.M.D. i aquells aspectes que considerem rellevants tenint present la dimensió comunitària del programa.

Evolució del P.M.D.

L'any 1986 s'inicia al municipi l'atenció específica a les dones, a través del CAID (Centre d'Atenció i Informació a la Dona), servei municipal de l'Àrea de Benestar Social.

L'objectiu principal era:

«Informació i orientació a les dones que presenten un tipus de problemàtica derivada de la seva pròpia situació de discriminació dins de la societat»

Memòria CAID, 1986

La població diana es definia així: «La població que seria atesa amb més freqüència seria la de les dones maltractades, tant físicament com psíquicament».

Programa CAID, 1987.

La tasca primordial a l'inici va ésser l'assistencial com a resposta a la pressió social del moment. És a través de l'anàlisi de la tasca realitzada i la reflexió de l'equip durant aquest dotze anys (que si bé la idea de fons continua essent la mateixa: «Promoure la igualtat real entre homes i dones», del Programa Municipal per a la Dona, 1992) que ha anat variant el sentit de les prioritats de les problemàtiques i s'ha anat adoptant un enfocament comunitari, amb l'ampliació i la diversificació de l'oferta d'accions i d'activitats de sensibilització, prevenció i participació.

Per dur a terme tot el que acabem d'explicar, s'incrementà l'equip de treball amb professionals de diferents disciplines. En el camí vers la interdisciplinarietat fou necessari encetar un treball per definir objectius, circuits i procediments, així com les tasques i les funcions de cada professional.

La coordinació interna en l'equip es constitueix com una eina metodològica important per tal d'obtenir una visió global del conjunt del treball, per anar construint un marc conceptual i un llenguatge comuns. Cal destacar, també, en aquest sentit, els espais de supervisió del treball i de formació continuada de l'equip.

Una de les primeres conseqüències de l'enfocament comunitari va ser l'inici de l'atenció grupal, en un primer moment adreçada a les dones que feien consultes al servei, i que es va ampliar després a la resta de dones del municipi.

En l'actualitat l'atenció grupal s'estructura de la manera següent:

Grups d'atenció psicosocial per atendre les problemàtiques majoritàries de consulta al servei, com per exemple: «ruptura de parella» o «violència intrafamiliar».

Grups socioinformatius adreçats a dones interessades a reflexionar sobre la situació social de la dona i com aquesta incideix en les seves vides. Aquests grups s'inicien el 1997 amb l'objectiu de respondre certes necessitats de la població que el programa no havia recollit abans. Això va permetre connectar amb altres nuclis de població.

El total de persones ateses en l'atenció grupal el 1997 va ser de 153.

Respecte a les activitats de sensibilització, promoció i prevenció, cal dir que han estat molt diverses durant aquests anys, i hem fet algunes reflexions que a continuació detallem:

Elements fonamentals de l'enfocament comunitari del P.M.D.

Com a elements fonamentals de la perspectiva comunitària, en el treball social, podem destacar els següents :

1. Participació de la comunitat en el disseny i en la valoració de les accions concretes.
2. Promoció de la xarxa associativa de la comunitat, col·laboració i intercanvi.
3. Promoció del benestar i sensibilització de la comunitat sobre els temes objecte de treball.
4. Prevenció de les problemàtiques objecte de treball. Actuacions dirigides a la població en risc.
5. Interrelació i retroalimentació (*feed-back*) entre els diferents nivells d'intervenció del programa.
6. Intercanvi i coordinació amb altres serveis i institucions de la comunitat.

1. Participació de la comunitat en el disseny i en la valoració de les accions concretes.

L'interès per observar i recollir les necessitats i les opinions de la població a què van adreçades les accions del P.M.D. han produït la dotació de mitjans concrets i sistematitzats:

Per una banda l'enquesta de satisfacció que s'utilitza des de 1992 en les activitats d'atenció grupal i en les accions de formació, i que s'introdueix a l'inici de 1998 en l'atenció individualitzada.

Per altra banda, les activitats de suport a la xarxa associativa i l'intercanvi que s'hi porta a terme.

En els dos casos es recullen l'opinió, les crítiques i les suggerències de les dones de la ciutat, a més de les observacions que es recullen a les consultes individuals del servei. Això ha permès valorar de forma més real, i no sols intuïtiva, l'adequació o la inadequació dels aspectes formals, metodològics i tècnics de les accions realitzades, i ha orientat les modificacions en la programació de noves activitats, amb l'objectiu d'oferir respostes més adequades a les necessitats i a les característiques de la població.

El nivell mitjà de resposta a l'enquesta de satisfacció és del 80% en l'atenció grupal i activitats de formació, i del 35% en l'atenció individualitzada. En les opinions recollides,

una gran majoria mostra un alt grau de satisfacció, però també s'han recollit crítiques i suggerències que han estat útils per al disseny de noves accions.

El nivell d'intervenció, de propostes i de valoracions en les reunions amb les representants de la xarxa associativa, s'ha incrementat durant els últims sis anys. Augmenta la participació de les associacions i dels grups de dones en les activitats ofertes pel P.M.D., així com les demandes d'assessorament tècnic al P.M.D.: podríem fer esment, per exemple, d'unes jornades dutes a efecte el 1997 que van suposar debat i preparació prèvia als grups i les associacions de dones, i que van desembocar en dues jornades de debat: «Els treballs de les dones», amb especialistes de diferents disciplines i la participació de 95 dones inscrites.

2. Promoció de la xarxa associativa de la comunitat, col·laboració i intercanvi.

Aquest ha estat un objectiu prioritari des que s'inicià el P.M.D. Inclou diverses accions amb la finalitat de facilitar a les Associacions i als grups de dones de la ciutat instruments per la seva organització i funcionament.

Suport i col·laboració tècnica en la formació i en l'inici de noves associacions. En concret l'Associació de Dones Separades (1995) i l'Associació de Dones Vídues (1996).

Mòdul de formació sobre «Gestió d'entitats no lucratives», en què participen 25 dones de les associacions (1996).

Reunions trimestrals de coordinació i intercanvi amb les representants de les associacions i els grups de les dones de la ciutat.

Subvenció a les activitats de les associacions i els grups de dones que tinguin la finalitat de promoció de la igualtat d'oportunitats entre homes i dones.

Podem constatar que existeix una demanda al respecte ja que augmenta el nombre d'associacions i grups de dones en la ciutat; de quatre el 1989 passa a vuit el 1998. L'augment de la participació de les dones en la xarxa associativa de la ciutat evidencia i fa visibles les seves necessitats.

3. Promoció del benestar i la sensibilització de la comunitat sobre els temes objecte de treball.

Considerem accions de promoció del benestar i de sensibilització aquelles que van dirigides a la població en general a través de la difusió d'informacions i de l'intercanvi d'opinions i criteris, amb l'objectiu d'incidir en l'opinió social i la reflexió col·lectiva. Aquestes accions tenen com a finalitat fer presents aspectes de la igualtat/desigualtat per raó de gènere en diferents àmbits: cultural, històric, laboral, polític... i també difondre el coneixement acadèmic i científic sobre el tema.

En aquest sentit s'han dut a terme, en aquests sis anys, accions diverses, de les quals en podem destacar algunes:

Organització d'actes de ciutat: taules rodones, conferències, jornades de reflexió i debat, exposicions amb visites guiades i material de treball per a grups de dones i grups d'estudiants de secundària. L'any 1997 van assistir-hi 1.175 persones.

Accions d'apropament de la cultura a les dones de la ciutat: cinefòrums, actuacions teatrals i musicals. L'any 1997 hi van assistir 1.400 persones.

Fons de documentació: dotació documental específica sobre els diferents aspectes de la

discriminació sexista, elaboració de dossiers monogràfics i de premsa, oberts per a la consulta de la població i amb servei de préstec.

Servei d'assessorament a estudiants i professionals en l'elaboració d'estudis i treballs. En els últims tres anys s'ha assessorat 35 grups d'estudiants de secundària i 90 estudiants universitaris.

Elaboració, publicació i difusió de tríptics monogràfics sobre diversos temes: «separació conjugal», «agressions sexuals», «assetjament sexual» i «maltractaments» (1994).

Edició i difusió del llibre *Dones de l'Hospitalet: itineraris històrics* (1998).

Intervencions en mitjans de comunicació locals (Ràdio l'Hospitalet) per informar de temes específics i difondre les activitats del programa.

4. Prevenció de les problemàtiques objecte de treball. Actuacions dirigides a la població en risc.

Si bé considerem que l'objectiu i els efectes de prevenció, en sentit ampli, estarien previstos en la majoria de les accions programades des del P.M.D., aquí en concretem algunes que han estat dissenyades per incidir en diversos aspectes específics de les problemàtiques derivades de la discriminació sexista i dirigides a nuclis de població més vulnerables o en risc:

Estudis sobre nuclis concrets de la població, com per exemple: *Perfil de les dones que consulten al servei (memòria anyal), Perfil de dones afectades per la violència intrafamiliar crònica (1996), Estudi sobre la situació de les dones treballadores de l'Ajuntament de l'Hospitalet (1995).* Aquests estudis ens ajuden a identificar els problemes, analitzar les seves formes d'expressió i així definir els objectius de la intervenció.

Grups socioinformatius, ementats anteriorment.

Assessorament jurídic i atenció psicosocial a nivell individual i grupal a dones afectades per problemàtiques específiques derivades d'una situació de discriminació sexista, entre altres: violència intrafamiliar, conflictes de parella, separacions, agressions sexuals, assetjament, abusos sexuals. Durant 1997 el nombre de persones ateses fou de 817 en l'àmbit individual i 93 en l'àmbit grupal.

5. Interrelació i retroalimentació (*feed-back*) entre els diferents nivells d'intervenció del programa.

Ja hem fet menció que el P.M.D. ofereix accions en diferents àmbits d'intervenció: individual, grupal i col·lectiu. Cada àmbit d'intervenció respon a necessitats diferents i, per tant es complementa i retroalimenta.

Perquè això sigui possible hem necessitat espais d'anàlisi i reflexió en equip sobre els diferents àmbits o nivells d'actuació, així com d'elements organitzatius i funcionals per evitar-ne la duplicitat o el solapament.

L'anàlisi i la reflexió en equip ens ajuda a identificar les necessitats o les demandes a què oferir resposta i també els nuclis de població a què dirigir-se, en programar noves accions o remodelar les existents, per diversificar o ampliar l'oferta del servei en un o altre àmbit o nivell.

Així mateix, la diversitat de nivells d'intervenció permet que dones amb situacions i característiques diferents puguin ser ateses en activitats diferenciades i més adequades als

seus interessos i possibilitats. També permet passar d'un nivell d'intervenció a un altre segons les necessitats de cada moment.

6. Intercanvi i coordinació amb altres serveis i institucions de la comunitat.

Donat l'enfocament comunitari del P.M.D. i per tal d'obtenir una visió més global de la situació, s'ha potenciat l'intercanvi amb altres serveis i institucions de la comunitat relacionats amb l'atenció a les dones.

L'intercanvi d'informacions i de criteris pot possibilitar accions de coordinació i de col·laboració.

Malgrat les dificultats inherents a aquesta tasca, donades les diferències idiosincràtiques, programàtiques i funcionals de cada institució i servei, podem enumerar algunes accions realitzades al respecte:

Coordinació sistemàtica i derivacions amb l'àrea municipal de Benestar Social (UBASP i serveis especialitzats).

Coordinació sistemàtica i derivacions amb els centres de salut mental de la ciutat.

Coordinació amb serveis sociosanitaris de la ciutat.

Activitats de formació a demanda de la Policia Nacional i la Guàrdia Urbana del municipi.

Coordinació amb altres àrees municipals per proposar mesures i accions respecte a les polítiques d'igualtat.

Consideracions finals

La nostra experiència en el treball comunitari ens ha suposat una transició en la concepció de la realitat, un canvi en la perspectiva: si abans predominava l'observació de les conseqüències de la discriminació de la dona considerada individualment, ara s'incorporen altres hipòtesis de treball més relacionades amb els desencadenants en l'entorn social.

Som conscients que és una tasca tan sols iniciada i que resta un llarg trajecte per fer, i més encara quan el model d'intervenció social actual sembla donar prioritat a la gestió i no al canvi social.

Voldríem posar de manifest l'interès de continuar aprofundint en algunes qüestions de la intervenció comunitària:

La complexitat de les tasques de coordinació institucionals, tant amb els serveis i les dependències de la institució mateix, com amb d'altres d'aliens.

La dificultat de connectar amb altres àmbits (educació, sanitat...), per afavorir un treball de complementarietat.

Els problemes per detectar les necessitats i demandes de determinats sectors de la comunitat (dones joves, immigrades...)

Les dificultats per trobar mecanismes de prospecció que incorporin les noves necessitats d'un teixit social en constant transformació.

Per últim volem fer esment de l'ambivalència que comporta un canvi en l'actual cultura de gènere. Si bé la comunitat expressa certes demandes socials per tal d'aconseguir una societat més paritària, també persisteixen actituds, creences i comportaments discriminatoris.

En moltes ocasions aquests fenòmens es donen simultàniament, i en tots els nivells d'intervenció (individual, grupal, comunitari). Això implica treballar tenint en compte aquesta contradicció, i aliar-se amb els elements fa facilitin el canvi.

Bibliografia utilitzada

Quaderns de Serveis Socials núm. 1
«Treball comunitari, treball individualitzat»
Diputació de Barcelona 1991
Rambla 12 núm. 6. Juny 1994
«Las dificultades metodológicas de la intervención»
Entrevista a Aaron Cicourel
Caplan, G.
Principios de psiquiatría preventiva
Paidós 1985
«Comunitat, participació i benestar social»
En homenatge a Josep M. Rueda
Diputació de Barcelona 1998

OOOOOOOO

Experiència de l'equipament per a gent gran «Josep Miracle» : un servei amb estratègia d'acció comunitària

Núria Codern i Bové,
Directora de l'Equipament
Marta López i Elias,
Treballadora Social

Introducció

L'objectiu d'aquesta ponència és compartir l'experiència de treball en l'àmbit comunitari de l'equipament per a gent gran Josep Miracle, establiment municipal de **serveis especialitzats,** gestionat per a Creu Roja i ubicat al Districte de Sants-Montjuïc.

La idea central és explicar com una institució per a gent gran, que normalment és concebuda com a tancada, és des de la seva obertura l'any 1990 un centre obert a la comunitat i com la comunitat mateixa esdevé un recurs imprescindible per aconseguir un envelliment satisfactori per a les persones grans que viuen a la institució.

Definició de l'equipament Josep Miracle

La missió de l'equipament Josep Miracle és la d'oferir a la gent gran els serveis necessaris per tal de millorar la seva qualitat de vida; fent que els residents de l'equipament el sentin com la pròpia llar i que els veïns del districte de Sants-Montjuïc participin en les diferents activitats i en els serveis perquè tots gaudeixin d'un envelliment satisfactori

L'equipament ofereix diferents tipus de serveis:

RESIDÈNCIA ASSISTIDA: 48 places

APARTAMENTS TUTELATS: 32 apartaments

MENJADOR EXTERN: menjador al centre i menjador a domicili

PROJECTE DE DINAMITZACIÓ: activitats de dinamització obertes a la gent gran del barri.

Marc teòric

1) L'envelliment és una etapa més del curs de la vida i per tant, no es pot afrontar amb èxit si no s'ha superat adequadament cada una de les fases anteriors (infantesa / adolescència / maduresa). Aquesta visió es basa en l'aportació d'Erik Erikson sobre el cicle vital. Erikson presenta la vellesa com la darrera fase del cicle i com una etapa més del desenvolupament del cicle vital. Segons l'autor «el subjecte ha de superar de manera satisfactòria cada etapa del curs de la vida, a fi d'estar preparat per a la següent etapa».

Entenem que afrontar amb èxit l'última etapa implica acceptar les pèrdues i les pròpies limitacions tot valorant les potencialitats que van apareixent, per mantenir el propi projecte de vida. Aconseguir-ho implica un procés d'adaptació en dos sentits: d'una banda per a la persona i per l'altre, l'equip ha de poder facilitar els recursos necessaris per tal de poder ajudar la persona gran.

2) Les conseqüències de l'envelliment no sols afecten la persona mateix, sinó que afecten el seu entorn més pròxim i tota la societat. Per tant, la intervenció haurà de ser global. Això implica un treball multidisciplinari entre el centre i la xarxa de recursos d'Atenció Primària.

3) Reconeixement dels voluntaris com a agents actius de la comunitat. És a dir, el voluntariat dóna resposta des de la pròpia comunitat a les necessitats de la gent gran, i és des de l'equipament que s'ofereix un espai concret per poder-la desenvolupar.

Objectius i metodologia

D'aquest marc teòric se'n deriven els següents objectius i metodologia de treball

1. GARANTIR EL PROCÉS D'ACOLLIDA DE TOTS ELS USUARIS

En el moment que s'adjudica una plaça de residència o d'apartament tutelat la treballadora social de l'equipament es posa en contacte amb el nou usuari amb la finalitat de conèixer la persona, el seu entorn habitual i les expectatives i les motivacions que té respecte al canvi. Volem destacar dins d'aquest procés la tasca de coordinació que es porta a efecte amb la xarxa d'Atenció Primària de Serveis Socials, bàsica per donar continuïtat a una línia de treball ja iniciada.

2. GARANTIR ELS SERVEIS A LA MESURA DELS USUARIS

Creiem que la tasca fonamental dels professionals de l'equipament és que la persona gran s'adapti a la seva vellesa. Les estratègies de treball que desenvolupem podrien concretar-se en:

Mantenir l'autonomia en les activitats de la vida diària.

Potenciar la presa de decisions.

3. AFAVORIR EL SENTIMENT D'UTILITAT

El sentiment de sentir-se poc útil es pot veure augmentat en el moment d'entrar a viure en un equipament de gent gran. Potenciar al màxim els recursos personals per fer tasques que serveixin per a un mateix i per als altres esdevé important en el funcionament i treball diaris del centre.

D'altra banda aquest sentiment d'utilitat també es potencia a través de diferents recursos que ofereix la comunitat mateix, com poden ser la participació d'usuaris en la comissió de gent gran del districte de Sants-Montjuïc, fer activitats de voluntariat a les escoles i l'acció voluntària individual en gent necessitada de suport social.

4. AFAVORIR LA PARTICIPACIÓ DE L'USUARI EN EL SEU ENTORN HABITUAL

Relacions amb les institucions: Ens referim a la representativitat que tenen els usuaris de l'equipament amb les entitats de gent gran de la comunitat, com pot ser en la comissió de gent gran. En aquest espai s'exposen i debaten problemes que afecten aquest col·lectiu.

Projecte de dinamització: Les activitats de dinamització esdevenen un espai de relació

de les diferents persones tant del centre com de la comunitat. Les activitats són un espai on les persones grans es comuniquen, parlen de les seves mancances, de les pors i dels desitjos.

5. AFAVORIR LA INTERRELACIÓ DE L'USUARI

Les relacions amb els altres són importants en la presa de consciència del propi jo i en la constitució d'una identitat, tant individual com col·lectiva.

Amb aquest objectiu ens referim a les relacions que la persona gran estableix amb els altres.

La relació amb altres persones grans: Dins de l'equipament s'afavoreix la convivència entre les persones grans que hi viuen amb aquelles altres que hi tenen una relació més puntual. Aquest espai de compartir temps entre persones que no conviuen diàriament al centre, fa que s'estableixin amistats escollides per ells mateixos, amb les quals puguin continuar la seva relació a fora del centre.

Relacions multigeneracionals: Aquí s'inclourien les relacions amb els familiars, els amics, l'altra gent del barri, els nens i les nenes. Respecte a la família s'intenta fomentar que participi en la vida quotidiana del vell i que la persona gran pugui mantenir aquesta relació fora del centre. Pel que fa a l'altra gent del barri, la relació s'afavoreix anunciant les activitats que fan diferents entitats, i animant a participar-hi. Anualment se celebra una jornada de portes obertes on la mateixa gent gran que viu a l'equipament ensenya i explica què és aquest equipament i quines ajudes tècniques calen quan s'arriba a la vellesa. Finalment hem de ressaltar les activitats que fomenten el compartir espais entre nens i gent gran. Aquestes tenen l'objectiu que els nens aprenguin què és fer-se gran i que alhora els vells aprenguin com es viu la infància i l'adolescència actualment. Aquestes activitats es duen a terme dins el projecte *Aprendre amb la gent gran* del Programa de Promoció de la Gent Gran del Districte Sants-Montjuïc i consisteixen en visites organitzades a l'equipament explicades pels usuaris mateixos i per voluntaris, i en visites als nens a les escoles.

6. GARANTIR EL TREBALL EN EQUIP:

Un altre aspecte que considerem bàsic per treballar amb i per a la gent gran des d'un equipament com aquest és el treball en equip. Aquest treball passa pel reconeixement dels diferents professionals que hi participen i per les característiques de polivalència i flexibilitat que tenen.

D'altra banda és important tenir en compte els recursos de la comunitat en la intervenció, i coordinar-se amb aquells que d'una manera directa o indirecta afectin la persona gran. Ens referim a la coordinació amb serveis d'atenció primària socials i de salut i de serveis especialitzats.

Conclusions

a) Tenir en compte la dimensió social de l'envelliment és imprescindible per poder facilitar un envelliment satisfactori. Això comporta una definició d'equipament obert al barri i als recursos de la comunitat.

b) Davant el discurs actual dels recursos limitats, creiem que l'optimització de recursos passa per establiments amb diversificació de serveis i accessibilitat fàcil. S'atenen més usuaris i es dóna resposta a les necessitats de la gent gran del barri. Alhora la gent que viu

al centre se'n beneficia augmentant les relacions amb el seu entorn més pròxim.

c) La societat té el dret i la responsabilitat de gestionar accions per poder donar respostes a les situacions problemàtiques de la gent gran. Concretament, l'acció voluntària esdevé un recurs humà que prové de la societat i que a través de la Creu Roja pot exercir un paper molt important vers les persones grans.

Allò quotidià com a xarxa social

LES XARXES SOCIALS COM A DISPOSITIUS DE SOCIALITAT

Albert Álvarez i Aura
Treballador social i antropòleg

Volem aproximar-nos al tema de la/les socialitat(s), travessades i definides per dos segments a la vegada: un molar (o macro), i l'altre mol·lecular (o micro).1 En conseqüència, sense perdre la interrelació dinàmica entre aquests dos pols, tractarem precisament de la pluralitat de coneixements, d'interaccions intenses i de regeneracions quotidianes que escapen o transcendeixen la institucionalització i la legitimació socials. Dites pràctiques són implícites de les mateixes relacions socials i són les encarregades de produir altres fluctuacions de significats.

El present treball pretén fer una aproximació a les socialitats quotidianes, formades per una amalgama i mescla de dinàmiques socioculturals multilocals, vinculades i inserides dins d'una determinada «simbòlica urbana» (sistema d'elements físics i socials que doten de sentit cultural el marc de cada espai/temps de vida ciutadà). Però volem posar un èmfasi especial en altres tipus de pràctiques de caràcter crític i fins i tot dissidents (i per això subexposades i ignorades), que es desenvolupen entre la dialèctica de l'ocultació imperceptible2 i la manifestació formal. De fet, formulem una hipòtesi teoricopràctica orientada a dir que, més enllà i/o paral·lelament a les formes i a les dinàmiques instituïdes des dels poders més o menys omnipresents, persisteix una altra socialitat polifònica i heteroglòssica (veus diverses i oposades), estructuralment complexa i polivalent, que reprodueix i vehicula altres potencialitats de la vida en societat. Per tal de proposar una primera resposta aproximativa farem referència a algunes de les condicions i referències socials actuals a partir de les quals operen aquestes sinergies de socialitat, productores també d'expressions i relats identitaris de la ciutat.

(Reconèixer) les multiplicitats de la vida quotidiana

La vida quotidiana constitueix un horitzó epistemològic privilegiat per estudiar i fer emergir altres prismes relacionats amb la vida social. Els diferents espais/temps de vida són els que emmarquen la memòria, el desig, la pulsió o la imaginació de les pràctiques socials. Més ben dit, aquests espais/temps constitueixen els vehicles per a la comunicació i l'intercanvi col·lectius. Conseqüentment, la quotidianitat ens fa evident l'existència de dos models espais/temps bàsics: el del desplegament ordinari de la memòria, de la repetició, de la continuïtat i de la llarga durada, i el construït pels dispositius mediàtics, de caràcter efímer, instantani i discontinu.

La vida quotidiana «ens mostra un món subjectiu que jo experimento, però que alhora

aquest món és intersubjectiu perquè és el que visc amb els altres (...) És l'espai/temps de vida social a través del qual es manifesten de manera immediata i directa les relacions que els homes estableixen entre si i amb la naturalesa en funció de les seves necessitats, tot configurant-se així el que hem denominat les seves condicions concretes d'existència (...) Podríem caracteritzar també la vida quotidiana com un mode d'organització material i social de l'experiència humana en un context historicosocial determinat»3. Òbviament, és subjacent a la vida quotidiana el com es defineixen, es codifiquen i se satisfan les nostres necessitats socials. L'alternança i la temporització de l'ordinari (repetició) i de l'extraodinari (discontinuïtat) ens situen en la dialèctica ritual que ordeix la narrativa quotidiana pròpiament dita.

Autors de diferents disciplines com A. Heller, E. Goffman, P. Burke, M. Maffesoli, M. Wolf o E. P. Thompson han tractat temes relacionats amb la vida quotidiana4, tot fixant l'atenció en la qualitat enfront de la quantitat, el viscut enfront de l'instituït. Adrecen els seus interrogants no sobre els grans grups i les institucions, sinó sobre el subjecte (social) i les seves relacions més immediates i regulars, sobre les seves pràctiques i representacions mitjançant les quals el subjecte condueix i negocia quotidianament la seva relació amb la societat i la cultura. Dins d'aquest context, el quotidià es fixa en el coneixement de la cultura dels valors de l'existència, producte de les formes de mediació simbòlica. Planteja a les ciències socials la necessitat d'ocupar-se de qüestions tradicionalment no estudiades perquè eren qualificades d'»irrellevants», que van des de la superstició, la vida privada, els rituals ordinaris o l'imaginari fins a les aficions, les creences, el rutinari, etc.

Tanmateix, la perspectiva quotidiana ens obre una multiplicitat d'escenaris públics, íntims i privats, pròxims a la dimensió local de l'ara i l'aquí, en general reprimida pel que es considera el nivell macro o el global-espectacular. L'àmbit local adopta les seves formes i continguts a través d'un joc de dramatúrgies entre el manifest/aparent i el latent/ocult. La Internacional Situacionista, com a moviment artisticosocial proposava com a novetat la crítica radical de tota ideologia, tot cercant com a terreny de lluita el de la pràctica real quotidiana. «La crítica de la vida quotidiana implicarà l'estudi de les lleis objectives que regeixen en cada formació social concreta, l'emergència i descodificació de les necessitats dels homes. L'organització i les modalitats de resposta social i la vinculació d'aquestes necessitats en cada estructura interaccional (...) La crítica de la quotidianitat es realitza des d'un interpel·lar els fets i l'acció quotidiana per tal de conèixer i comprendre, des d'ells, la seva essència i sentit.»5

Conseqüentment, la diversitat de vessants que formen el quotidià són importants en la mesura que produeixen l'embrió de les tendències de temporalitat lenta (canvis, crisis, dinàmiques...) que imperaran en una determinada societat.

La comunitat emocional: dramatúrgia per al vincle social

Michel Maffesoli6 destaca una paradoxa que es produeix en la nostra societat contemporània: la dialèctica constant que s'estableix entre la massificació creixent i el desenvolupament de microgrups que anomena «tribus». Són aquestes petites cèl·lules socials les que articulen la comunitat emocional. La idea de comunitat emocional es caracteritza

menys per un projecte orientat cap al futur que per la realització de la pulsió d'estar junts. Aquest estar junts, que pot ser en un sentit físic o no, es fonamenta en la construcció d'un marc mental de referència simbòlic, basat en un sentit de pertinença (afecció esportiva, tendència religiosa, ètica, ètnica, sexual, nacionalista, cívica...). Els rituals que estan vinculats a cada un d'aquests referents, a més de ser els llenguatges intermediaris d'aquesta convicció de «formar part», constitueixen els recursos per condensar i posar en relació els significats que representen.

Les grans característiques atribuïdes a aquestes comunitats emocionals són l'»aspecte efímer», la «composició canviant», la «inscripció local», l'»absència (visible) d'organització» i l'»estructura quotidiana». M. Weber mostra igualment que, sota distintes apel·lacions, aquests agrupaments es troben en totes les religions i, en general, al costat de les rigiditats institucionals. La permanència i la inestabilitat seran els pols al voltant dels quals s'articularan les comunitats emocionals. L'aparició del (neo)tribalisme, en contra de l'estabilitat induïda pel tribalisme clàssic, es caracteritza per la fluïdesa, les convocatòries puntuals i per la dispersió periòdica (aparent invisibilitat o desaparició).

En les comunitats emocionals hi ha una tendència a recórrer a les «simulacions» o «paròdies», les quals són estratègies conductuals que amaguen però que també comuniquen significats simbòlics per confortar un cert vincle comunitari i sentit de reconeixement. El social es defineix a partir d'uns criteris prèviament establerts, objectivats racionalment que són els que comparteixen els individus, mentre que la socialitat incorpora bàsicament l'ambigüitat de l'estructuració simbòlica.

Davant d'una moral vertical i uniforme hi ha una ètica de grup que és empàtica i que es protegeix contra el que ve de fora o de dalt a través del secret. El costum és, certament, la forma que caracteritza els microgrups com a dispositiu que funda l'»estar junts».

(Reconèixer) la socialitat de les xarxes socials

La idea de les xarxes serveix per extreure d'un sistema més ampli i amb propòsits analítics, conjunts més o menys complexos de relacions/rols. La intensitat de l'intercanvi en les xarxes es regeix en cada cas per quatre factors:7 a) la distància sociocultural formal; b) la distància/proximitat física; c) la distància econòmica, i d) la distància psicològica (els nivells de confiança per a la relació).

Però cal entendre la idea de xarxa social no en un sentit d'espai lineal (definit per una successió causalista de punts), sinó com un conjunt d'»espais areals», amb els seus corresponents marcs de vida o «*frames*»;8 les xarxes ens interessen no per la seva «*ex*-tensió» quantitativa, sinó per la «*in*-tensió» d'interrelacions reals o potencials que es puguin generar.

Segons això, a l'hora d'estudiar l'entramat complex que les xarxes de socialitat ens plantegen, proposem una subhipòtesi per a la millora de la seva comprensió, que és la importància de la categoria dels quasigrups, la qual afectaria qualitativament la mateixa forma organitzativa i el contingut de cada una de les tipologies de xarxes que podem reconèixer: des de les ludicorecreatives i les mediàtiques fins a les reivindicatives. Així, la variable dels quasigrups,9 vinculats amb el fenomen del neotribalisme, les comunitats

emocionals i la producció de socialitat, l'hem d'entendre en un doble sentit: per una banda com una manera estratègica de la qual es valen els actors socials per apropiar-se del seu medi (urbà) quotidià i, de l'altra, com una entitat sense una estructura reconeguda o identificable, però que els seus membres tenen en comú per satisfer certs interessos i que podria induir-los a configurar-se com a grups definits en qualsevol moment.

Referències bibliogràfiques

1. Deleuze, G.; Guatari, F.: capítol «Micropolítica y segmentariedad», dins del llibre *Mil Mesetas*. Valencia: Pre-textos, 1988, pàg. 218.

2. En parlar de l'ocultació imperceptible cal fer referència a la hipòtesi de Maffesoli, M. sobre «la centralitat informal submergida» i «la potència social subterrània», les quals desenvolupa en el seu llibre *El tiempo de las tribus*. Barcelona: Edit. Icària, 1990. També ens remetem a l'article d'Álvarez, A. «El Lokal del Raval o les pràctiques socials submergides» (dins de les *Actes del IV Congrés d'Història*. Barcelona: Ed. Proa, 1998), on aquest nucli social és utilitzat com un cas d'estudi etnogràfic.

3. Quiroga, A. P. de; Racedo, J: *Crítica de la vida cotidiana*. Buenos Aires: Ediciones Cinco, 1988.

4. D'una banda, la sociologia ha abordat com es construeix el coneixement individual i col·lectiu a partir del dia a dia i, de l'altra, la història de la vida quotidiana ha posat el seu accent en perspectives i temes nous; d'aquí sorgeixen la microhistòria, la història oral, la del gènere, la de la família, la de les representacions, les quals s'han englobat també sota el terme d'»història sociocultural». Vegi's *op. cit.* de Heller, Agnes; Goffman, E.: *Relaciones en público*. Madrid: Alianza Editorial, 1979; Burke, P.: *Formas de hacer historia*. Madrid: Alianza Universidad, 1991; Maffesoli, M.: *La conquête du present*. París: PUF, 1979; Wolf, M.: *Sociologías de la vida cotidiana*. Madrid: Edit. Cátedra, 1982; Ibáñez, J.: *Sociología de la vida cotidiana*.

5. *Op. cit.* Quiroga, A. P.; Racedo J. Vegi's també autors, diversos: *Textos situacionistas. Crítica de la vida cotidiana*. Barcelona: Cuadernos Anagrama, 1973.

6. *Op. cit.* M. Maffesoli,.

7. Lomnitz, L. A.: *Como sobreviven los marginados*. Madrid: Siglo XXI, 1983, pàg. 142.

8. *Op. cit.* Wolf, Mauro, pàgs. 40-43.

9. Meyer, Adrian: «La importancia de los cuasi-grupos en el estudio de las sociedades complejas», article dins del llibre *Antropología social de las sociedades complejas*. Madrid: Alianza Editorial, 1980, pàgs. 108-132.

OOOOOOOO

INDIVIDU I XARXES SOCIALS
ANÀLISI DES DE LA INTERVENCIÓ ALS SSAP

Assumpta Pérez
Treballadora social CSSAP Carmel,
Esperança Borrull
Treballadora social CSSAP Nou Barris
Ajuntament de Barcelona
Membres del Grup de Recerca i Reflexió d'Atenció Primària en Serveis Socials del CODTSAASS

En la nostra pràctica en els SSAP constatem que, com a principi operatiu, «s'ha de donar» resposta a les situacions de múltiples necessitats que planteja l'individu demandant. La intervenció en la situació de «necessitat expressada» requereix un ampli coneixement de la realitat de l'individu. En la dinàmica habitual de l'atenció individualitzada, no resulta factible accedir a la dimensió social del subjecte en què «aparentment» ens planteja com a estroncat el seu suport social; per poder dissenyar estratègies d'intervenció es requereix conèixer àmpliament la vida quotidiana del subjecte.

En la present comunicació ens proposem indagar sobre la dimensió social, les xarxes de l'individu, i apuntar diferents vies d'actuació que habilitin el subjecte en la creació d'un entorn relacional satisfactori.

Amb l'objecte d'analitzar la interacció del subjecte amb la seva realitat (vida quotidiana) ens proposem desgranar empíricament i des de l'aportació de diferents disciplines els significats de **subjecte i entorn**.

Què és el subjecte?

La definició del diccionari de **subjecte** ens aporta una dualitat de significats. En la seva funció adjectiva adopta un sentit de subjugació o submissió a..., mentre que en la definició de la seva funció nominal, i en oposició a «objecte», hi figura l'activitat pensant com a ésser que té consciència de si mateix. Pel que fa al terme **entorn** es defineix com a voltants immediats o al voltant de...

Quina relació té el subjecte amb el seu entorn? L'home es gesta i es constitueix en interrelació amb un entorn. L'ésser humà configurat d'aquesta manera queda **subjecte a un context** i a uns paràmetres socialment determinats.

La relació de l'home amb el seu entorn es caracteritza per la seva obertura al món. La seva garantia de supervivència és la interrelació amb altres subjectes.

Com s'estructura el coneixement que té l'individu del seu entorn? El coneixement que té el subjecte del seu entorn s'estructura a partir de la seva consciència i també d'allò que és rebutjat inconscientment i que retorna a l'individu en forma de **símptoma.**

L'interès del subjecte pel seu entorn requereix una pèrdua de la satisfacció original del propi cos per tal de construir-se com a ésser social. Això és el procés mateix de renúncia que implica l'educació. No consentir amb aquesta substitució del gaudi per la **paraula com**

a vehicle social implica romandre en una posició d'objecte de l'altre sense poder-se constituir com a subjecte amb voluntat i desig propi.

Per al nostre estudi, esbrinar quina és la posició de l'individu respecte a la seva xarxa ens permet identificar el grau d'interdependència que l'habiliti o l'inhabiliti com a subjecte.

El procés d'identificació (entès com a sentiment de pertinença) actua com a mecanisme d'articulació del subjecte i d'allò social. Això equival a dir que la identificació és la causalitat psíquica mateixa.

La interacció del subjecte amb l'entorn s'organitza en el marc de la vida quotidiana.

Els fonaments del coneixement de la vida quotidiana estan significats per l'espai, el temps del subjecte i la seva interacció social. (Berger)

L'estructura espacial de la vida quotidiana és l'àmbit d'actuació de l'individu.

Un altre condicionant de la realitat de la vida quotidiana és el temps. El subjecte es troba amb un temps continu i finit que ordena la seva existència. La consciència de la seva pròpia mort el prevé de la seva condició de temporalitat. Com que sap que només disposa d'un cert temps per a la realització dels seus projectes, aquest coneixement el coerceix i afecta la seva actitud envers aquests projectes (ex.: necessito una residència, però com que sé que aquesta és la darrera parada, això em provocarà angoixa).

La interacció social de l'individu es construeix amb el **llenguatge.** L'experiència bàsica que tenim dels altres és la que es produeix en la relació de tu a tu. A través del llenguatge confrontem la realitat de l'altre amb la pròpia. És per això que podríem afirmar que el llenguatge torna «més plena» la nostra subjectivitat. L'home necessita parlar d'ell mateix per tal d'arribar-se a conèixer ell mateix. (Berger i Lukman).

Vida quotidiana i xarxa social.

El món de la vida quotidiana del subjecte està configurat per la globalitat de relacions que un individu percep com a personalment rellevant (concepte de xarxa social). És també, al mateix temps, un món creat pels seus pensaments i pels seus actes, i gràcies a ells preserva la seva realitat.

Es defineix la *xarxa* com la clau de l'experiència individual d'identitat, benestar, competència i adaptació davant la crisi (CE. Sluzki). És mitjançant la xarxa que l'individu rep el *suport social.* El subjecte es proveeix de diferents tipus de suport. Díaz Vega els diferencia en tres fonamentalment. El suport *tangible o instrumental* (ja sigui en ajuda directa de béns, diners o serveis) el suport *informacional* (com a guia cognitiva per resoldre problemes) i el suport *emocional* (enfortir el sentiment de pertinença i ser estimat).

Partint de la hipòtesi que **la gent que utilitza les xarxes informals té més capacitat per resoldre els seus problemes que els que acudeixen als professionals (Rappaport),** hem portat a terme un estudi sobre les xarxes socials dels usuaris que acudeixen als SSAP.

Recull de dades sobre la xarxa social dels subjectes que acudeixen a la consulta dels SSAP

El recull de dades s'ha dut a efecte a partir de les primeres entrevistes al Servei de Primera Acollida de dos centres de SSAP de l'Ajuntament de Barcelona, i amb les aportacions que feia el demandant en expressar la seva necessitat.

En aquesta entrevista hem recollit com quedaven cobertes les necessitats bàsiques, i al mateix temps la informació sobre els diferents tipus de suport que tenen i que constitueixen la seva XARXA SOCIAL.

La metodologia emprada ha estat una primera entrevista individual, amb preguntes obertes.

L'anàlisi de dades s' ha fet sobre un total de: 78 casos.

Hem distingit dos tipus de casos:

A) La persona que fa la demanda és l'usuari mateix.

B) La persona que fa la demanda no s'identifica com l'usuari del recurs que se sol·licita.

Aquesta distinció l'hem feta per poder conèixer, en el segon cas, tant la xarxa social del demandant com la de l'usuari del recurs i poder dissenyar estratègies de suport en els dos nivells.

Hem recollit dos tipus d'indicadors:

Tipus de recurs sol·licitat (és on l'usuari identifica la seva necessitat).

Tipus de suport que té el subjecte (registrat des dels professionals i que ens permet, com si fos una «foto», identificar la xarxa social del subjecte).

En el supòsit A)

A) La persona que fa la demanda és l'usuari mateix

tipus de recurs sol·licitat	prestació o ajut econòmic	orientació laboral	Assessorament psicològic	Assessorament jurídic	altres (beques escol. menjadors, SAD, etc.)
nombre	25	5	3	4	13

tipus de suport	material	informacional	emocional
en tenen	68% (34)	22% (11)	62% (31)
fràgil o insuficient	32% (16)	78% (39)	38% (19)

Reflexions sobre els tipus de suport:

-Informacional: n'hi ha un dèficit important.

-Material: és on els usuaris verbalitzen i identifiquen les seves carències.

-Emocional: és una necessitat no verbalitzada, i és el professional el que pot diagnosticar-ne el dèficit en molts casos.

En el supòsit B)

B) La persona que fa la demanda no s'identifica com l'usuari del recurs que se sol·licita

tipus de recurs sol·licitat.	residència	residència curta estada	centre de dia	SAD (serv. ajut domicili)	prestació o ajut econòm.	habitatge	laboral
nombre	10	1	2	10	3	2	1

QUI FA LA DEMANDA	FAMILIARS	AMISTATS	VEÏNATGE
nombre de casos	25	2	1

DEL DEMANDANT

tipus de suport	material	informacional	emocional
en tenen	89% (25)	11% (3)	57% (16)
fràgil o insuficient	11% (3)	89% (25)	43% (12)

DE L'USUARI DEL RECURS QUE SE SOL·LICITA

tipus de suport	material	informacional	emocional
en tenen	61% (17)	4% (1)	82% (23)
fràgil o insuficient	39% (11)	96% (27)	18% (5)

Reflexió sobre **el tipus de suport.**

Respecte al demandant

-Material: quasi sempre està cobert.

-Informacional: el que pensa que trobarà en els SSAP.

-Emocional: hi ha un nombre significatiu de casos en què aquest és fràgil o insuficient.

Respecte a l'usuari del recurs que SE SOL·LICITA:

-Material: hi ha un nombre de casos a tenir en compte en què aquest és fràgil o insuficient.

-Informacional: està «transferit» a la persona demandant.

-Emocional: està cobert quasi sempre.

Mentre que aquesta primera part de la recerca és de tipus quantitatiu i ens pot servir per analitzar de manera global les menes de suport que tenen o no els usuaris del CSSAP, a continuació entrarem en una anàlisi més qualitativa dels diferents tipus de xarxa que hem observat entre els usuaris dels SSAP.

La segona part de l'anàlisi ens aporta elements per dissenyar estratègies d'intervenció d'una manera més acurada a cada cas, no tan sols en l'àmbit de l'individu, sinó en el de la xarxa d'aquest individu, fet que ens acosta a la hipòtesi teòrica que «l'individu amb més xarxa social té més possibilitats de resoldre les diferents problemàtiques que ha d' afrontar ».

TIPUS DE XARXES DELS USUARIS DELS SSAP

TIPUS XARXA	SÍMPTOMA DE L'USUARI	LA PRÀCTICA DIÀRIA	RECURS SOL·LICITAT PER L'USUARI	INTERVENCIÓ DES DELS SSAP	OBJECTIU RESPECTE A LA XARXA DE L'INDIVIDU	*METODOLOGIA (estratègies d'intervenció)
Completa amb necessitat d'un recurs extern a ells	-de crisi puntual	escoles bressol SAD, etc.	accessible	S/I-S/M	**Completar**	Individual
Completa però la consideren insuficient	-esgotament	monoparentals cuidadors	-s'hi accedeix amb dificultat	S/I-S/M-S/E	**Reforçar**	Individual Grupal Comunitari
fragmentada amb dificultats en la relació	-aïllament -alienació	famílies multiproblemàtiques	-multirecurs	S/I-S/M-S/E	**Crear Rehabilitar**	Individual Grupal Comunitari
Trencada, molt fràgil o absència de xarxa social	-actituds asocials	transeünts/ immigrants	-bàsics per a la supervivència	S/M-S/E	**Crear Rehabilitar**	Individual Grupal Comunitari
Altres						
Com un tot	-Hermètics pel canvi	-ètnies (gitanos) -noves bandes (okupes)	perd valor i contingut	-frustració -esgotament	**Conèixer-la**	Comunitària *versus* individual
Professionalitzada	-dependència	-cronificació	SSAP com a únic recurs	-totes les intervencions	Sense objectiu	
Institucionalitzada	-patologies socials/mèdiques	-circuits: salut mental, 3ª edat, etc.	-institucionals	S/I-S/M-S/E	**Coordinar Construir**	Individual Comunitària
Amb elements de la comunitat	-reivindicatius	-casos coneguts per entitats de la comunitat.	-simptomàtic	-distorsionada -contaminada	**Fer de mediador Resituar**	Comunitària

Conclusions

Si bé és cert que l'individu immers en xarxa manifesta desinhibició en la seva capacitat relacional i de resolució de conflictes en la seva convivència, també constatem que més amplitud o quantitat no equival a més qualitat. En els contextos en què l'individu es posiciona, respecte a la seva xarxa, sol·licit a la demanda de **l'altre**, no pot preservar el seu espai intersubjectiu obligat en part a la renúncia del seu projecte personal.

La situació privilegiada d'actuació en què s'emmarca el SSAP possibilita una intervenció en xarxes que, des d'un suport informacional, contribueixi que l'individu cerqui el seu suport en la comunitat. Suport que es dóna en les relacions de reciprocitat i no únicament en aquelles que es produeixen en continguts asimètrics (professional-usuari). Les estratègies dissenyades per habilitar el subjecte en la seva capacitat relacional i d'establir xarxes (grups de suport, ajuda mútua, etc.), estarien encarades a enfortir el sentiment de pertinença.

El treball social, en la mesura que intervé en diferents contextos, es converteix en agent òptim per operar en una societat en crisi.

Una intervenció lineal instaurada en la dinàmica de demanda-resposta resulta equívoca. La nostra acció professional no està dissenyada per treballar en contextos asèptics en què la intervenció es dirigeix únicament a satisfer la necessitat expressada del subjecte. El nostre laboratori s'emmarca en el medi amb l'objecte de detectar-ne els buits que es configuren en la xarxa de l'individu i establir les estratègies que li siguin instruments per fer-se valdre com a subjecte.

Una intervenció exitosa és la que permetria al subjecte establir una relació amb el seu medi no tan alienant o adaptativa, sinó de canvi, en la qual s'ampliés el marge d'iniciativa del subjecte i pogués decidir alguna cosa sobre com li agradaria que fos el seu entorn.

Bibliografia

-Ander-Egg, E. *Diccionario del trabajo social.* Ed. El Ateneo. Mèxic. 1988.

-Berger, P. i Luckmann. *La construcció social de la realitat.* Ed. Herder. 1966.

-Coletti, M. i Linares, L. *La intervención sistémica en los SS ante la familia multiproblemàtica. La experiencia de Ciutat Vella.* Ed. Paidós Terapia Familiar. Barcelona 1997.

-Gracia Fuster, E. *El apoyo social en la intervención comunitaria.* Ed. Paidós. «Trabajo social».

Barcelona. 1997.

-Rubiol, G. *Comunitat, participació i benestar social. En homenatge a J. M. Rueda. (1946-1996).* Ed. Diputació de Barcelona. Col·lecció «Serveis Socials». Barcelona. 1998.

-De Roberts, C. i Pascal, H. *La intervención colectiva en Trabajo Social. La accion con grupos y comunidades.* Ed. El Ateneo. Buenos Aires. 1994.

-Roig, B. i Santamaría, C. *Xarxes de suport social al Casc Antic de Barcelona.* «Barcelona societat/2. Revista d'informació i estudis socials». Ed. Ajuntament de Barcelona. 1994.

-Malagón, J. L. *La·idealización de la Comunidad.* «RTS» núm. 116. Ed. CDTSAASS de Catalunya. Barcelona. 1989.

-Martínez Márquez, A. *Metropolización y nuevos ciudadanos*. «RTS» núm. 118. Ed. CDTSAASS de Catalunya. Barcelona. 1997.

-Méndez-Bonito, P. *El Trabajo Social en sociedades complejas en el contexto de una modernidad en crisis*. 8° Congreso Estatal de DTS i AASS. Sevilla. 1996. Ed. Colegio General de Diplomados en Trabajo Social.

-Ubieto Pardo, J. R. *Figuras contemporáneas del malestar*. Butlletí E. E. Psic. núm. 53. 1997.

-Sánchez Bellido, J. *Los servicios sociales comunitarios como base para la cobertura de las necesidades sociales*. 8° Congreso Estatal de DTS i AASS. Sevilla. 1996. Ed. Colegio General de Diplomados en Trabajo Social.

-Villalba, C. *Metodología y técnicas avanzadas del trabajo social*. 8° Congreso Estatal de DTS y AASS. Sevilla. 1996. Ed. Colegio General de Diplomados en Trabajo Social.

oooooooo

Heroínas de la vida cotidiana

Grupo de apoyo a mujeres cuidadoras

Lourdes Aramburu
Psicóloga. CSSAP Horta.
Ajuntament de Barcelona

Origen del proyecto

La idea surgió en unas jornadas de trabajo que organizamos en el barrio de Horta, de Barcelona. En esas jornadas, bajo el lema *Dona: necessitats i serveis* se pretendía generar un debate entre servicios públicos de la zona (Centro de planificación familiar, Centro de servicios sociales, Área básica de salud, CAP de salud mental, Casal d'avis, Centro de Barcelona activa...) y las entidades y colectivos vecinales del barrio.

Fueron dos días de trabajo intenso donde alternábamos mesas de exposición y grupos de debate sobre demandas y necesidades detectadas por los servicios y las entidades en relación a la población femenina del barrio con el objeto de generar nuevas propuestas de abordaje de las necesidades y problemáticas situadas en zonas limítrofes entre servicios.

De este fructífero encuentro (que se ha revelado como un buen instrumento-lanzadera de propuestas de intervención con la comunidad) surgieron varias propuestas de trabajo. Una de ellas considerada prioritaria hacía referencia a la problemática socio-sanitaria que presentaban las mujeres que tenían a cargo algún familiar con enfermedad crónica. Se señalaron las crecientes demandas de tipo sociosanitario de estas cuidadoras, que expresan su malestar y una sobrecarga que repercute en su salud física, mental, hábitos de vida y falta de conexión social

Esta situación se ligó estrechamente a la **variable género,** pues son las mujeres las que mayoritariamente desempeñan esta labor de cuidado y las que por otro lado ejercen este cuidado con una actitud sacrificial, con la consiguiente merma de tiempo destinado al trabajo, a la educación o a sus necesidades personales y de tiempo libre. En los pocos casos en que el hombre es cuidador solemos encontrar más apoyo familiar y soporte profesional, de forma que la atención al familiar enfermo es más compartida y se compatibiliza más con otras actividades externas.

Con el objetivo de paliar este malestar creamos un **grupo de mujeres cuidadoras como fuente de apoyo y ayuda mutua.** A continuación expondré cómo se desarrolló esta experiencia grupal.

Diseño del proyecto grupal

En esta fase participaron inicialmente algunos profesionales y representantes de entidades presentes en las jornadas. Revisamos algunas experiencias de soporte a familiares a enfemos y en la mayoría de ellos encontramos que desde una óptica sanitaria tenían como objetivo incrementar las competencias del cuidador. A través de la información pretenden

que el familiar conozca mejor la evolución de la enfermedad y responda mejor a las necesidades del enfermo.

En nuestro caso lo que pretendíamos era que el grupo fuera cuidador de cuidadoras, que procurara bienestar, que fuera un lugar donde pudieran ser aceptadas y compartir sufrimientos prestándose apoyo emocional.

Bajo esta idea programamos encuentros semanales de dos horas de duración, durante un cuatrimestre. En este tiempo en que las mujeres participaran en el grupo facilitaríamos un **servicio de ayuda domiciliaria** que prestara la atención sustitutoria al familiar enfermo.

Planificamos las sesiones alrededor de tres bloques temáticos y conté con la colaboración de especialistas en cada uno de ellos:

Análisis de la relación cuidador-cuidado. Emociones y conflictos ligados al cumplimiento del rol.

Técnicas de relajación. Reducción de tensión y recuperación energética.

Ejercicios fisioterapéuticos. Correcciones posturales y técnicas de masaje.

El objetivo final era romper la dinámica de aislamiento y buscar el necesario equilibrio entre la continuidad del cuidado al familiar y la atención a las propias necesidades individuales. Finalizado el grupo esperábamos que estas mujeres se vincularan a otros grupos y actividades que activaran su vida personal y social.

Selección de candidatas, entrevistas preliminares

Elaboré una ficha de derivación que fue presentada a diversos profesionales de los servicios públicos de la zona, junto con el proyecto de creación del grupo. El perfil de las candidatas era cualquier mujer del Distrito que tuviera a su cargo el cuidado principal de un familiar con necesidades de atención especial. Para la selección de los casos se priorizaba:

enfermedad altamente invalidante del familiar a cuidar, que requiere vigilancia y atención constantes, con la consiguiente merma de la libertad de acción del cuidador.

escasa o nula red de apoyo familiar y/o profesional que hace recaer la función de cuidado en una única persona. Estas situaciones tienden a prolongarse mucho en el tiempo. Cronifican estados de estrés con manifestaciones de agotamiento extremo, malestares de orden psicosomático, sintomatología de tipo ansioso y depresivo.

Desde los diferentes servicios se derivaron a 20 mujeres. Tras las entrevistas individuales fueron seleccionadas 15 participantes.

Las entrevistas preliminares permitieron evaluar la adecuación al perfil, el grado de motivación, las habilidades comunicacionales y ajustar sus expectativas en relación al grupo. En definitiva, el conocer la situación y vivencias de cada una de ellas nos permitió valorar si el grupo era un método adecuado al momento en que se encontraban.

Características del grupo

1) **Media de edad**: 57 años; la menor de 38 y la mayor de 66 años.
2) **Estado civil**: 9 casadas, 3 solteras, 2 separadas y 1 viuda.

3) Situación laboral: 5 amas de casa, 5 dejaron el trabajo para atender al familiar, 2 tienen la invalidez por depresión mayor, 2 jubiladas y 1 trabaja.

De estos datos se destaca la incompatibilidad que aparece entre la vida laboral activa y el desempeño de la función cuidadora.

4) Salud: 7 de ellas están diagnosticadas de depresión y medicadas como tales. El segundo problema más frecuente (6 casos), está referido a dolencias osteoarticulares.

Finalmente, en todos los casos expresaron agotamiento extremo, tristeza y llanto frecuentes y sentimientos de incapacidad para disfrutar, ilusionarse o hacer proyectos.

5) Familiar a cargo. Se destacan tres cuestiones:

a) en 10 de los 15 casos se cuida a los progenitores,

b) en la mitad de los casos tienen a cargo más de un familiar invalidado (hermanos deficientes, hermanos toxicómanos, esposo y padre, hijo y esposo).

c) el trastorno más ansiógeno para el cuidador se deriva de alguna dolencia psíquica en el familiar a cargo (esquizofrenia, demencia) debido a la fantasía de contagio que afecta a la interacción, con fenómenos de mimetismo (pierdo la memoria igual que él, termino hablando sola, etc.)

6) Posición en la familia de origen, que respondería a la pregunta de porqué les tocó a ellas ser las cuidadoras. Encontramos la certeza de que su actual papel provenía de una asignación histórica, realizada mucho antes de que tuviera que hacerse cargo. Los hermanos dan por sentado esta decisión implícita. La mayoría son las únicas hijas mujeres de una fratria numerosa («He criado a todos, siempre fui esclava de mi madre» «Me tuvieron para cuidarles» «Mis hermanos siempre me han hecho sentirme responsable de mis padres y de mi hermana deficiente» «Mi madre siempre decía que yo la cuidaría de mayor» «Crié a todos mis hermanos»). En otros casos son hijas únicas y en estos casos tienen mucho más asumido el rol, sin conflictos por repartos y rivalidades fraternas. Habiendo hermanas, observamos que el cuidado recaía en la que estaba o bien separada o bien viuda.

7) Utilización de recursos externos. De 15 en sólo 5 casos se utilizaba ayuda profesional (centro de día, ayuda a domicilio) y en 4 casos se buscaba y obtenía más apoyo de amigas y vecinas que de otros familiares.

Desarrollo de las sesiones

Las primeras sesiones estuvieron focalizadas en el análisis de la relación cuidadora-cuidado/a, resaltando un problema común: la vivencia de estar atrapadas, bloqueadas en una relación rígida en la que no pueden poner condiciones, sienten que no tienen alternativas ni maniobrabilidad. Las sesiones, además de prestar soporte emocional (alivia el dolor, reduce el nivel de ansiedad, facilita apoyo y comprensión) ofrecían alternativas de cambio y reorganización, donde se reconstruía a partir de sus competencias.

La segunda parte se centró en el aprendizaje práctico de técnicas de relajación. Para algunas personas (así como para nosotros) fue un descubrimiento el cambio en la dinámica grupal. Ésta fue despegando desde aspectos mucho más introspectivos, basados en la palabra y sobre un clima depresivo, hacia el juego, la risa y el uso del cuerpo. De esta manera fue como aparecieron temas antes ignorados, tales como la relación con la muerte y el

relato de algunos fallecimientos recientes y sus duelos.

Con la introducción en la tercera parte de la fisioterapia y el masaje se extendió el tema del contacto corporal, materialización en los hechos relacionales de lo que se pretendía: un grupo en el que se cuidaran entre sí y que fuera vivido como un contexto productor de bienestar para sus integrantes.

Evaluación

Fue doble, grupal en la última sesión, e individual mediante entrevistas una vez acabado el grupo. Respecto de la primera, lo diremos con las palabras de algunas de de estas mujeres:

«Hoy puedo decir que me he sensibilizado con vuestros problemas y hoy los siento como míos. He aprendido algo positivo de cada una de vosotras, y el hecho de que el sufrimiento compartido es menos sufrimiento. Destacaría por encima de todo la confianza, la amistad y solidaridad que he encontrado en vosotras»,

«Se me ha ido el nudo, ahora puedo hablar, huía de la gente»,

«Siempre me he sentido desplazada, aquí he encontrado mi sitio»,

«Ha sido una experiencia con personas que me comprenden, los demás dicen 'pobre!'»

Considero cumplido el objetivo final que pretendíamos. De 15 mujeres 10 de ellas continúan realizando actividades en grupos, se reúnen todas una vez al mes, se llaman, se ayudan y se visitan. Esto significa que se ha ido naturalizando una inercia que se perpetúa sin que sea necesario el apoyo profesional.

Por la parte que me toca en mi desempeño institucional considero que no es de recibo dejar tan solas a estas mujeres. Los trabajadores de los servicios sociales debemos desvelar estas situaciones que tenemos delante de los ojos, que no acabamos de ver y a las que podemos ayudar con algo más que prestaciones, si reconocemos que no sólo piden para el familiar al que cuidan sino que también ellas son usuarias que necesitan alivio. La vida se cuida con vida.

Al encarar esta problemática que en verdad no es ajena para nadie, he sentido el placer de trabajar con un grupo tan respetuoso. He vivido momentos de clima emocional muy intenso y ha sido un descubrimiento para mí conocer las enormes dificultades y dramas invisibles que estas mujeres abordan con grandeza en sus vidas.

OOOOOOO

Dinamització comunitària

La intervenció dels SSAP en el Pla de Dinamització de Pomar

Josep Gresely i Gómez
Educador social. SSAP Ajuntament de Badalona
M. Eugènia Madrid i Cañadas
Assistenta social SSAP Ajuntament de Badalona

El barri de Pomar està situat a la zona perifèrica de la ciutat de Badalona, format en la seva totalitat per blocs de pisos construïts l'any 1967 pel Ministerio de la Vivienda, per mitjà de l'extingida Obra Sindical del Hogar. L'any 1985 va ser traspassat a l'empresa pública ADIGSA de la Generalitat de Catalunya.

El polígon consta de 2.000 habitatges distribuïts en 250 blocs. El nombre d'habitants és en l'actualitat de quasi 7.000 persones.

La població es caracteritza per tenir:

- un baix nivell de renda
- una taxa d'atur més elevada que la mitjana de la ciutat de Badalona
- una qualificació professional baixa
- un baix nivell d'estudis i formació

Les noves formes de relació dels SSAP amb les entitats

Pomar és un barri amb un teixit associatiu important des de la seva creació. Les deficiències existents van fer que els veïns s'organitzessin i formessin diverses entitats, la majoria encara existents actualment.

La bona relació entre elles i l'esperit de col·laboració ha fet que en el barri existeixi, des de sempre, una potent xarxa associativa amb la participació d'un gran nombre de veïns.

Cal ressenyar que la xarxa associativa ha fet la seva tasca tenint en compte el treball desenvolupat pels professionals dels serveis presents al territori.

Per entendre les noves col·laboracions amb les entitats i els serveis implicats ens hem de remetre a altres a esdeveniments històrics en la relació:

Des que els serveis socials tenen presència a Pomar (1982) s'ha intentat, amb més o menys encert treballar amb els representats veïnals.

L'any 1995 es va celebrar per primer cop la Jornada de la sida als barris de Pomar i de Morera, dinamitzada des dels nostres serveis i per a la qual es van convocar els diversos serveis i entitats que tenen incidència dins del territori. Després d'una primera experiència que es va valorar positivament, l'any 1998 serà el quart any que se seguiran organitzant actes al voltant del tema de la sida amb participació de serveis i entitats.

Aquests antecedents van propiciar que, en sorgir la proposta d'un Pla de Dinamització

a Pomar i en demanar la participació dels Serveis Socials d'Atenció Primària, es plantegés una actuació comuna amb la participació de tots aquells que es va valorar que es podien implicar.

La implicació, però, ha estat més complexa i s'han unit esforços amb vistes a participar en projectes que no estaven directament dirigits a la franja de població que representen els líders comunitaris. D'aquesta forma es passa d'iniciatives compartimentades a iniciatives globalitzadores organitzades per una xarxa veïnal/comunitària, que s'erigeix en representant de tota la població.

Què és el pla de dinamització de Pomar?

La posada en marxa d'aquesta experiència es va iniciar a finals de l'any 1997 a partir de les gestions fetes per l'Associació de Veïns amb diverses administracions públiques i entitats del barri.

El barri de Pomar participa en els programes de desenvolupament comunitari potenciats per la Generalitat de Catalunya i també per la FAVIBC (Federació d'Associacions de Veïns d'Habitatge Social de Catalunya) a partir d'un preprojecte presentat a principis de l'any 1998.

Aquesta proposta va ser encarregada per l'Associació de Veïns a la directora del Casal Cívic i als professionals de l'equip de Serveis Socials d'Atenció Primària.

La proposta, que posteriorment ha estat la base de treball per al Pla, té els següents eixos principals:

Aconseguir una més plena i racional utilització dels recursos existents i potencials, tant públics com privats, evitant la seva sobreposició i duplicació.

Desenvolupar els potencials interns de la comunitat, que permetin mantenir aquests potencials més enllà dels terminis del Pla.

Desenvolupar la identitat del barri i el sentiment de pertinença dels seus veïns i la seva plena integració a la ciutat.

Prestar l'atenció necessària a les persones i als col·lectius menys afavorits, oferint-los suport des del reconeixement i la promoció dels seus propis recursos i vies de solució en els espais i projectes col·lectius

Potenciar i afavorir el ple desenvolupament dels veïns facilitant les condicions perquè puguin ser protagonistes actius en el futur del barri i de la ciutat.

Conscienciar el barri sobre la necessitat d'un projecte de desenvolupament social i comunitari, potenciant el debat sobre «les perspectives de futur del barri».

El Pla va adreçat a diverses àrees d'intervenció (educació-formació, salut, treball, participació comunitària), i es dirigeix a totes les franges d'edat.

A partir d'aquest document de treball es va obrir un temps de debat i reflexió entre tots els participants.

Es van definir els següents punts:

Quines entitats estaven d'acord a participar. (Annex 1)

Quins Serveis que treballen al barri participaven i com. (Annex 2)

Quina organització de treball i coordinació es feia servir per realitzar i executar el Pla de Dinamització.

Quins projectes formarien part del Pla. (Annex 3)

La proposta del Pla de Dinamització va ser aprovada per totes les entitats i els serveis del barri de Pomar al mes de maig de 1998 i ratificada en un acte amb la signatura d'un conveni per part dels representants de les entitats i de les diverses administracions que hi aporten recursos econòmics, materials i humans a principis del mes de juny.

El finançament del Pla de Dinamització de Pomar per a l'any 1998 va a càrrec de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Badalona, la FAVIBC i la Fundació Pere Tarrés. El pressupost total és d'uns 11.000.000 de pessetes per a l'any 1998.

Quina organització participativa s'ha creat per portar a terme el Pla?

A partir del document de proposta i de trobades generals de treball on van participar totes les entitats del barri, representants dels diferents serveis que hi ha a Pomar i responsables de les administracions, es van crear quatre comissions de treball per àmbits d'edats i un altre de gestió general del Pla de Dinamització.

A cada comissió hi participen representants de tots els estaments.

Les comissions es reuneixen amb una periodicitat quinzenal. Les reunions generals es fan cada mes i és on s'han d'aprovar tots els aspectes generals existents.

S'adjunta un organigrama de funcionament. (Annex 4)

Objectius dels serveis socials d'atenció primaria envers el pla de dinamització

Aprofitar els potencials, les capacitats i l'experiència dels membres més participatius i líders informals en benefici del barri.

Canalitzar les demandes. Que l'experiència en comunitat serveixi com a canal per exposar el que se sent i el que es vol a les institucions i als serveis que intervenim dins la comunitat.

Implicació de la xarxa comunitària en la presa de decisions que afecten el seu barri. Facilitar l'exercici de la seva responsabilitat en el seu devenir històric i el desenvolupament de la seva comunitat. Que a més de ser «consumidors» de serveis també siguin «motor» de creació d'altres serveis.

Que les activitats que es facin per part de les entitats (en moltes ocasions dirigides a nuclis reduïts de la població: el casal de la dona cap a dones del barri, el casal d'avis per als avis que van al centre...), traspassi l'àmbit del cercle poblacional a què sempre arriben aquestes accions planificades. Facilitar l'ampliació d'acció de la xarxa comunitària, tot evitant el reduccionisme i la parcialitat en l'aplicació de les seves accions; prioritzar la població amb més necessitats del barri com a objecte d'atenció.

Facilitar un entramat de relacions entre entitats que sigui a la vegada fluid en el seu intercanvi i robust i consolidat en les seves futures intervencions, de forma que les entitats adquireixin consciència de pertànyer a un tot global del qual formen part i que per aconseguir objectius generals es requereix esforç de totes les peces.

Paper desenvolupat pels diferents professionals de l'equip

Els professionals que conformem l'equip dels Serveis Socials d'Atenció Primària, hem establert dos criteris per a la distribució de tasques:

per àmbits d'edat de la població

per tipus d'entitats amb les quals cada professional té un contacte més estret.

Educador Social: implicat en la dinamització i l'ajut en la gestió dels projectes que fan referència a infants i a adolescents; manté relació principalment amb les entitats participants dels projectes desenvolupats (APA, Associació de Veïns, Esplai...), així com altres serveis implicats (Biblioteca, Escola, Casal Cívic...)

Forma part de la comissió de gestió on es realitzen les tasques de coordinació de totes les comissions, gestió econòmica, divulgació dels projectes del Pla, seguiment i avaluació de les actuacions realitzades....

Assistenta Social: implicada en la dinamització i l'ajut en la gestió de projectes que fan referència a la població adulta i a gent gran; manté relació principalment amb el Casal de la dona de Pomar, l'Associació de Gent Gran de Pomar, així com amb altres serveis implicats dins dels projectes (Ambulatori i Casal d'Avis).

L'equip dels SSAP fa en l'actualitat una tasca de motor; coordina i anima les entitats a potenciar el Pla de Dinamització. La idea és tendir, en el futur que sigui la xarxa social del barri mateix la que potenciï el Pla i els seus projectes concrets, que prengui més protagonisme.

Repercusions en el treball de l'equip

Factors facilitadors del treball

Treballar amb la comunitat i per a la comunitat permet:

Reforçar o estrènyer més les relacions que existeixen ja amb les entitats i els representants del barri, relacions que després faciliten altres qüestions contactes al marge del Pla (la comunicació es fa més fàcil, més fluida, sense tants entrebancs). Hi ha més disponibilitat per haver col·laborat en un projecte comú.

Tenir més recursos per a la població que atenem al nostre servei, ja que els projectes desenvolupats des de la comunitat van adreçats a tots els veïns; s'intenta aportar elements que puguin ajudar en el desenvolupament personal, laboral i/o social dels veïns. Això permet amortitzar a mitjà o a llarg termini el temps invertit en el Pla.

Detectar necessitats i demandes que per altres canals (a través de les entrevistes individuals o familiars) no es detecten (com per exemple conèixer nous recursos humans existents fora del barri, conèixer altres canals de comunicació existents en el territori, xarxes naturals existents, possibilitats reals o potencials dels veïns a l'hora de participar, grau real d'implicació davant un projecte concret, la direcció cap on vol anar la comunitat: quines transformacions vol fer i quines no està disposada a fer, no pot o no sap com fer...).

La creació de noves relacions amb professionals (advocats/esses, psicòlegs/ogues, i altres tècnics especialitzats) experts en diversos camps, que poden intervenir en la realització dels projectes previstos dins del Pla.

Anar sondejant a través dels projectes la rebuda que tenen per part de la població, i l'ajustament dels desitjos d'aquesta i els desitjos de les entitats, que de vegades no coincideixen.

Factors que dificulten el treball

Es produeix un increment de feina, que fa que la dedicació del temps en treball comunitari impliqui necessàriament una reducció en el temps dedicat al treball individualitzat/familiar.

El fet de treballar amb entitats suposa que en algunes ocasions s'han d'anar tractant situacions de conflicte (mediació), que poden interferir, aturar o dificultar les tasques a desenvolupar (si bé també les poden enriquir quan s'aconsegueix resoldre el conflicte).

L'adaptació a un altre ritme a què els tècnics estem acostumats. El treball amb entitats és lent i els resultats tampoc es veuen a curt termini.

S'ha de fer un esforç per mantenir la distància en relació a la implicació dins de la xarxa comunitària pel que fa als aspectes personals.

Haver de combinar el treball objectiu (més pautat) dels professionals amb un treball de les entitats on intervenen desitjos, necessitats expressades, emocions, sentiments... ens obliga a canviar el «xip»: hem de flexibilitzar el projecte tècnic, el nostre esquema de treball.

Els SSAP com a dinamitzadors de l'actuació coordinada de les altres àrees de l'ajuntament.

La participació dels SSAP dins el Pla ha donat peu a poder iniciar un treball de coordinació entre les diverses Àrees de l'Ajuntament en referència a la intervenció en un territori concret.

S'ha plantejat que a partir d'aquesta experiència es tendirà que les noves intervencions s'aglutinin al voltant del Pla dins les possibilitats existents.

La relació amb les àrees permetrà tenir un coneixement directe d'actuacions que es fan al barri de Pomar, i es podran valorar les necessitats d'establir mecanismes de coordinació entre tots.

Existeix la intenció de poder treballar en aquesta línia de donar més protagonisme a les entitats del territori per part d'altres àrees i departaments municipals.

Els resultats obtinguts són pocs a causa del curt termini de temps transcorregut des que es va iniciar aquesta relació de treball al voltant del Pla de Dinamització de Pomar.

OOOOOOO

De navegantes y cantos de sirenas: lo instituido frente a la seducción de lo vivencial colectivo

Silvia Navarro Pedreño
Assistent social. Ajuntament de Badalona

Puede parecer impropio o hasta un tanto impúdico y desconcertante encabezar esta comunicación con un título más cercano al universo mitológico y literario que a la siempre impecable esfera del rigor científico y técnico. Tomar prestado un retazo de la historia escrita por Homero, reinventarla y recrearla aquí a modo de metáfora es por mi parte un atrevimiento, un juego y a la vez una excusa, un recurso para pensar juntos, en red, sobre las redes sociales. Decía M. Zambrano que «la aparición de los dioses y los héroes homéricos tiene la ligereza de la luz del alba que domina con sólo mostrarse, pues son la revelación de un nuevo orden». Probablemente en nuestra intervención profesional hoy también necesitamos esa nueva luz que nos ayude a rastrear inéditas perspectivas para mirar, para pensar y para hacer con las redes sociales de una forma diferente; más vital, más creativa y, acaso también, más trascendente.

Las metáforas suponen una forma eficaz de introducir cambios de actitudes, pues tienen el poder de hacer ver algo desde la perspectiva de otra cosa indicada. La metáfora extiende los límites de la imaginación y nos ayuda a explorar esos nuevos confines, ensanchando diestramente la superficie visible de lo real. Si la metáfora nos invita a pensar, ojalá esta historia de viajes, argonautas y seductoras criaturas marinas nos anime a ver e imaginar las redes sociales como mucho más que aquello que les atribuimos al pensarlas como tales; como algo vivamente espontáneo y a la vez capaz de organización, como algo único en si mismo e inabarcable, con existencia propia y, a la vez, como una entidad abierta a otros vínculos y conexiones a partir de los cuales deviene lo que es.

En un tiempo fronterizo, entre dos siglos, pensar la intervención social desde la perspectiva de las redes sociales reclama, lejos de visiones caducas o pesimistas, un posicionamiento desde los márgenes de cuanto el conocimiento, las teorías o las diversas cosmovisiones de lo social imponen. Eso es lo que yo pretendo hacer aquí; apuntar pistas que nos ayuden a explorar, a penetrar esas zonas de indeterminación, de sombra, no agotadas por el saber dominante y que pueden ser la materia prima para perfilar horizontes de sentido en el análisis de los sujetos y las redes sociales. Así pues, dispongámonos sin más dilación a emprender con Ulises el viaje a bordo de ese saber que M. Maffesoli denomina del «tipo sur», ese que se sitúa más allá del orden del concepto, ese que acaricia, que renuncia a explicar y a agotarlo todo, que se conforma con describir, ese atento al detalle, a lo pequeño, a lo que está vivo (Maffesoli, 1997). Es ese saber el que irremisiblemente nos arrastra hacia la «Isla de las Sirenas» donde el sentido común, la vivencia colectiva y la potencia creativa que habita en las redes sociales nos espera para seducirnos con su canto hasta hacernos felizmente naufragar.

Circe o sobre las tácticas de resistencia

No fue una jornada más aquella en que Ulises, de regreso a Ítaca, sintió el dulce canto de las sirenas prometiéndole el poder del conocimiento. Fue entonces cuando éste recordó los consejos de Circe: «tapa los oidos de tus hombres con cera de abejas y si tú deseas escuchar la música, haz que tus marineros te aten de manos y pies al mástil y oblígales a jurar que no te soltarán por muy rudamente que les amenaces». Aquel acto de resistencia fue lo que permitió al héroe la continuidad del viaje, atrás quedaba la renuncia a las promesas de las sirenas y el suicidio callado de éstas.

Una mirada transversal desde el observatorio que pueden llegar a ser nuestros servicios de atención primaria nos ayudará a captar la panorámica que ofrecen las redes sociales del territorio en su sincopado movimiento instituyente, aquel que resiste dignamente ante lo impuesto, lo normativo, ante el orden antiguo, para dejar así espacio al propio conocimiento, a la creatividad y a la autoorganización. Obviar la socialidad, esa potencia subterránea y esa vitalidad que dan cuerpo y espíritu a las redes sociales lleva a que las organizaciones acaben convirtiéndose en un ente extraño a la comunidad, dispuesto a cuadricular y a canalizar a cualquier precio la existencia de ésta.

Demasiadas veces las respuestas desde nuestros servicios toman la forma de estrictos y fríos trámites sociales a los que de una forma estereotipada sometemos a la población, eso es lo que R. Castel llama «la gestión de los riesgos» (Castel, 1984). Las instituciones sociales han ido progresivamente creando mecanismos de supresión del si mismo, de transformación del contenido y la naturaleza de la vida cotidiana, del mundo de la vida. Las relaciones se van desprendiendo de los contextos comunitarios y los «sistemas abstractos», como apunta A. Giddens, penetran todos los aspectos de la vida social y personal, afectando las actitudes de confianza y destruyendo la coraza protectora de la comunidad (Giddens,1994). Para Ch.Taylor esa racionalidad y despotismo del sistema provoca que los fines humanos acaben por adaptarse a los medios disponibles, emergiendo lo que para R. Garaudy sería un «mundo sin finalidad» (Taylor, 1994 y Garaudy, 1977).

La lógica de lo institucional, entregada ciegamente a su afán de productividad y colonización, olvida que no se trata de aniquilar intransigentemente todos aquellos elementos disconformes con la profilaxis dominante, ni de controlar la vida colectiva, sino de habitarla con infinito respeto. Esta concepción constreñidora de la vida común que impone un orden extranjero, llegado desde el exterior, implica que la protección ante la inseguridad o los riesgos exige sumisión, convirtiendo los sistemas comunitarios en sujetos sujetados a las normas, a un destino prefijado en medio de lo que V. Havel llama la «vida en la mentira» (Havel, 1990). Estos mitos «familiaristas», utilizando el término acuñado por A. Bauleo, interfieren toda posibilidad de organización autogestora de las redes sociales al mantener creencias no desafiables, creencias sobre el peligro que entraña renunciar a la unidad para dejar espacio a lo diferente (Bauleo, 1983).

El silencio de las sirenas

Escribió Kafka que «las sirenas poseen un arma aún más terrible que su canto, y es su

silencio. Jamás ha ocurrido, pero tal vez no sea del todo inconcebible que alguien pueda salvarse de su canto, pero de su silencio ciertamente no. A la sensación de haberlas derrotado con sus propias fuerzas, al orgullo consiguiente y que todo lo arrasa, ningún mortal puede resistirse».

Más allá del silencio, del déficit semántico en las relaciones que supone lo instituido, el universo de la modernidad reflexiva nos interpela al apostar por la atractiva sonoridad de una ética y una estética de la vida cotidiana y de lo comunitario (Beck, Giddens, Lash 1997). La reflexividad se nos revela hoy, como una crítica audaz y un gesto de desconfianza hacia los sistemas expertos y sus discursos legitimadores. De la mano de esta reflexividad las redes sociales, a partir de lo que J. Habermas llama intersubjetividad comunicativa, pueden acceder a la autoconstrucción de narrativas vitales que les confieren control sobre su propio destino, extendiendo de este modo el territorio del mundo de la vida (Habermas, 1987). En esta línea, e invocando el retorno de lo reprimido por las instituciones modernas, se alzan propuestas estimulantes como la «Política de la vida» de A. Giddens o la «rebelión del instinto de vida» a la que incita H.Marcuse, enfrentándola al instinto de muerte socialmente organizado (Giddens, 1994 y Marcuse, 1979).

Lejos del dominio de la estructura, la comunidad ya no es silencio ni abstracción, la comunidad, el Nosotros, es un proceso incansable de construcción y reconstrucción a partir de la comprensión de significados compartidos en las prácticas sociales cotidianas y rutinarias. Estos significados compartidos configuran los bienes sustantivos y las verdades reveladas por la propia comunidad a las que se refiere H. G. Gadamer al proclamar la victoria de las costumbres sobre las reglas, de los hábitos sobre los juicios, de la verdad sobre el método (Gadamer, 1977). Desde esta misma perspectiva «la hermeneútica de la recuperación» propuesta por P. Bourdieu nos invita a ver las redes sociales como campos comunicacionales y afectivos, campos fértiles poblados por hábitos y prácticas de base que hilan con esmero el ser-en-el-mundo comunitario, esa comunidad emocional que nace de la vivencia, de la experiencia sentida, de los sentimientos y del sentido común (Bourdieu, 1991 y Heidegger, 1998).

Esta nueva estética de las relaciones nos remite inexorablemente a una ética fundamentada en la cura, una ética situada en el mundo de la que nos habla M. Heidegger; ética del deseo, ética del cuidado de las cosas y de los otros seres humanos en el contexto de esas prácticas comunitarias cotidianas referidas antes (Heidegger, 1998). La comunión de subjetividades dentro de la red social crea un nuevo espacio moral que acoge el compromiso y la toma de partido, así como una visión esperanzada del futuro que libera hoy zonas de lo social en las que hacer que aflore aquel «inédito viable» planteado por P. Freire (Freire, 1980). El vitalismo de la red social convierte la utopía en educación del deseo y a los sujetos en militantes entregados al desvanecimiento del yo en lo colectivo, al desorden y al extravío que hedonista y dionisíacamente engendran nuevos y hasta subversivos órdenes (Maffesoli, 1996).

La extrema dignidad del náufrago

Pero las sirenas eran inmortales y, por tanto, pacientes. El tiempo transcurrió y Ulises regresó a Ítaca, pero poco a poco la isla fue invadida por el hastío y la monotonía, las verdades se volvieron dudosas y la inquietud lo impregnó todo. El eco de la voz de las

sirenas ahora resonaba dentro de Ulises rememorando el naufragio que nunca fue y el mar le arrastró inexorablemente. Porque cada cosa viene tras otra, el temporal después de la calma, la marea alta tras la marea baja, la noche después del día, el naufragio tras la salvación; era necesario que la muerte siguiese a la vida para dar origen, tras la fractura, desde las profundidades de la destrucción, a un nuevo construir.

Avanzar hacia esta perspectiva crítica y vitalista de las redes sociales supone para nosotros, los técnicos, una revisión de los posicionamientos y actitudes desde los cuales nos vemos a nosotros mismos y desde los que miramos y nos vinculamos a la comunidad. Este ejercicio de delimitación del propio espacio como espacio finito hace posible el respeto del espacio del otro de forma distinta a la apropiación o al imperialismo. La ética del diálogo instaura la igualdad en la desigualdad, llama a ser al otro sin dictarle condiciones, dejándole crecer o incluso escapar (Collin, 1992). Esta ética del límite, de lo esquivo y de la alteridad otorga poder y protagonismo a ese «otro colectivo» ahora convertido en red social, en conjunción de activos sujetos reflexivos, creadores de significado y potenciadores de la vida (Thiebaut, 1998). Frente a una visión sedentaria que sitúa al sujeto como objeto pasivo a merced del sistema, existe un pensamiento nómada abierto al «dejar aparecer», al nacer de un sistema alternativo que se crea a la vez y por el mismo acto de producción del sujeto (Ibañez, 1985).

Acercarnos a la red social como algo vivo requiere valernos de un procedimiento proxémico que nos lleva a privilegiar lo cercano, lo concreto, la experiencia, así como a abandonarnos a una sensibilidad intuitiva y entusiasta fundada en una lógica movediza, cariñosa y erótica en el sentido que atrae, que se apoya en las afinidades, en las emociones y en los afectos (Maffesoli, 1997). Aceptar que la comunidad surge del con-senso, del sentir juntos libre y espontáneo, probablemente debiera llevarnos a reivindicar desde nuestro espacio y ser profesional lo que J. A. Marina denomina «inteligencia puesta al servicio de la afectividad», una inteligencia del ingenio, entendido éste como proyecto existencial y sistema de vida, inteligencia lúdica y creativa que, sin olvidar el rigor, se enfrenta a las servidumbres de la lógica y de la norma, ayudándonos a ver y a trabajar con las múltiples formas de socialidad, esas pequeñas creaciones cotidianas que poseen una belleza específica irreductible a la simple razón (Marina, 1996 y 1997).

Si como afirma J. Ibáñez el reto estriba en «dejar de ser meros dispositivos de control, para pasar a ser verdaderos dispositivos de emancipación» (Ibañez, 1992), nada más preciso que recuperar compromisos y responsabilidades, abandonando de forma consciente actitudes elitistas y tecnocráticas que perviven a la sombra del engañoso mito de la asepsia y la neutralidad técnica, de la cómoda distancia objetivante. Un primer gesto comprometido por parte de los técnicos es la disponibilidad a tolerar cuanto de complejidad y azar pueden contener las redes sociales, cuanta proximidad y empatía es precisa para perderse en la red social, para dejar de sentirnos observadores distantes y pasar a ser parte de lo observado. Tal vez desde esta implicación sea más fácil autoobservarnos en nuestra capacidad para orientar procesos de autoorganización, cuestionándonos críticamente cómo están nuestras intervenciones incrementando alternativas, libertades, posibilidades de conocimiento, de innovación y de participación en el sistema comunitario. Rendirse a la tentación del naufragio es, pues, un reto moral antes que técnico, un acto de valor generoso y solidario que al

arriesgar los propios intereses nos recuerda los postulados de H. Marcuse en su obra «El hombre unidimensional» (Marcuse, 1981).

Sólo nos queda ya imaginar a Ulises en un retorno infinito a la Isla de las Sirenas. «Ulises, honra de Acaya, ven, ven con nosotras, detente...» Mientras Ulises se rinde entregándose todo se llena de nuevos significados, inconexos a primera vista. Ulises ahora es capaz de mirar desde más allá del límite humano, allí donde los hechos concretos de que se compone la vida pueden por fin alcanzar, bajo la luz de aquello que no es concreto, su verdadero significado. Ahora Ulises por fin alcanza aquella mirada nueva, ahora tiene la capacidad de percibir nexos en cosas dispares, de sentir que si hay un solo camino para entrar en la vida, también hay un sólo camino para salir de ella, ese que le sugiere el canto de las sirenas.

Llegados a este punto de nuestra travesía he de confesar que no es fruto del azar o del capricho haber optado por un estilo expositivo que intenta ser deliberadamente cálido, original y literario para ofrecer estos apuntes sobre una nueva concepción de las redes sociales. No se me ocurría otra fórmula para testimoniar como nuestras construcciones mentales e ideológicas pueden, en nuestra relación con otros, hacer del arte narrativo el vehículo a través del cual la vida se reivindica a si misma y se hace cautivadoramente manifiesta (Gergen, 1996). Cada día creo más en la necesaria armonía, en la imprescindible hermandad y coherencia entre lo que pensamos y creemos y aquello que hacemos y cómo lo hacemos. La crítica y la opción ideológica, así como el posicionamiento ético y técnico que aquí propongo sólo cobrará la debida consistencia al traducirse de forma tangible en unas prácticas profesionales con las redes sociales capaces de provocar dinámicas sinérgicas, que multipliquen las oportunidades de creatividad de las relaciones sociales, que alienten reflexividades no tanto descriptivas o explicativas, sino creativas y constructivas.

Pero no siempre es así, nuestras metodologías de acción en ocasiones sucumben al juego fáctico de los instituidos razonables que opacan la capacidad de creación de las redes sociales. Como aprendices de brujo, corremos el riesgo de acabar siendo instrumentalizados por nuestras propias herramientas. Cuántas vivencias y deseos colectivos acaban ahogados en las aguas pantanosas de nuestra parafernalia tecnológica tan poco dúctil como sensible a veces. Es cierto, hay que admitir que no es fácil acostumbrarse a intervenir con metas mínimas y perecederas que protejan y subrayen esa ambigüedad creativa, esa potencia que por natura tienen las redes sociales para generar fecundamente nuevos imaginarios colectivos, nuevas geografías, nuevos tiempos (Zemelman, 1997, 1998).

Lo programado no sirve frente a lo aleatorio y a lo incierto, pues determina los procedimientos y coharta la libertad. En esta tesitura presenta E. Morin el «método de la complejidad», el cual otorga privilegio a la idea de estrategia frente a la de programa. Mientras que el programa supone una organización predeterminada de la acción, la estrategia encuentra recursos, rodeos y desvíos, es abierta, evolutiva, afronta lo nuevo, improvisa, utiliza el obstáculo y la diversidad, saca provecho de los errores, promueve y anima la competencia, la iniciativa y la decisión. El método se convierte así en un conjunto de estrategias

para responder a las incertidumbres, en aprendizaje para desarrollar otras nuevas estrategias, en un «proponerse un estilo», un espíritu con el que caminar con otros. El método es para E. Morin un «contra el método», es a-método, es pre-método, es post-método, porque es ayuda a la estrategia de un sujeto, pues es ineliminable su participación inventiva, consciente, reflexiva, porque necesita de la autonomía de pensamiento de un sujeto, porque llama a la conciencia (Morin, 1997).

En esta línea revelan su potencial transformador propuestas metodológicas concretas como lo que T. R.Villasante denomina «praxeología», una combinación de investigación acción participativa y de programas alternativos integrales, una apuesta de acción que bebe de la fuente de las técnicas dialógicas o conversacionales en el vivaz y concurrido escenario que dibuja el mapeo de la red comunitaria (Villasante, 1995). Son modalidades interventivas como éstas las que nos redimen de tantos discursos apocalípticos que interesadamente cuestionan hoy el sentido de la intervención comunitaria, son estas experiencias las que todavía hoy prueban que es posible hablar de forma práctica de proyectos emancipadores en los cuales los diferentes grupos y colectivos que conforman las redes sociales puedan construir de forma autónoma y participada su propio conocimiento, su polícroma y calidoscópica realidad, generando a partir de ello metodologías y prácticas alternativas, basadas en la competencia, en la autodeterminación y en la autogestión comunitaria.

Naúfragos y seducidos volvemos por fin a la patria profesional, a una atención primaria que ojalá ahora, tras el regreso, veamos diferente; renovada, multifacética y acogedora, activa porque vibra con el pulso de la vida, fervorosa porque venera ese divino social, ese elemento vivencial que mora en toda asociación colectiva. Como a la comunidad, ahora nos corresponde a los técnicos poner en común lo que hacemos y cómo nos sentimos para que ello cristalice y contribuya a ampliar el campo de nuestros posibles, liberándonos de la prisión de tantas estadísticas que a menudo dicen poco, de una gestión burocratizada y devastadora, de una cercanía con la población que cada día es un bien más escaso.

Quizás en este tramo del camino se trate de revisar los mitos que a modo de modelo nos trajeron hasta aquí, aquellas creencias compartidas que, antes de que la red social se convirtiera para muchos en algo virtual, veían a la atención primaria como arte y parte de la vida comunitaria. Como el mito que narra las peripecias de Ulises, el mito en nuestro quehacer profesional también existe y actúa en la medida que es recordado. Recordar, es posible que ahí esté la clave que nos ayude a detenernos para reflexionar, a estar en el presente de forma comprometida y a caminar esperanzada y utópicamente hacia el futuro, dándole una oportunidad a la imaginación, enseñándole al deseo a desear, a desear mejor, a desear más y, sobre todo, a desear de un modo diferente. «Recordar, del latín re-cordis, volver a pasar por el corazón», como definiera E. Galeano este verbo inquietante y en más de un sentido irregular por cuanto de sorprendente puede descubrirnos si los que hoy somos «la primaria» nos atrevemos y estamos dispuestos a convertir colectivamente nuestras limitaciones en posibilidades, cambiando la mirada, amplificando nuestra escucha, arriesgando algo de nosotros mismos en tal odisea.

Bauleo, A. (1983): *Contrainstitución y grupos*. Nuevomar. México.

Bourdieu, P. (1991): *El sentido práctico*. Taurus. Madrid.

Beck, U.; Giddens, A.; Lash, S. (1997): *Modernización reflexiva*. Alianza Universidad. Madrid.

Castel, R. (1984): *La gestión de los riesgos*. Anagrama. Barcelona.

Collin, F. (1992): «Bordeline. Por una ética de los límites». *Isegoría* nº 16. Madrid.

Freire, P. (1980): *Pedagogía del oprimido*. Siglo XXI. Madrid.

Gadamer, H. G. (1977): *Verdad y método*. Sígueme. Salamanca.

Garaudy, R. (1977): «Una nueva civilización. El proyecto esperanza». *Cuadernos para el diálogo*. Madrid.

Giddens, A. (1994): *Modernidad e identidad del yo*. Península/ideas. Barcelona.

Gergen, K. J. (1996): *Realidades y relaciones*. Paidós Básica. Barcelona.

Heidegger, M. (1998): *El ser y el tiempo*. F.C.E.. Madrid.

Habermas, J. (1987): *Teoría de la acción comunicativa*. Taurus. Madrid.

Havel, V. (1990): *El poder de los sin poder*. Encuentro. Madrid.

Ibáñez, J. (1985): *Del alogaritmo al sujeto*. Siglo XXI. Madrid.

Ibáñez, J. (1992): *Más allá de la sociología*. Siglo XXI. Madrid.

Maffesoli, M. (1996): *De la orgía*. Ariel. Barcelona.

Maffesoli, M. (1997): *Elogio de la razón sensible*. Paidós Studio. Barcelona.

Marcuse, H. (1979): «La angustia de Prometeo». *El Viejo Topo* nº 1 37. Madrid.

Marcuse, H. (1981): *El hombre unidimensional*. Ariel. Barcelona.

Marina, J. A. (1996): *El laberinto sentimental*. Anagrama. Barcelona.

Marina, J. A. (1997): *Elogio y refutación del ingenio*. Anagrama. Barcelona.

Morin, E. (1997): *Introducción al pensamiento complejo*. Secretariado Universidad Valladolid. Valladolid.

Taylor, CH. (1994): *La ética de la autenticidad*. Paidós, Barcelona.

Thiebaut, C. (1998): *Vindicación del ciudadano*. Paidós. Barcelona.

Villasante, T. R. (1995): *Las democracias participativas*. Hoac. Madrid.

Zemelman, H.; León, E. (1997): *Subjetividad: umbrales del pensamiento social*. Anthropos.Barna.

Zemelman, H. (1998): *Sujeto: existencia y potencia*. Anthropos. Barcelona.

oooooooo

Treball en xarxa

Pepín de la Rosa
Educador social
Grup Promotor de CONSOP

Preàmbul

El proper dia 11 de desembre de 1998 neix de manera oficial la cooperativa de segon grau CONSOP.

Les cooperatives associades, CREA, DRECERA, ECOSAL, ESCALER, GEDI i PROSAP treballem des d'àmbits i/o enfocaments diferents en els camps dels serveis d'atenció a la persona amb opció d'iniciativa social. Tots hem compartit a diferents nivells experiències d'intercooperació (a la sectorial de cooperatives d'iniciativa social de la FCTAC, en el desenvolupament de projectes d'inserció sociolaboral, amb projectes de prevenció per a atenció primària...).

Introducció

Des d'un punt de vista organitzatiu les cooperatives promotores compartim principis i valors propis del cooperativisme, una opció professional i àmbits de treball, alhora que treballem conjuntament per la millora de la qualitat i pels processos de desenvolupament de les cooperatives.

El treball d'intercooperació s'estructura a partir de processos de coneixement, confiança, transparència i comunicació entre les cooperatives consorciades.

La confluència en la intercooperació i el fet de compartir principis i valors ens ha permès engegar aquest procés.

Les organitzacions que tenen per objecte la promoció social de les persones i fan opció d'iniciativa social són, arreu del món, un camp propici per a la innovació en determinats aspectes de gestió empresarial.

En són exemples:

l'aprenentatge permanent com a enriquiment de la persona a través del treball,

l'estructuració d'equips autònoms interdisciplinaris com a alternativa a la departamentalització i a la burocràcia,

la cooperació en el mercat com a forma alternativa a la competència,

el treball en xarxa com a alternativa a la gran empresa, i

la democràcia i la subsidiarietat com a model de gestió.

Aquests i altres aspectes de gestió s'han anat desenvolupant a partir de les primeres cooperatives de treball associat sorgides a Europa a partir del segle XIX. Aquestes «empreses socials» actuen en el mercat situant la persona en el centre de la seva activitat: el treball estructura la resta de factors de producció.

Com a organitzacions empresarials, construeixen un model a partir d'uns valors culturals diferents dels valors antisolidaris, que van ser hegemònics políticament fins ben entrat el segle XX.

Els principis i valors que serveixen de base a aquest model empresarial, altrament anomenat «economia social» (per no individualista) ben aviat fan trencar les barreres entre les diferents cooperatives, que comencen a actuar en el mercat i en la societat col·laborant les unes amb les altres (amb independència fins i tot de la branca a la qual pertanyen), i a generar tota mena d'estructures i xarxes d'intercooperació.

Aquestes realitats d'intercooperació són facilitades per uns principis i valors comuns, també per una problemàtica comuna com a organitzacions empresarials, i per la voluntat de transformació social consubstancial al cooperativisme.

Les xarxes tenen diversos objectius però tots ells tendeixen a la millora de les condicions en què es desenvolupen les cooperatives: dotar-se d'estructures comunes i practicar economies d'escala quan és possible, reforçar posicions davant del mercat i assolir-ne una quota més àmplia, crear ocupació, especialitzar-se i col·laborar des de les competències essencials de cadascuna, reforçar i promocionar el cooperativisme, etc.

El model empresarial de base cooperativa avui es teoritza com a «empresa ciutadana». Un model empresarial democràtic, estructurat sobre principis cooperatius, que funciona internament com una xarxa, i que alhora actua amb l'entorn estructurant xarxes de cooperació.

Aquest model de gestió retroba la persona en el centre de l'organització i desenvolupa el seu objecte social amb voluntat de generar un triple excedent:

Social: contribució a la promoció, la cohesió i la justícia social

Societari: promoció de la persona mitjançant el treball

Econòmic: produir excedents per reinvertir-los en el desenvolupament de l'objecte social (concepte d'iniciativa social)

Finalitat

Els canvis socials, culturals i polítics que s'han generat a la societat en les últimes dècades han permès una millora de la qualitat de vida d'amplis sectors de la població, però també han provocat altres efectes: atur estructural, aïllament social, marginació... Fets que provoquen l'aparició de noves necessitats i demandes socials. L'Estat i les administracions tenen la responsabilitat, a partir d'un mandat constitucional, de promulgar polítiques encaminades a donar respostes a aquests efectes i desequilibris socials. En alguna mesura tant els serveis d'atenció primària com les accions de prevenció i promoció social també han anat modificant situacions de marginació i d'exclusió social.

Tanmateix però, des dels serveis municipals es continua detectant la necessitat de continuar treballant des de la prevenció i la promoció social, per anticipar-se i preveure riscos a llarg termini.

Les entitats i les cooperatives d'iniciativa social fa temps que han assumit el compromís i la responsabilitat de la gestió de serveis de titularitat pública. CONSOP, com a entitat d'iniciativa social, ha optat per assumir el repte i la responsabilitat de col·laborar amb les

administracions per tal d'ajudar a donar noves respostes a noves situacions socials.

La nostra proposta passa per prioritzar el desenvolupament d'actuacions que posin en relació a cada territori les administracions locals, les entitats d'iniciativa social i mercantil i la ciutadania. L'objectiu és avançar i aprofundir en la responsabilització de la ciutadania i la societat civil en l'exercici dels seus drets i deures socials i minimitzar el treball directe dels professionals. Cal potenciar, doncs, la interrelació entre persones, el suport veïnal i el desenvolupament de xarxes locals de col·laboració que facin efectiva la participació dels ciutadans i les ciutadanes.

Apostem per col·laborar amb les iniciatives municipals oferint-los un suport professional per assegurar tant la gestió eficaç dels recursos públics com la implantació de noves propostes d'acció per a l'atenció a les persones i el desenvolupament comunitari. I apostem per fer-ho amb un model de desenvolupament comunitari generador de riquesa social i d'ocupació que prioritzi la presència d'agents del territori amb l'objectiu de redistribuir la riquesa i promoure la participació per l'aprofundiment de la democràcia.

El repte

El repte que ens plantegem, formulat com a proposta de futur, és el desenvolupament de projectes que a cada territori fomentin la interrelació de les administracions, les entitats d'iniciativa social, el moviment associatiu... i en definitiva de la ciutadania, per tal de generar xarxes de col·laboració que assegurin una gestió correcta dels recursos públics i noves propostes d'atenció a les persones.

Pensem que un model de desenvolupament comunitari generador de riquesa social i d'ocupació hauria d'articular-se sobre la base de la integració dels diferents agents. Aquest és un criteri que la Unió Europea, sobretot a través del Fons Social Europeu, ha adoptat com a bàsic en el desenvolupament de polítiques socials, tal com queda palès en les considerades «millors pràctiques» a l'hora d'establir polítiques socials actives. Això significa que entorn d'un projecte social s'estableix una conjunció d'interessos tant del sector públic com privat, la iniciativa social i les organitzacions pròpies de la societat civil.

Pel que fa a projectes concrets, cal pensar en el criteri «innovació» desenvolupat en el Llibre Verd de la Unió Europa. Així són projectes innovadors aquells que estimulen l'activitat econòmica en el territori on es desenvolupen aprofitant les oportunitats que l'entorn canviant els ofereix, i tenen com a característiques, entre altres, la millora o la nova concepció d'un servei, les activitats que produeixen un efecte multiplicador de la innovació en el desenvolupament d'altres activitats empresarials, les activitats emmarcades en els anomenats nous filons d'ocupació, les activitats que utilitzen recursos laborals ociosos o infrautilitzats...

En aquesta línia estem convençuts que la iniciativa social i en particular les cooperatives d'iniciativa social representem un bon instrument per fer viables nous projectes en els sectors de serveis socials, així com en altres sectors en creixement, com l'educació social, l'esport, el turisme o altres.

Creiem que hi ha un seguit de principis bàsics que incorporem com a fonaments a tenir en compte en totes les fases i processos dels diferents projectes. Són aspectes fonamentals i per tant han d'impregnar totes les tasques quotidianes:

La proximitat dels recursos i persones que es mobilitzen per donar resposta a les demandes i necessitats, dins del propi territori.

La col·laboració ciutadana com a eina bàsica i essencial per consolidar el treball de prevenció i suport dins del propi entorn social.

El treball en xarxa per articular i fer viable el conjunt de recursos de què disposen els territoris, creant efectes de sinergia.

La dinamització comunitària com a fórmula de compaginar interessos individuals i col·lectius amb el barri, la localitat o el territori.

L'atenció individualitzada que garanteix una resposta particular a les necessitats de cadascuna de les persones amb les quals treballem.

La promoció i la circulació socials com a finalitats de la nostra feina professional, referent al treball amb nens i nenes, adolescents, joves o adults.

La suplementarietat de les diferents disciplines que permet conceptualitzar-les sense la pretensió d'abastar-ho tot, i delimita l'acció de cada professional.

La formació permanent com a eina necessària per a la pràctica professional. La formació individual per atendre nous reptes i la formació col·lectiva que permet millorar el treball en equip.

La programació i l'avaluació de la tasca professional que es porta a terme són elements fonamentals per donar un bon servei i millorar-lo en aquells aspectes que es consideri necessari.

La prevenció que obliga a actuar considerant la necessitat de preparar i disposar dels recursos que donin lloc a l'anticipació per part nostra, per tal d'evitar unes conseqüències i uns efectes no desitjats.

Bibliografia

CONSOP: *Projecte comú*, Barcelona, juny de 1998.

Drecera: *La Educación Social, un reto en Drecera. Marco Pedagógico para prácticas educativas*, Cornellà de Llobregat, octubre 1998.

Drecera: *Projecte Marc: Prevenció a municipis*, juny de 1998.

Drecera: *Marc Estratègic 1996-2000*, Cornellà de Llobregat, 1996.

Brugué, Q.; Gomà R: *Gobiernos locales y políticas públicas*, Ariel, Barcelona 1998.

Tomás Carpi, J. A.: *La economía social en un mundo en transformación*, CIRIEC-España nº 25/1997.

De la Rosa, Pepín: «Las cooperativas de trabajo asociado como respuesta a la continuidad del Estado de Bienestar», Ponencia, Sectorial estatal de cooperativas de Trabajo Asociado de Iniciativa Social, Madrid, maig 1998.

INFES, Jornadas técnicas de economía social: «*El autoempleo como respuesta al paro*», Sevilla, 1996.

De la Rosa, Pepín: «La profesionalización del educador social». Ponencia.

II Congreso de educación social, Madrid, 1998.

oooooooo

COMUNICACIONS OFICIALS SIMULTÀNIES

SUJETO
Y LAZO COLECTIVO

Markos Zafiropoulos
Psicoanalista i sociòleg
Director de Investigaciones en el C.N.R.S.

"Sujeto y lazo colectivo": he retenido en mi título la noción de "colectivo" para hacer recordar a todos aquellos que trabajan dentro de la orientación freudiana, el texto de S. Freud de 1921 traducido primeramente en francés bajo el título: *Psychologie collective et analyse du Moi.* (1)

Sabemos que este término de "colectivo" había sido retenido por los traductores franceses en un primer tiempo para después ser sustituido por el de "foule" en *Psychologie des foules et analyse du Moi,* dejando por fin el lugar al término de "masas" en: *Psychologie des masses et analyse du Moi,* más próximo a la traducción literal del título original en alemán (*Massenpsychologie und ich analyse*).

Los traductores de este texto habían dudado sobre la traducción en la medida en que "Psicología de masas" les había parecido –y según sus propias confesiones– demasiado **político** al realizar la segunda traducción del texto de Freud.

Lo que recuerda, de entrada, la especie de "complicidad natural" que une lo que está en juego en el psicoanálisis a lo que concierne a la política, aspectos estos directamente convocados en nuestro trabajo "Sujeto y Lazo Colectivo" bajo la cuestión que, según nuestro punto de vista, domina de la manera más trágica nuestra civilización (o, más bien, la modernidad en su desdicha), a saber, la cuestión de la identidad nacional en nombre de la cual parece perpetuarse, bajo nuestros ojos, los crímenes mas bárbaros (como por ejemplo lo acontecido recientemente en Bosnia, Argelia, Irlanda, Próximo Oriente, etc.) (2)

Pero deberíamos preguntarnos, en primer lugar, si el tratamiento de los fenómenos colectivos a través de las investigaciones freudianas es científicamente legítimo.

Del interés al amor por el ideal como causa: una revolución epistemológica

Desde el punto de vista de las ciencias sociales conviene preguntarse si el psicoanálisis puede dar cuenta de las prácticas colectivas, de las prácticas de masas, en la medida en que el saber del psicoanálisi se deposita en una experiencia particular que trata del caso por caso. Sabemos que esta simple constatación conduce a muchos investigadores en ciencias sociales a descalificar la experiencia psicoanalítica como ámbito científico de elaboración de un saber acerca de lo social.

Ahora bien, Freud desde ese punto de vista es totalmente riguroso y al mismo tiempo paradójico, puesto que examinando la psicología de masas tal como la desarrollan sus

contemporáneos, diagnostica en 1921 que esas investigaciones erraban su objeto en la medida en que nos dice (en la pág.124 de "Psychologie de Masses et analyse du Moi" según la traducción francesa): "La psicología de masas trata del hombre aislado". (3)

Un poco más adelante (pág. 135) Freud precisa por otra parte que lo que motiva la actividad del hombre aislado es el interés.

"En el mundo aislado –escribe Freud– el interés personal constituye casi el único móvil de acción" (4).

Por lo cual a un lector atento no le queda otra alternativa que concluir (con Freud) que, siguiendo esta vía, los especialistas de lo colectivo no pueden sino que convocar a los sistemas de intereses como causa de la actividad de grupos reducidos, grupos que se encuentran reducidos en esta perspectiva a una suerte de sumatoria de individuos.

Tres cuartos de siglo más tarde resulta evidente constatar que es precisamente la lógica de los intereses (de clase, de grupo, etc.) la que se encuentra con más frecuencia señalada por los especialistas en ciencias sociales, para dar cuenta del funcionamiento de las formaciones sociales. Formaciones que se encuentran por consiguiente reducidas a su dimensión puramente económica. De ahí que la producción artística se encontraría enteramente sometida a las condiciones de producción dictadas por el estado del mercado del arte. Por ejemplo, la obra de Sartre estaría totalmente sometida a una supuesta estrategia de escalada socioprofesional; o por ejemplo, la elección de los votantes electorales se encontraría determinada por sus intereses socioeconómicos, etc. Es lo que hace, por otra parte (y por ejemplo), que resulte incomprensible por qué hay obreros que optan por votar a la derecha o bien que algunos patrones voten por la izquierda.

De ahí que para resolver estas paradojas haya la necesidad de apelar a la noción de ideología, para indicar una especie de sistema de supuesto engaño apto para dar cuenta del error de los votantes, quienes estarían de este modo oscuramente manipulados, etc.

Lejos de esta cavilación utilitarista que va siempre acompañada de una especie de embrollo psicologizante, el Freud de 1921 zanja la problemática en estos términos: "(el interés) no se muestra en las masas como elemento dominante sino en muy contadas ocasiones", antes de que éste dicte la formulación increíble: "las relaciones amorosas constituyen la esencia del alma de las masas". (5)

(En la esencia del alma colectiva existen también relaciones amorosas" Trad. Ballesteros. Obras Completas.)

Es necesario percibir la justa medida de la subversión que esto implica, puesto que pasar del interés al amor como causa del funcionamiento social constituye una verdadera revolución epistemológica de la cual ni los psicoanalistas ni los especialistas de ciencias sociales no han calculado –a nuestro parecer– todavía todo su alcance.

Un siglo después del descubrimiento freudiano del inconsciente, ¿qué sociólogo, qué historiador, qué etnólogo o qué politólogo es capaz de convocar la libido como motivación del funcionamiento social?

Son siempre, efectivamente, los sistemas de intereses –es decir una especie de utilitarismo más o menos elaborado– lo que se encuentra movilizado generalmente por los especialistas a guisa de explicación para dar cuenta de lo social.

Ahora bien, Freud nos dice que esta manera de proceder nos lleva a tratar el funciona-

miento de las masas o de las instituciones a partir del paradigma del hombre aislado.

Dicho de otra forma, no es el psicoanálisis que trata del hombre aislado –dice Freud– sino las ciencias sociales (la psicología de masas como disciplina), que se encuentran por lo tanto debilitadas en cuanto a la producción de saber sobre el objeto de investigación que han elegido: el funcionamiento de las masas (o de la red social).

Vean el modo con el cual Freud da vuelta de manera inaudita al argumento que descalificaría al psicoanálisis dentro del campo de las ciencias sociales. Resta por lo tanto a nivel de los objetos de investigación la tarea de "distribuir" el individuo aislado del lado de la psicología mientras que la relación inconsciente al Otro, es decir el sujeto del inconsciente, de la red inconsciente, reviene al psicoanálisis, elaborando en el mismo movimiento una verdadera "psicología social" a través de su abordaje del psiquismo individual. (Aprecien, pues, la "increíble" elección de los términos Freudianos.) Cito:

"En la vida anímica individual aparece integrado siempre, efectivamente 'el otro', como modelo, objeto auxiliar o adversario, y de este modo, la psicología individual es al mismo tiempo y desde un principio psicología social, en un sentido amplio, pero plenamente justificado." (6)

A través de estas pocas líneas Freud legitimó definitivamente el lugar del psicoanálisis dentro de la elaboración del saber que concierne los fenómenos sociales = Sujeto y lazo colectivo.

Sujeto y relación al otro

En este texto de 1921 (piedra angular de nuestras reflexiones de hoy) –y después de haber forjado la epistemología psicoanalítica de lo social como campo de investigación de la relación al Otro– Freud progresa naturalmente hacia un análisis de la relación al líder sobre la cual deberemos focalizarnos, puesto que ella es crucial para nuestra clínica de lo social.

Pero antes de proseguir con este tema recordaré para que lo tengamos presente que:

1) Freud no cesará jamás de desarrollar esta orientación de la aplicación de los fenómenos sociales al psicoanálisis hasta su último gran texto (en español "Moisés y la religión monoteísta" de 1937. (7)

2) Desde el comienzo de su obra no dudó en invocar de manera sorprendente el funcionamiento de las masas dentro de la problemática misma de la terapéutica: ("Tratamiento psíquico" de 1890). (8)

De ahí la idea que con el análisis del lazo colectivo, no estamos en una especia de dominio "conexo" al psicoanálisis sino que (con Freud) estamos en el corazón mismo de la experiencia freudiana, de sus resortes terapéuticos y de su clínica que, por el mismo movimiento, es una clínica del caso por caso y una clínica de lo social.

De ahí también la idea que:

1) "Psicología colectiva" de 1921 debe ser considerado como un verdadero texto clínico. Si no, ¿cómo explicar entonces que Freud invoque de forma explícita en este texto la manía y la melancolía en relación a la psicología de masas?

2) "Tratamiento psíquico de 1890, este texto da cuenta de los efectos clínicos de lo que

nosotros llamaríamos (9) "la institucionalización inconsciente del sujeto" y que

3) es, a fin de cuentas, la clínica de la relación amorosa al líder (o bien la de la hipnosis) lo que constituye el rasgo de identidad más neto entre estos dos textos separados por más de treinta años en la obra de Freud.

Todo ocurre como si uno aislara a partir de la hipnosis (la relación al líder) una especie de preocupación constante, relanzada sin cesar en el corazón mismo de la práctica clínica de Freud, que nos recuerda al mismo tiempo que el deseo del analista sólo puede ser operativo fuera de la lógica de la manipulación hipnótica.

De ahí la necesidad de pensar el "destino del deseo" (completémoslo: el destino del deseo de Freud) con su teoría del lazo colectivo y, por lo tanto, con la clínica del lazo al líder.

Destino del deseo del analista: un problema crucial

Después de esta breve reseña de la postura freudiana en cuanto a la problemática del vínculo colectivo, y encontrándonos en el justo derecho de interrogar científicamente a partir del psicoanálisis los destinos del deseo dentro del espectro de algunos fenómenos de masas, se nos impone que es en primer lugar el destino "del deseo del analista" dentro del lazo colectivo que reúne a la comunidad analítica lo que debe retener la atención de los freudianos, a guisa de simple regla de cortesía epistemológica.

Antes de exportar en efecto nuestros métodos de investigación al exterior de nuestro propio campo –es decir antes de ir a explorar los destinos del deseo dentro de las formaciones sociales tales como el lazo religioso, militar, político, jurídico, médico-social, etc.– y si queremos tener algún chance de hacernos comprender por nuestros contemporáneos, no nos resta otra alternativa que la de interrogarnos sobre la naturaleza del vínculo colectivo a partir del cual los analistas se entrelazan.

De esta perspectiva no diremos mucho más aquí, sólo lo necesario para recordar que tendríamos siempre que verificar dos puntos:

1) que este lazo colectivo debe ser congruente con la elección de la ética freudiana

2) que ningún desconocimiento (o prohibición de pensamiento –elisión de pensamiento) debería venir a comprometernos en un movimiento de masas reconduciendo esta especie de relación casi hipnótica con tal o tal líder (o ideal) y que va totalmente contra la ética que Freud "desde siempre" apuntó precisamente a erradicar la influencia hipnótica en la lucha contra las dolorosas miserias de la neurosis, tanto en el plano del sujeto como en el ámbito del grupo.

Dicho de otra forma y según los términos mismos de Lacan en la "Proposición de octubre" de 1967 (10) (sobre los cuales hemos puesto el acento en otro lugar) (11), debemos verificar siempre que la "autoridad" dentro del grupo analítico se encuentra "extraída de la ficción" siempre reconducida por la relación hipnótica entre el líder y los fieles bajo la modalidad pasional del amor.

Ahora bien, nos parece pertinente interrogarnos lo siguiente: ¿estamos realmente seguros de haber sobrepasado en nuestras asociaciones las modalidades mórbidas de la organización de las masas artificiales tal como fueron analizadas por el padre del psicoanálisis (iglesia, ejército...)?

Quizás no, o no totalmente, pero es precisamente por eso que deberíamos considerar la comunidad analítica como un verdadero laboratorio de investigaciones para tratar no sólo de los "problemas cruciales del psicoanálisis" en su vertiente de intención (travesía del fantasma, etc.) pero ipsofacto en su dimensión de extensión, dado que analizar las formas de estructuración del grupo analítico es también tratar de dilucidar la naturaleza del lazo colectivo que lleva con él los destinos del deseo del analista (como lo demuestra la historia del movimiento freudiano).

Nos planteamos, por lo tanto, lo siguiente: ¿cómo pasar definitivamente en nuestras asociaciones de un modo de estructuración digamos sujeta a la típica neurosis de masa artificial (tal como nos ha sido legado por Freud mismo) a otro modo de relación que anunciara una organización social mas allá de la semántica edípica, es decir más allá de la neurosis, más allá de la religión, más allá del culto por el padre muerto?

Pero, ¿por qué querer despegarse totalmente del modelo de las masas artificiales analizado por Freud, y cómo recordar rápidamente los rasgos clínicos que estructuran su novicidad esencial? Deberíamos preguntarnos.

Totemismo y religión

En "Tótem y tabú" (1912 (12) Freud nos revela el análisis de la primera fundación institucional de masas que sería, bajo las especies del totemismo, una formación "protoreligiosa" constituida por hijos parricidas (y por ende neuróticos) dóciles a los mandamientos que atribuyen al padre muerto (locamente amado y terriblemente odiado).

Consideramos que todavía hoy es crucial recordar el acento puesto por Freud sobre el fundamento del lazo religioso desde los comienzos de su antropología puesto que:

1) no solamente este texto es fundador y paradigmático del análisis de las instituciones desde el punto de vista de la orientación freudiana, sino

2) porque también después de haber repetido tal vez en exceso que la función del padre (y por lo tanto de la religión) se ha debilitado notablemente en el seno de la modernidad a causa de la "eclosión del discurso de la ciencia"

3) estamos obligados hoy a constatar que es siempre en el nombre del padre muerto que la actividad criminal de masa se perpetúa bajo nuestros ojos (recordémonos de Bosnia, Argelia, Palestina, etc.). Lo que da todo su peso a la posición original del Freud.

Identificación nacional y religión

Ahora bien, como ya hemos señalado en nuestro trabajo publicado bajo el título "El odio, el goce y la ley" (13) (La haine, la jouissance et la loi), la identificación nacionalista funciona frecuentemente en el lugar de la identificación religiosa, pero es sin embargo el mausoleo paternal y religioso que debe saberse reconocer (de forma más frecuente) como resortes de esos crímenes que se efectúan bajo los oropeles nacionalistas.

Es necesario, por lo tanto, según nuestro parecer, inculpar a esta monstruosa presencia del deseo del padre muerto que autoriza, pide, ordena estas "carnicerías" siempre reconducidas en el nombre de su divina oscuridad.

Nada más contrario a este entusiasmo devastador que la orientación freudiana, ya que ella va en contra de esta identificación religioso-nacionalista. Debido a que el psicoanálisis va contra las producciones neuróticas y que el lazo religioso actual se deduce tal vez menos de una lejana herencia filogenética indicada por Freud (muerte del padre de la horda primitiva) sino de su perpetua refundación a través del parricidio que cada noche (en nosotros mismos) viene a apaciguar su deseo neurótico de asesinato.

Dios es indestructible porque es inconsciente. Ahora bien, si el odio inconsciente por el padre o su otra cara (vale decir el carácter pasional de su amor sagrado) constituye la fuente más segura de todas las masacres que no podemos ignorar en la actualidad, debemos concluir que sólo el psicoanálisis podría poner término a estas barbaries "sagradas" debido a que sólo la experiencia freudiana permite un vaciamiento del goce del inconsciente y, por lo tanto, una destitución masiva de Dios.

Citación: "...toda religión, aunque se denomine religión de amor, ha de ser dura y sin amor para con todos aquellos que no pertenezcan a ella. En el fondo, toda religión es una religión de amor para sus fieles y, en cambio cruel e intolerable para aquellos que no la reconocen" (14) o "que no la comparten" (15) (p. 160 de "Psicología colectiva" en francés).

Para Freud la nocividad de la religión no se discute. La crueldad es estructuralmente deducida de las formaciones religiosas que son largamente el prototipo de toda "puesta en masa". Vale decir, toda masificación. De ahí nuestra idea de una constante religiosa que se debe buscar bajo toda "puesta en masa". Recordémoslo otra vez, es siempre en el nombre del amor (hacia el líder, el ideal por Dios,) que se perpetúan los monstruosos genocidios como si la clínica de las masas reuniera aquí de una manera sorprendente la increíble lógica pasional del crimen.

¿Cuál es la mecánica en juego en esta problemática?

La esencia nociva de las masas: el autosacrificio del Yo, la ceguedad del amor, el crimen sin remordimientos y la falta de originalidad

La identificación dentro de una masa se lleva a cabo, en lo que concierne al líder, bajo las formas de una idealización que funciona según la lógica de la vida amorosa –enuncia Freud–.El objeto (el líder) es tratado entonces como un "Estado" de enamoramiento. Una cierta cantidad de libido narcisista desborda sobre el objeto (el líder) valorizándolo aún más y empobreciendo así la estima de sí mismo (para el fiel).

En este movimiento de idealización proyectiva, escribe Freud, el Yo se autosacrifica y el fiel está preparado para lo peor: "todo lo que el objeto hace o exige es bueno e irreprochable. La conciencia moral cesa de intervenir. ...En la ceguedad amorosa se llega hasta el crimen sin remordimiento." (16)

Este señalamiento freudiano adquiere toda su actualidad si se tiene en cuenta que en el momento mismo en que escribimos estas líneas dos nuevos "mártires" acaban de inmolarse en un mercado de Israel, matando e hiriendo de este modo a la gente que se encontraba próxima. He aquí un crimen de masa sin remordimiento perpetrado por "un mártir" que se ha autosacrificado en nombre de su ideal religioso.

¡Atención! No debemos esperar estos hechos patéticos para despertarnos con estupefacción. Habría que estar atentos ya que estos fenómenos de masas no son simplemente tan patentes. Al encontrarnos en presencia de una institución en la cual el líder se posiciona como irreprochable y que por lo tanto cualquier crítica resultaría impensable, deberemos concluir que se trata de una organización de masas que funciona como una "máquina hipnótica" que no deja lugar para que un deseo responsable pueda hacerse eficaz.

De manera paradigmática encontramos esta máquina hipnótica en el funcionamiento de las sectas. De ahí la urgencia del estudio de estos fenómenos que van en contra de la asunción de un deseo responsable. Un deseo responsable: es decir un deseo que "no lleva al crimen sin remordimiento", un deseo que no lleve solamente a "hacer lo que hay que hacer" sino que conduzca mas bien al sujeto a asumirse como responsable de los efectos de sus actos cuando los ejecuta.

Un deseo que se distinga radicalmente de esta abominable conformidad la cual no hubiese permitido jamás la emergencia del deseo del analista.

Debido a lo que, por ejemplo, Ferenczi señala:

"Si Freud hubiese considerado solamente las grandes masas incapaces de juicio, el psicoanálisis no habría podido nacer" (17)

"Esto nos recuerda cuán numerosos son los fenómenos de dependencia en la sociedad humana normal, cuán escasa originalidad y cuán poco valor personal hallamos en ella y hasta que punto se encuentra dominado el individuo por las influencias de un alma colectiva, tales como las propiedades raciales, los prejuicios de clase, la opinión pública, etc." –dice Freud–. (18)

Para Freud esta psicología de masas es filogenéticamente arcaica con respecto al progreso de la civilización.

Citémoslo:

"La masa se nos muestra, pues, como una resurrección de la horda primitiva. Así como el hombre primitivo sobrevive virtualmente en cada individuo, también en toda masa humana puede reconstituirse la horda primitiva". (19)

Deberemos ser, pues, muy prudentes.

Notas

1- S. FREUD, "Psychologie des foules et analyse du Moi". 1921. In: *Essais de psychanalyse*. Ed. Payot. Paris. 1981

2- cf. M. ZAFIROPOULOS, "La Haine inconsciente et lelien social". In: *La haine, la jouissance et la loi*. Ed. Economica/Anthropos. Sous la direction de P.L. Assoun et M. Zafiropoulos. Paris. 1995

3- S. FREUD, "Psychologie des foules et analyse du Moi" Op. Cit. p. 124.

4- Ibid. p.135

5- Ibid. p.152

6- S. FREUD, "Psicología de masas y análisis del yo". In: Obras Completas. p.2.503. Trad. Ballesteros. Ed. Biblioteca Nueva. Barcelona. 1981.

7- S. FREUD, *Moïse et le Monothеïsme*. 1937. Ed. Gallimard. Paris. 1977

8- S. FREUD, "Traitement psychique (traitement d'âme)" 1890. In: *Résultats, idées, problèmes*. Vol. I. Ed. PUF. Paris. 1988.

9- Título de nuestro seminario de D.E.A. del año 1996. Université de Picardie. Amiens.

10- J. LACAN, Proposition du 9 Octobre 1967 sur le psychanalyste de l'Ecole. In: *Silicet* N° 1. Ed. du Seuil. Paris. 1968.

11-M. ZAFIROPOULOS "Extraire l'autorité de la fiction". In: Revue *Synapse* N° 74. Paris. Mars 1991.

12- S. FREUD, *Totem et Tabou*. 1912. Ed. Payot. Paris 1977.

13- M. ZAFIROPOULOS, P.L. Assoun, *La haine, la jouissance et la loi*. Op. Cit.

14- S. FREUD, "Psicología colectiva". In: Obras Completas. Op. cit. p.2.581.

15- S. FREUD, "Psychologie collective". Op. cit. p. 160.

16- S. FREUD, "Psicología colectiva". In: Obras Completas. Op. cit. 2.590.

17- S. FERENCZI. Oeuvres complètes. Ed. Payot. 1968.

18- S. FREUD, "Psicología colectiva". In: Obras Completas. Op. cit. 2.593.

19- Ibid. p. 2.596.

oooooooo

ESTRATEGIAS DE ACCIÓN E IMPLICACIÓN EN REDES

Tomás R. Villasante
Director del Magíster en Investigación, Gestión y Desarrollo Local. Universidad Complutense de Madrid. Somosaguas.

«Todo es mentira en este mundo,
todo es mentira la verdad.
Todo es mentira yo me digo,
¿todo es mentira?¿porqué será?

Mentira la mentira,
mentira la verdad,
mentira lo que cuece
bajo la oscuridad.

Buscando unidad, buscando unidad.
¿Cuándo será?¿Cuándo será?
¿Por dónde saldrá el sol?»
(Manu Chao (1998) Clandestino)

«Majestades, altezas reales, señoras y señores:...
Se cumplen exactamente hoy 50 años de la firma de la declaración de los Derechos Humanos... Este medio siglo no parece que los gobiernos hayan hecho por los derechos humanos todo aquello a lo que moralmente estaban obligados... Se llega más fácilmente a Marte que a nuestro propio semejante.

Alguien no esta cumpliendo con su deber... las multinacionales y plurinacionales cuyo poder, absolutamente no democrático, ha reducido a casi nada lo que todavía quedaba de ideal de la democracia... no es de esperar que los gobiernos realicen en los próximos 50 años lo que no hicieron en estos que conmemoramos. Tomemos entonces nosotros, ciudadanos comunes, la palabra. Con la misma vehemencia con que reivindicamos los derechos, reivindiquemos también el deber de nuestros deberes. Tal vez así el mundo pueda ser un poco mejor.»

(José Saramago (1998) Brindis al recibir el Premio Nobel)

No tenemos estrategias. Estamos desconcertados por las mentiras de las verdades y porque hasta la mentira es mentira. ¿Por donde saldrá el sol? Las multinacionales y los

gobiernos siguen en las mismas, sino en peores, conductas. Se anuncia una «tercera vía», y al poco y sin autorización de la ONU, se pone a bombardear árabes cuando le conviene a los escándalos de faldas y perjurios de un presidente USA. Todo el juego de compraventa de petroleo, armas, favores, etc. sigue creciendo mientras el número de habitantes del planeta sigue también en crecimiento (en una generación más podemos llegar de los 6.000 millones a los 9 o 10.000 millones)precisamente en las zonas más pobres del planeta, y el propio planeta nos está también dando continuas pruebas de sus alteraciones (cambio climático y huracanes, contaminaciones urbanas y desastres por fallos tecnológicos, etc.)

Como dice Saramago «reivindiquemos también el deber de nuestros deberes»... como «ciudadanos comunes». Este punto de partida es imprescindible si queremos salvar algo de lo heredado a la naturaleza y a las generaciones anteriores, y si queremos hacer algo constructivo por nosotros mismos. Si en nuestros barrios estamos esperando que alguna macroempresa tenga la iniciativa de solucionar los problemas sociales con la participación de los ciudadanos, o que las burocracias del gobierno de turno tengan agilidad para atender las demandas con programaciones integrales y democracias participativas, es que no sabemos en que mundo estamos. Hoy no basta con exigir nuestros derechos: ni a las multinacionales ni a los gobiernos les vamos a impresionar demasiado, ya tienen sus mecanismos preparados para hablarnos de cuales deben ser nuestros deberes y derechos.

No estoy tratando de plantear un problema de moral, «del deber ser», a partir de unos principios o de unas metas que estén en alguna filosofía, religión o partido determinado. Si no que como ciudadanos comunes estamos implicados, queramos o no queramos, en unos procesos mundiales y locales (las repercusiones mutuas son cada vez más evidentes) que en los próximos años no nos van a dejar muchas salidas. Por eso necesitamos estrategias, apropiadas a cada situación, desde cada tipo de cultura y de ciudadanía, para ser eficientes en la reconstrucción de nuestros intereses, como ciudadanos del común. Siempre hay unas morales y unas éticas que usamos todos en lo cotidiano para convivir, para sobrevivir; pero mientras la mayoría sigue usando simplemente sus buenas intenciones, otros perfeccionan sus técnicas y estrategias para mantener sus poderes y aumentarlos en competición con otras empresas o con otros partidos o con otras confesiones religiosas. Nos dejan las declaraciones de intenciones y usan en su lucha abierta las técnicas de última hora de las ciencias sociales para mejor defender sus posiciones y controlar otras nuevas.

Si además de la voluntariedad de asumir una conducta de ciudadanía según intereses locales, sectoriales o particulares estamos capacitados como técnicos, o como políticos, o como empresarios, entonces la necesidad de trazarnos estrategias de sobre vivencia es aún mayor. Si soy un experto en algo no podré defenderlo solo con buena voluntad y conocimientos racionales, sino que necesitaré saber por donde andan los intereses de los otros, quienes pueden ser buenos aliados, cual es la coyuntura para cada acción, qué podemos construir juntos a corto plazo y cómo enfocar otras soluciones a medio y largo plazo, etc. Es decir, estamos hablando de las estrategias necesarias a todas las personas para poder convivir, pero sobre todo para las personas más expertas que quieren realizar alguna tarea que vaya más allá de sus intereses inmediatos.

Ante las estrategias que se están desplegando hoy en el mundo, en nuestras ciudades, empresas, o vecindarios, no podemos seguir solo con cantos a la buena voluntad y a los

buenos deseos del voluntariado, de la solidaridad, del amor universal, etc. Hay que conocer mejor cómo estamos implicados en los procesos, no solo nosotros sino todo el conjunto de los intereses en juego, y cómo es posible construir en las nuevas situaciones otros caminos que permitan realizar mejor nuestros valores, o al menos superar en parte los problemas que se nos plantean más inmediatos. Hoy la implicación y el trabajo en redes no es un deseo simple de hacer mejor las cosas, sino que siempre estamos metidos en ello, aún no siendo conscientes, y por eso la primera cuestión es reconocer en qué tipo de redes nos han metido y hasta donde estamos implicados. Así será posible planteamos qué otras implicaciones y redes de otros valores cabe poner en marcha o reconstruir, para no quedarnos solo en las que no nos permiten avanzar en los sentidos deseados.

A) En el mundo de las empresas avanzadas en cuestiones de organización interna la palabra clave es «implicación». Lo que marca la diferencia para conseguir rendimientos de producción entre una compañías y otras es la capacidad de una firma para conseguir que sus empleados se impliquen en lo que están produciendo. Esto no solo lo saben en las grandes empresas y sus departamentos de personal, sino también se explica en los centros de alta dirección de empresas. Más tímidamente se está tratando de llevar también a las administraciones públicas y hasta se les da charlas a las asociaciones, con la cosa de que en las empresas esto significa una buena gestión. Conceptos de participación, implicación, dirección por valores, círculos de calidad, calidad total, etc. hace años que se repiten como los nuevos ejes de la eficacia y el éxito en la producción.

Desde luego la realidad práctica de la puesta en marcha de tales conceptos, cuando uno se acerca a observar en que se traducen para los empleados, dista mucho de lo proclamado por los departamentos directivos de las empresas. Pero lo que ahora nos importa es señalar que estamos en otro paradigma a la hora de las nuevas culturas de la eficacia. Y que estos nuevos retos no son los de la inhumana cadena de montaje sin más, sino los de la participación colectiva y los valores de la calidad. Los técnicos en ciencias sociales son sin duda unos de los primeros que han tenido que asumir esto, con capacidades para armar estrategias adecuadas que respondan a cada circunstancia concreta. Y los demás técnicos han de aprender el lenguaje de la negociación de los problemas de la vida cotidiana para mejorar los rendimientos contando con las experiencias de los trabajadores de cada departamento o de cada unidad productiva.

Si en la Volvo o en la Toyota hubo hace años huelgas de trabajadores, las empresas emprendieron un nuevo camino en las negociaciones, aceptando y contra-proponiendo sistemas más participados para pequeñas tareas del diseño en los tiempos y sistemas de fabricación. Desde luego que no dejan decidir a los trabajadores en las grandes decisiones de las empresas, y solo de manera parcial en los sistemas de producción o de distribución. Pero lo importante es el cambio de lógica que se ha ido imponiendo en las fábricas punta. Tampoco en todas las fábricas de una misma empresa se emplean los mismos sistemas, pues la cultura japonesa, la sueca o la ibérica son muy distintas y en consecuencia también lo son los sentidos de la implicación en cada caso.

Los criterios de eficiencia también los ha asumido por ejemplo el Banco Mundial, que en algunos casos utiliza la «investigación-acción-participativa» como forma de invertir mejor en sus proyectos de alto riesgo. En el 20 aniversario del primer Congreso mundial de

I-A-P, celebrado también en Cartagena de Indias en 1997, junto a los que estábamos allá coordinando los espacios de Poder Local, Educación, etc. se presentó el Banco Mundial con proyectos que realizaba en la propia Colombia y otros países, con técnicas I-A-P según mostró, contando en estos países con ONG´s y colectivos muy progresistas como colaboradores. Y lo argumentaban diciendo que era mucho el dinero invertido y que si lo canalizaban por la burocracia del gobierno y sus técnicas tradicionales, se perdería el dinero y la eficacia de las medidas (tales como realojar a una comunidad indígena para hacer una gran represa hidroeléctrica, u otras inversiones en infraestructuras que pudiesen ser problemáticas con comunidades locales).

Ciertamente estamos seguros que la coherencia del Banco Mundial no dejará de hacer sus proyectos si los indígenas se deciden a quedarse en el fondo del valle porque allá tienen sus cementerios u otras consideraciones propias. Es decir que la I-A-P tendrá un sentido restringido desde el punto de vista de un acuerdo previo de autolimitación de objetivos. Lo que de paso también nos plantea la necesidad de no fiarlo todo a las técnicas participativas, si no se está claro en cuales son los objetivos previos acordados. Como se ve, de nuevo, no basta la proclamación de buenos deseos y de metodologías voluntaristas, sino de analizar hasta donde y cómo son colocados los límites a los procesos desde el mismo momento que empiezan. Esto de la participación y la implicación tiene muchos aspectos que debatir para no caer en demagogias baratas.

En las ciudades ricas también se utilizan estas técnicas en proyectos sociales y económicos. Por ejemplo los Planes Estratégicos que se han hecho en muchas ciudades norte-americanas y europeas sobre la base de organizar un sistema de participación de las fuerzas económicas, sociales, y políticas más relevantes de cada ciudad. Se trata de sistemas y técnicas para obtener consensos de las grandes decisiones sobre la imagen que debe «vender» la ciudad, grandes infraestructuras a priorizar, retocar algunos aspectos sociales, etc. También en esto hay alguna dificultad para que no se quede en una acuerdo demasiado de altura, y para que pueda articularse con las bases ciudadanas de los barrios o de los sectores de manera permanente. Entre sistemas de implicación ocasional como el voluntariado en una Olimpiada, y sistemas más descentralizados y construidos desde abajo hacia «democracias participativas» hay aún mucho que andar.

En el caso de Barcelona, las Olimpiadas de 1992, se uso un sistema de voluntariado que sirvió para que los visitantes sintieran que esta ciudad les atendía amablemente y con buena eficiencia. La Exposición Universal de Sevilla en el mismo año no implicó a los sevillanos, que más bien hacían chistes muy grotescos de la misma. En ambos casos la inversión económica fue muy grande, pero su rentabilidad completamente dispar para los objetivos propuestos. Independientemente del juicio que nos merezcan las obras faraónicas realizadas y su beneficio para los diversos sectores de ambas ciudades (todo esto es muy discutible), lo cierto es que el mismo partido político en una Barcelona volvió a ganar en las siguientes elecciones locales, y en Sevilla perdió la alcaldía a pesar de las grandes sumas de dinero apostadas. No basta con hacer grandes obras sino que los ciudadanos han de verse implicados en sentirlos propios en alguna medida. Esta es una lección de economía y de política que pasa también por el nuevo paradigma de implicación social.

B)Como se ve trato de mostrar algunos problemas que el uso de las metodologías de

implicación están presentando, al tiempo que destaco que, aún en estos casos, y desde puntos de vista productivistas, estas metodologías son las que se están imponiendo. Hasta el punto de que a las propias asociaciones ciudadanas, en Barcelona, ESADE (formación avanzada en gestión de empresas) les plantea sistemas de formación en la «dirección por valores» y otros sistemas semejantes. Lo curioso del caso es que estos sistemas las empresas los empezaron a ejercer al copiarlos y readaptarlos de los propios movimientos sociales. Esto viene a cuento porque nos indica cómo el capital sabe aprender más rápidamente que los propios movimientos sociales de sí mismos, y también como la administración y la academia (salvando honrosas excepciones) son las últimas que se enteran de las innovaciones.

Ya en los años sesenta había prácticas de estos tipos de metodologías de implicación social por todo el mundo, sobre todo desde los movimientos sociales más avanzados de aquellas fechas. Como hemos dicho en 1977 se celebró en primer Congreso Mundial de «Investigación-acción-participativa», lo cual nos indica que ya había más de una década de experiencias para poder llegar a ir sistematizando aquellas conclusiones, y poder lanzar las primeras teorizaciones. Se juntaron en aquel evento las principales corrientes de los diversos países del mundo, pero sobre todo desde aquellas perspectivas críticas al sistema y desde las experiencias del Tercer Mundo.

Vinieron a confluir las experiencias que los católicos progresistas (en torno a los años del Concilio Vaticano II) habían iniciado en Latinoamérica, a partir de Paulo Freire y sus pedagogías, de las experiencias de las Comunidades Eclesiales de Base, o de los trabajos de Fals Borda y otros colombianos en zonas rurales. También una fuerte implantación marxista (a partir de las rupturas de algunas revoluciones con el modelo de la URSS), readaptando A. Gramsci a situaciones concretas locales, en el sentido de la «filosofía de la praxis» o de las doctrinas orientales sobre la «práctica como criterio de verdad». Marxismos de la India, Australia, Brasil, Colombia, etc. y también algunas aportaciones (pocas) norteamericanas y europeas. En Europa cabe también hablar del «socio-análisis», que ya antes del «mayo del 68» se venía discutiendo en Francia y que también confluyó en aquel Congreso. Las revueltas de los jóvenes (estudiantes o no)como protagonistas en muchas partes del mundo contribuyó a darle un aire generacional a estas propuestas innovadoras en aquellos años.

Lo interesante de aquellas aportaciones fue su capacidad de encontrarse en las prácticas concretas locales, y de elevar algunos postulados a categorías de cambio de paradigmas. Así la reconceptualización de que el sujeto investigador o técnico no estaba fuera de la realidad para observar el objeto que se le ofrecía, sino que este objeto era tan sujeto como el propio observador, y que por lo tanto todo es un serie de relaciones entre sujetos, igualmente implicados en los procesos, aunque desde distintas posiciones iniciales. En otro sentido, que los criterios de evaluación lo son por la propia acción colectiva, que se muestra en los procesos de transformación de todos los componentes, y no por fríos criterios académicos prefijados y externos a los sujetos. También que estos procesos penetran de tal modo en las contradicciones internas de los grupos, de los movimientos, y de las instituciones, que nadie sale indemne, y que se abren procesos instituyentes que se sabe como empiezan pero que no se sabe donde pueden acabar.

Es decir, que llevamos muchos años enredados, en redes, en que podíamos haber discutido, sistematizado y desarrollado todos estos conocimientos, y haber avanzado más por el

lado social, y desde luego crítico, pero ha sido precisamente por la gestión de las empresas donde se han reapropiado estas metodologías, y no para hacer precisamente obras de caridad. Aunque sea más lentamente y con tantas contradicciones como parece que tenemos, es desde los intereses de asociaciones voluntarias, y los objetivos públicos, en donde tenemos la obligación de sistematizar y hacer avanzar todo este potencial de experiencias y conocimientos. En algunas asociaciones y movimientos sociales se siguen practicando y ensayando metodologías integrales y comunitarias, como los propios Planes Comunitarios, que reintrodujo en los años 80 Marco Marccioni en barrios de muchas de nuestras ciudades. O en algunos Ayuntamientos, más recientemente, han aparecido los Núcleos de Intervención Participativa, de la mano de Hans Harms (que en Alemania ya llevan más de veinte años).

Las redes no son solo las formales entre Asociaciones, o con Instituciones, las redes son sobre todo el tejido social informal, que permanentemente está en reelaboración. Son las redes de «socialidad», de convivencia (a veces de sobre vivencia) que todos usamos cotidianamente. Por eso en muchos de los Planes Comunitarios se parte de la «audición», de escuchar a los «grupos de calle» (señoras amigas del barrio, pandillas de jóvenes, adultos que frecuentan un bar, etc.) Este elemento es muy importante para establecer cualquier diagnóstico, pues es desde esas redes informales de convivencia desde donde solo es posible construir la implicación social. El dirigente social (religioso, asociativo, etc.) tiende a dar su versión de los acontecimientos, y las redes entre asociaciones son a veces más competitivas que de colaboración comunitaria. Las redes asociativas son de interés cuando responden a las inquietudes de la calle, pero para eso primero hay que tener un método de escucha generalizado, o al menos sistemático.

Los Núcleos de Intervención Participativa aún insisten más en escuchar y debatir con la gente no asociada. Hacen una selección al azar siguiendo un procedimiento de «muestra» lo más «representativa» posible de la población local. Como si fuese un «jurado» popular, que organizan en varios grupos de 5 personas, que luego se agrupan en grupos mayores de 25. a cada cual se le paga una salario por la semana o semanas que dure el proceso de consultas, debates, y realización del «Dictamen Ciudadano». Así se trata de garantizar por los técnicos que dirigen el proceso que la opinión de las redes de convivencia son capaces de juzgar los proyectos conflictivos, y de mediar para encontrar soluciones más aceptables para todos. El partir de estos debates con la gente (también con técnicos y con los dirigentes sociales), a partir de una «muestra representativa», da una mayor legitimidad a los procesos, más incluso que una encuesta, o un referéndum. Porque aquí se puede discutir por semanas tanto reformulando las preguntas como negociando otras salidas no previstas, mientras que en los referéndums y las encuestas las preguntas suelen estar cerradas, y apenas se puede contestar con síes o noes o abstenerse.

C) Estas metodologías a veces han sido criticadas porque no le parecen muy «científicas» a algunos técnicos. Pero todo depende del concepto de ciencia que estemos tomando en cuenta. Para algunos la ciencia es como lo que hace el coleccionista de mariposas: las va pinchando con alfileres y pone un cartel debajo con su nombre y características. Clasifica las que va descubriendo, pero al tiempo mata su vida y sus relaciones de convivencia. Nos da nombres y números pero no procesos ni las posibilidades de transformación. En las ciencias sociales hay también quienes se quedan en describir nombres y números de lo que

se ve a primera vista, a primer censo o primera encuesta. Y solo con esa técnica es quedarse solo con la evidencia, como comparar lo que mide un carpintero en una mesa de madera con lo que mide un físico-químico (componentes que no se ven como son los electrones, etc) Según la convención del metro del carpintero aquella mesa tiene unas medidas que sirven para hacer otra igual, por ejemplo. Pero de acuerdo con la medida del microscopio electrónico (otra convención) las medidas son muy otras, y no menos verdaderas.

En esta situación otros científicos optan por seguir el rastro de un grupo de mariposas grabandolas con su cámara, y hacer la película de sus relaciones y comportamientos, caso por caso. Pero esta tarea tan detallada, y que nunca se acaba de profundizar en las relaciones de cada caso, puede llevarnos a perder de vista el conjunto de la situación, el contexto más amplio. También en ciencias sociales los estudios cualitativos suelen preocuparse de hacer entrevistas, grupos de discusión, historias de vida, etc. de tal forma que tratan de llegar al fondo de cada proceso. Pero cuando el experto se lleva a su despacho los datos él ha de decidir una interpretación sobre una historia concreta, lo que lógicamente dificulta que se pueda tomar por algo muy generalizable. Así que lo razonable parece cruzar los datos cuantitativos y los cualitativos.

Entonces aparecen otros científicos que cuestionan que los anteriores hagan sus estudios básicamente desde fuera de la realidad, pues no son mariposas y no pueden entender lo que les pasa. Así que lo mejor es hacerse mariposas o al menos mariposear con ellas, tratando de entenderlas desde dentro. Es decir dejar de convertirse en jueces externos que proyectan sus prejuicios antropo-céntricos, y aceptar que la convención de las unidades de medida han de ponerlas los propios sujetos que son investigados. No solo por criterios éticos(devolver la información a quién le pertenece y la quiso dar), sino también por eficacia de que tales estudios sirvan realmente a aquellas personas o comunidades en nombre de quién se hacen. La validez de estas ciencias sociales la daría más la sociedad misma que la comunidad científica.

Pero hacer estudios tan cercanos a los sujetos, hacer de mariposas, puede llevarnos a no distinguirnos de ellas, a no tomar distancias. Y entonces el riesgo puede ser repetir solo lo que quiere aquella comunidad o colectivo concreto, que en muchas ocasiones es mirarse el ombligo y el auto-justificarse. Lo participativo da otra perspectiva pero también tiene sus riesgos, necesita abrirse a ámbitos sociales y científicos plurales, y entonces la dificultad es cual es la estrategia mejor para no quedarse encerrado en ser una simple mariposa más. Por eso una cuarta posición científica es la del «efecto mariposa», que viene a decir que unas mínimas condiciones de perturbación del aire en un continente (como el aleteo de una mariposa), en determinadas circunstancias se multiplican sus efectos hasta poder provocar un huracán en otro continente. Es decir, que también un hecho social menor, en algunos casos, puede colmar el vaso de una situación de tensión (aunque en aparente calma), y canalizar el descontento social como fueron los casos de muchos disturbios en ciudades como Caracas o Los Angeles hace unos años, o el caso Lewinsky y los bombardeos de Irak, etc.

Lo científico en el estudio de los efectos mariposa está en verificar por procesos reales hasta donde la metodología es capaz de construir procesos y no quedarse en diagnósticos solo de papel. Si se quieren construir redes de asociaciones de voluntarios, por ejemplo,

podemos decidirnos por describir las existentes, o bien por estudiar algunas en particular, o bien ponernos nosotros a reforzar esas redes, o bien provocar algún acontecimiento que las ponga a prueba, de tal forma que puedan alcanzar por ellas mismas conciencia de sus problemas y de sus potencialidades. La tarea del experto no es confundirse con el voluntario, ni tampoco adoctrinarle con datos, ni con análisis de textos, sino usar de todas esas técnicas (en la medida en que las situaciones lo demanden), para ir construyendo algunas situaciones que provoquen potenciales saltos de la realidad y del conocimiento.

En realidad siempre llegamos tarde a la fiesta de las mariposas o de los humanos. Y el que llega tarde a una fiesta ve solo caos pues todo se esta moviendo en aparente desorden, pero el que está dentro sabe bien donde están los objetivos que le interesan (amigas y amigos, música, bebidas, etc.) El que llega de fuera quisiera cuadriculario todo, hacer como un desfile, donde el general puede contar de una mirada cuantos soldados hay por filas y columnas, pero donde los que van en el desfile no ven más que el cogote del de delante (y eso no es la vida). Estas metáforas, que he desarrollado a partir de las sugerencias de Von Foerster y de Jesús Ibañez, me parecen de gran utilidad para desmitificar que es científico y qué no, y para quién y para qué sirve cada proyecto metodológico. Así que el comprender las lógicas complejas de las fiestas (de mariposas o de humanos) no es científicamente reducible a las colecciones, o las grabaciones, o los desfiles externos; y si siempre estamos implicados dentro de la fiesta, de una manera o de otra, hay que saber como tomar distancias operativas.

Vamos a tratar en este caso de abordar combinaciones de metodologías que nos permitan avanzar teniendo en cuenta estos problemas que venimos mencionando, y ver como damos algunos pasos operativos para construir mejor el objetivo propuesto. En vez de simplificar la realidad para hacerla manejable, la vamos a someter a una serie de preguntas de tal forma que se nos desborde. Una serie de devoluciones y de provocaciones a ver cómo construimos con los propios interesados otra realidad que se ajuste mejor a los objetivos previamente negociados. Y es que podemos entender la realidad en la medida en que somos capaces de construirla, más que podamos construirla porque la entendemos previamente. No hay un antes ni un después entre la acción y la comprensión, sino una dialéctica constante.

Decir que la vida es una realidad muy compleja no quiere decir que no sea abordable, no puede ser una escusa para dudar permanentemente y no hacer nada. En todo caso es un reto para poner mayor dedicación y rigor en las metodologías operativas que usemos para construir la realidad que nos proponemos. Pues siempre estamos implicados, y lo importante entonces es poner los mejores medios para no desviarnos demasiado de aquello que decimos que queremos. Y en un proceso que siempre se abre y que nos va sorprendiendo, es necesario estar atento a las cosas nuevas, pero también tener un esquema donde podamos debatir y aprovechar sus potencialidades.

De la IAP la potenciación de acciones integrales PAI)

Por ejemplo, las «redes de solidaridad del voluntariado» aparentemente son un caso claro de buena voluntad, que además parecen que son eficaces a la hora de ayudar a cons-

truir una sociedad más justa. Pero reducirlas a una única forma de ser es una simplificación excesiva. Hay de todo. Una forma de examinarlas con más detalle es debatir a dónde nos llevan sus acciones, a qué tipo de sociedad, lo cual nos mete en un lío de consideración (polémicas ideológicas, etc.) Otra formas de plantearlo es preguntarnos qué bloques, clases o sectores de la sociedad salen más beneficiados con sus acciones. Con esto descubrimos que además de los beneficiarios directos de cada acción puntual hay también otros efectos más globales que dan beneficios de estabilidad (o no) a un sistema socio-económico determinado, que quizás sea la causa última de que se sigan reproduciendo tales situaciones. ¿Cómo saberlo? ¿Qué hacer?

Lo que nos proponemos es un método que no juzgue desde fuera estos aspectos, desde una ideología precisa o solo desde los efectos estructurales de la sociedad, sino que contribuya a construir desde dentro. Intentar poner desde los propios sujetos implicados las claves para desarrollar estrategias que les sean operativas para sus objetivos, empezando por poner en debate estos mismos objetivos y los propios métodos y procesos a abrir. Así que nos preparamos una serie de preguntas para ir reconstruyendo (deconstruyendo) en varios saltos los procesos en que nos implicamos. No hay un solo método que se proponga esto y que tenga resultados. Vamos a comparar aquí algunos que se vienen realizando y que se adecuan a distintas situaciones y consiguen distintos resultados. Hay que decir que en cada proceso hay distintos factores que lo hacen diferente de otros y que por lo mismo no todos los resultados pueden ni deben ser semejantes.

La «investigación-acción-participativa» (IAP) y las otras metodologías participativas que se han venido aplicando entre nosotros tienen algunas formas destacadas en su aplicación a las comunidades concretas. Hemos citado Planes Comunitarios, Núcleos de Intervención Participativa (NIP), y vamos a ver también los PAI (potencia de acciones integrales). Todos dan resultados interesantes, pero se han aplicado en situaciones distintas, y según las circunstancias y actores principales también las continuidades han sido muy dispares. Unas y otras metodologías se complementan en sus aspectos centrales pero lo más interesante son las aplicaciones prácticas de todas ellas, la creatividad que los actores locales les imprimen, y las nuevas iniciativas que van apareciendo. No hay lugar para poder hacer una sistematización de todo ello, pero si al menos de plantear algunos debates en torno a sus postulados.

Para armar redes en barrios los Planes Comunitarios tienen dos grandes virtudes: tratan de partir de la «audición», de escuchar a la gente sencilla, de la calle, y además tratan de coordinar a todo los actores progresista que se mueve en cada localidad. Pero hay también dos asuntos donde, para algunas situaciones, cabe dar otros pasos. Por un lado, hay que plantear que todo lo que dice la gente más sencilla no es aprovechable (se dicen muchas cosas de la TV, de los tópicos machistas, etc.). En una conversación de una hora y pico hay muchas contradicciones y cambios de opinión, y esto lejos de ser un mal síntoma, es una gran fuente de información y de las potencialidades que existen en las redes que pugnan entre si en cada comunidad. Por esto hay que sentar algún criterio metodológico de análisis crítico (análisis cualitativo y de redes, por ejemplo) que descubra las contradicciones y las paradojas de las entrevistas y grupos de discusión realizados.

Por otro lado la coordinación de actores y grupos en los Planes comunitarios se puede

dar por la decisión voluntarista de juntar todos los temas, o mejor si hay un tema central para hacer una campaña a la que se suma la mayoría (cada cual desde su tema respectivo). Como en las instituciones locales no hay mucha receptividad hacia los Planes, y como dependen demasiado de un técnico o una asociación («que se lo creen de verdad»), somos muy partidarios de hacer un «socio-grama» y de establecer las alianzas necesarias, en torno a un tema muy sentido por la población, a fin de conseguir hacer campañas que relancen el Plan con los mayores respaldos ciudadanos.

Las ventajas de los NIP es que sirven para desbloquear asuntos que están muy enrevesados y que para ello recurren a una fuerte representatividad de los sectores populares más de base. Aunque se pueden usar estas técnicas en situaciones de no conflictividad, por el despliegue de medios y por la forma concertada de resolución, hemos visto que estos «jurados de los ciudadanos» han dado sus mejores resultados cuando había un problema local que las fuerzas progresistas locales no eran capaces de acordar. Habría que avanzar en la forma de que esto se pueda ir haciendo costumbre en los municipios, pues su metodología es muy superior a la de los referéndums y otras formas de consultas (electrónicas, sondeos, etc) que pasan por participación directa sin serlo en la mayoría de los casos. La cuestión de la participación no es tanto que responda mucha gente, sino que sectores representativos de los que no suelen participar puedan construir las preguntas, hacer los debates, y mediar en las respuestas, para encontrar soluciones viables.

Técnicamente los NIP tienen mucha representatividad de lo no organizado, de las redes informales de cada localidad, pero no tanto de las redes formales ya existentes. Al situar de una manera excepcional a estas personas del común fuera de sus contextos cotidianos, aunque sea por breve tiempo, no captamos del todo su complejidad habitual. Esto tiene la ventaja de provocar en ellos otro tipo de reflexiones, y de provocar a las instituciones, asociaciones y colectivos locales para ver la enorme distancia que tienen (en general) de lo que piensa la gente sencilla. Organizar debates entre todo esto es muy positivo, pero para poderlo generalizar pensamos que es mejor que los técnicos vayan a hacer entrevistas con los ciudadanos allá donde están, sin sacarlos de sus redes informales, que no al revés, que sean los ciudadanos los que tengan que ir donde los técnicos y expertos a debatir. En todo caso articular bien las redes formales y las informales es la clave para el futuro de cualquier localidad, y bienvenida sea toda contribución a esta tarea de ciudadanía.

A)Los PAI (potenciación de acciones integrales), con los que trabajamos, intentan inscribirse en estas lógicas de la participación ciudadana, del rigor metodológico, y de la reconstrucción de redes de solidaridad (entre las asociaciones, los ciudadanos voluntarios, y algunos técnicos o expertos que se lo creen (sean públicos o privados).La iniciativa puede venir de instituciones, de asociaciones, de colectivos de técnicos, de ONG´s, etc. Lo más importante no es desde donde parte sino de la capacidad auto-crítica de quién formula la demanda e inicia el proceso. Lo menos claro suelen ser los objetivos y los objetos para construir (por ejemplo, esas «redes de voluntarios» que a veces nos piden). Por eso una primera cuestión es dar una serie de pasos para ir precisando, con «preguntas problematizadoras» (la «mayeútica» de Sócrates o la «retranca» de los gallegos), hasta dónde realmente se quiere llegar, y qué se está dispuesto a aceptar en el proceso.

La forma de un primer taller de trabajo puede comenzar por intentar precisar en qué se

está de acuerdo entre los que han acudido. Puede servir una «tromenta de ideas», o algo más organizado (del tipo de DAFO: los Déficits,las Amenazas, las Fortalezas y las Oportunidades) que procure centrar algo en lo que coincidan los presentes como proyecto un poco más preciso. A partir de ahi hay que darse cuenta que falta lo fundamental, las implicaciones de tipo socio-económico dentro fuera de la comunidad considerada, los varios sentidos que lo proyectado tiene para unos y para otros, cómo lo ven los que que no estan en la reunión, etc. Para avanzar en estas cuestiones y saber a quienes tendremos que entrevistar, porque sus posiciones son muy imporatntes, solemos hacer un «mapeo» o «socio-grama» de las distintas posiciones posibles. Asi hacemos una distribución que nos obliga a abrirnos a escuchar y estudiar las otras posiciones y sus potencialidades.

Para hacer este mapeo/sociograma colocamos en un lado de un cuadro las posibles condiciones socio-económicas que tienen intereses o necesidades implicadas en el tema. No es necesario precisar entre los 9 o 12 estratos o fracciones de clase que suelen usar, basta con una distribución en 3 «bloques sociales» del tipo de a) sectores directivos, b)trabajadores asalariados y c) dependientes, precarios, parados, etc. Este lado del cuadro se puede cruzar con el otro lado, donde colocaríamos el mayor o menor apoyo previsible al objetivo(«oportunidades») que habiamos definido, más o menos, previamente. Entre estos dos ejes, en el cuadro, es donde vamos a ir colocando los grupos, las instituciones, y sobre todo los tipos de redes informales más habituales (las pandillas de jóvenes, grupos de señoras, amigos de tal bar, etc.) Este ejercicio sirve para dos fines: para darnos cuenta todos de lo que nos falta por saber, de lo que no esta tan claro cuando salimos de los cuatro amigos que constituyen nuestro mundo, y por otro lado de cuales son las otras posiciones a las que debemos ir a preguntar y escuchar con todo respeto (sobre todo las más extremas y antagónicas).

Yendo paso por paso en este cuadro, debemos darnos cuenta que las clases sociales siguen existiendo, y que detrás de las propuestas de voluntariado, o de política de trasportes, o de seguridad ciudadana, hay siempre distintos intereses y unas soluciones que pueden agrupar en redes y alianzas a unos u a otros sectores de la sociedad. En la sociedad de los «tres tercios» o «bloques sociales» citados, que representamos en el primer lado del cuadrado, el tercio intermedio puede encontrar reivindicaciones, políticas, o proyectos, que lo alien con los de arriba o con los de abajo. Si tomamos el transporte público esto, además de aliviar el tráfico, facilita viajar juntos a los dos tercios menos solventes, compartir redes de intereses, y posibles actividades y alianzas conjuntas. Si invertimos en cambio prioritariamente en las infraestructuras del automovil, pues los que no lo tienen (un porcentaje muy alto no tiene carnet de conducir) son lo que quedan discriminados, mientras se facilitan alianzas entre los que usan uno o varios autos.

En las redes de voluntariado no todos estan en las mismas posiciones, ni por la condición socio-económica, ni por las finalidades pretendidas. No es lo mismo ser voluntario en la campaña de una multinacional para captar publicidad adicional en base a la ayuda a una ONG que hace asistencialismo con los pobres, que hacer un trabajo voluntario con sectores precarios de cara a su auto-organización y promoviendo soluciones más integrales con toda la comunidad local de referencia. Además de solucionar los problemas puntuales de aquellos pobres o precarios, se estan construyendo redes de relaciones que hacen reforzar unos

bloques sociales u otros. En el primer caso los pobres son la escusa, y el bloque entre la multinacional y los voluntarios, que curan su mala conciencia, se refuerza con la lógica del actual sistema cultural. En el segundo caso lo que se potencia es un «conjunto de acción» que apunta soluciones más integrales para los sectores asalariados y los precarios, de forma que implica una crítica al actual sistema, y postula (implicita o explicitamente) otras vias alternativas.

En todos los casos de costrucción de soluciones sociales estas deben tener una dobe evaluación. Por un lado hasta qué punto dan salida al problema técnico en si (tráfico, servicios personales, educación, seguridad, vivienda, etc.). Y por otro lado si el procedimiento para dar la solución auto-educa en un sistema corporativo (cada sector social, estrato o clase mira solo por sus intereses sin tener en cuenta otros sectores); o si promueve una alianza/red de la «sociedad de los dos tercios» al margen del tercio precarizado (controlandolo o haciendo asistencialismo con él); o bien si la red/alianza es primero entre los sectores populares (asalariados y precarios) para poder enfrentar/negociar con los sectores más instalados y directivos de la sociedad. No hay soluciones ideales pero si hay tendencias a las que se pueden acercar unos u otros tipos de procesos sociales, en donde participan los voluntarios, los técnicos, las asociaciones, las instituciones, etc. Y cada uno de los grupos debe plantearse desde el principio para quién y para qué está haciendo sus proyectos, pues no vale simplemente decir que se hace con buena voluntad (eso se da por supuesto, y asi nos va).

Ahora bien no basta con analizar a qué estratos o bloques sociales responden las actividades, ni tampoco cuales son los fines o ideologias que los guian. Entre ambos ejes o lados del cuadro hay unos elementos esenciales que son las relaciones de la vida cotidiana, que es donde realmente estamos construyendo los procesos sociales. Trabajando con sectores muy pobres y con ideologias muy avanzadas, sin embargo podemos hacerlo con estilos muy autoritarios (vanguardistas o populistas), y por lo tanto auto-educandonos a nosotros y a los otros colectivos en la dependencia y la falta de iniciativa social. Construir redes de solidaridad puede partir de varias situaciones socio-económicas y de una pluralidad de ideologías, lo que si es necesario es que sean abiertas y reflexivas con la realidad en que actuan.

B)Las redes no existen porque vengan determinadas por los datos de la condición socioeconómica, de hecho en los barrios más pobres no es donde hay movimientos sociales más activos sino más «cultura de la pobreza» (cómo vivir de la caridad). Y tampoco las redes se construyen donde aparentemente hay más conciencia social, pues muchos intelectuales de izquierda, por ejemplo, apenas participan en asociaciones locales o sociales de base. No se trata de factores objetivos ni subjetivos sino relacionales, es decir, de construcciones que se consolidan en la vida cotidiana, en que nos vamos auto-educando desde la más tierna infancia (relaciones patriarcales o más tolerantes), en la escuela y la adoslescencia, en los trabajos, las amistades, etc. (tipos de relaciones más autoritarias, o más liberadas, o más autogestionadas, etc.) Acabamos por tender a repetir los estilos de conductas que hemos aprendido, y esto es algo que se contruye con criterios autónomos respecto de la clase social y de las ideologías proclamadas.

Entre los datos de la estructura objetivista (la clase «en si») y la la conciencia subjetivista (la clase «para si») lo que encontramos son los «habitus» y las relaciones cotidianas (la

clase «asi»). El cuadro en el que hacemos el mapeo/socio-grama lo que ha de reflejar es cuales son las relaciones de confianzas y desconfinzas entre las redes ya existentes de «socialidad» y de «socialización». Son redes de «socialidad» las que se crean semi-expontáneamente entre sectores informales por razones de vecindad, de subculturas, de trabajo, etc. como las pandillas, los clubs de futbol, las peñas de los bares, las amistades entre vecinas, etc. A este tipo de redes y a las familiares son a las que recurrimos realmente para resolver los principales problemas de nuestras vidas (encontrar un trabajo, vivir en pareja, divertirnos, etc.) Estas redes son informales mientras que las redes de «socialización» suelen ser de tipo formal (asociaciones religiosas, sociales, educativas, políticas, etc.) También recurrimos a estas redes para cosas más especializadas y para dar legalidad a las iniciativas de la vida cotidiana, por lo que es necesario tener en cuenta las relaciones entre unas y otras.

A traves de las entrevistas, grupos de discusión, y otras técnicas conversacionales y de análisis cualitativos de los contenidos dichos y entredichos, podemos hacer los mapeos y los socio-gramas relacionales (análisis de redes). Cuando las personas hablan no solo dicen cosas (temas que les interesan con sus puntos de vista) sino que también dejan entrever desde donde hablan (al hablar nos definimos), y lo que opinan de los otros colectivos (confianzas, desconfianzas, ignorancia, etc.) Estas redes de la vida cotidiana son la verdadera trama que construye nuestras identificaciones y conductas, el estilo de hacer las cosas, lo que en el fondo consigue que se produzcan efectos mariposas (multiplicadores), o bien efectos polilla (paralizantes) tanto en las conciencias como en las alianzas de intereses. Acudimos a reuniones, a festivales, a eventos religiosos o deportivos, a manifestaciones, etc. en función de quienes acuden, tanto o más que por el tema de que se trate.

Los estilos relacionales de hacer las cosas es aquella variable a la que hasta ahora se le ha prestado poca atención, pero que muchos movimientos sociales han colocado como clave para para entender su emergencia. Los movimientos de mujeres han venido proclamando que las formas cotidianas de conducta son directamente políticas, y que es desde ellas desde donde cabe plantearse los cambios tanto o más que en las leyes. Y los movimientos de educación popular, o los étnicos, y los musicales, o los contra-culturales, todos ellos insisten en actuar sobre las formas culturales de lo cotidiano. Son los cambios en las formas de hablar, de relacionarse entre los más organizados y los más informales, de compartir confianzas y desconfianzas, de construir identificaciones musicales o de otro tipo, etc. Para poder construir redes duraderas hay que partir de este tipo de redes informales que continuamente se estaán recreando en las mismas bases de la sociedad.

Cuando hacemos conversaciones grupales en los barrios aparecen distintos tipos de lenguajes, no tanto por los temas que se suscitan, sino por la forma de nombrarlos y de auto-posicionarse y opinar sobre los otros. Hay unos lenguajes muy estereotipados o tópicos entre los sectores menos organizados y más vulnerables a las subculturas y a las campañas de la TV. Estos sectores funcionan en redes que construyen sus propios códigos de referencia. En cada pandilla hay quién está para cada tema especializado («comunicadores»), uno es el chistoso, otro el que sabe de futbol, otro el sabe de lo social, etc. y aunque no son puestos fijos, cumplen la función de traducir lo que viene de fuera al interior del grupo en su propio código. Y también traducen hacia fuera los estereotipos que el grupo lanza sobre

los demás (los viejos son unos carrozas, los jóvenes unos pasotas, etc,).

Este tipo de comentarios no duran mucho cuando se realiza una conversación un poco larga y poco habitual con personas extrañas. Y por eso cuando pasa un primer cuarto de hora de tanteo de poderes, entre entrevistadores y entrevistados, y estos se han dado cuenta que aquello no es un examen, y que pueden hablar con libertad, entonces pueden empezar a opinar sobre lo divino y lo humano con mayor creatividad. Y aqui es donde vienen las contradiciones pero también lo de más interés por que van saliendo un cúmulo de ideas que de otra manera no iban a salir nunca, pero que el ambiente de confianza permite que se suelten. El mismo grupo va depurando en su conversación con risas o comentarios la valoración de tod lo que se va a ir planteando, asi como las valoraciones sobre otras conductas u otros colectivos o sectores de la comunidad.

La complejidad de todas estas conversaciones es grande y puede parecer muy difícil de analizar, pero eso es solo si se quiere hacer una tesis para la Universidad. Nosotros solemos hacer este trabajo con un grupo local de voluntarios que no están especializados en nada y solo quieren colaborar en el auto-diagnóstico de la comunidad (señoras o jóvenes inquietos del barrio suelen dar buenos resultados). Sus análisis (poner un titular a la entrevista) suelen ser tanto o más eficaces que los que realizamos los expertos (cuatro lecturas de cada transcipción según las interpretaciones posibles), no tanto porque analicen con mayor amplitud todo lo que se dice, sino porque desde los códigos locales entienden otras realidades, y porque pueden contrarrestar nuestros prejuicios centrales con otros de la comunidad.

Es muy interesante también comparar como hablan y lo que dicen los sectores más informales de base con lo que dicen sus proclamados representantes de las asociaciones y de las otras intituciones. Los constrastes en la forma de decir y en los contenidos no hacen sino enriquecer un mapeo o socio-grama de posicionamientos, que luego va a ser muy útil para poder ir a construir unas redes de solidaridad que no sean voluntaristas. O mejor dicho, donde la voluntad se base en una escucha previa de las posiciones manifestadas por todo el espectro de las posiciones potenciales de cada localidad. Al menos el cálculo de probabilidades para construir la red será mejor si tenemos más datos/motivaciones de lo que dicen querer tanto las redes informales, como las asociativas o las institucionales.

C)El tercer paso o salto que hemos de dar en este cuadro es el de construir un proyecto viable con «potencialidades de acciones integrales». En el cuadro de referencia hay sectores que ya tienen sus confianzas internas («conjuntos de acción»), que guardan diferencias con otras redes o conjuntos (según para que temas habría más menos confianzas o diferencias), y hay otros grupos o conjuntos que directamente parecen los más antagónicos (donde no hay ninguna confianza). Como opinaba Paulo Freire en un coloquio en 1993 en Buenos Aires, de lo que se trata es de no quedarse aislados, de formar conjunto con los diferentes no antagónicos, y de aislar precisamente a los antagónicos. Este estilo participativo y negociador no supone renunciar a lo que uno piensa, pero si supone estar dispuesto a construir un «conjunto de acción» abierto, no dogmático ni sectario, horizontal y dinámico con todos aquellos que quieran hacer algo para solucionar los problemas comnes que tengamos.

La propuesta es que el tema central para hacer la campaña unitaria no lo escojamos nosotros ni otros, sino que sea el más sentido por las entrevistas hechas entre la población no organizada. Seguro que entre todas las ideas que hayan salido de las redes informales

hay algunas que son más comunes y que casan con algunos de los objetivos que nos habíamos propuesto al principio. Se trata de construir un tema generador para el que cada colectivo, cada sector o cada persona puede aportar durante el tiempo de una campaña de acción sus propias ideas y sus iniciativas desde lo que más le preocupa. Puede ser hacer un festival o una serie de ellos, hacer un plan comunitario, centrarse en la lucha contra la droga, defenderse de alguna agresión de plan externo que afecte a la localidad, o bien una reivindicación muy sentida de algún servicio que no se tenga. Lo de menos es que los promotores lo valoren como lo de mayor importancia por estar en la raíz de todos los problemas, sino que para la mayoría de los sectores y redes informales sea muy sensible y con capacidad de sintonía y movilización.

Otra cosa es cómo este tema sensible y generador se puede articular con los temas más importantes y de fondo, es decir, cómo hacer integrales estos procesos, y no quedarse en hacer una campaña de superficie nada más. Gracias a las entrevistas y los talleres realizados podemos tener información suficiente sobre cómo los propios afectados construyen todo un amplio abanico de motivaciones y razonamientos que nos pueden poner en relación unos temas más de actualidad con otros de mayores profundidades estructurales. En las experiencias realizadas siempre aparecen en las asambleas y reuniones más generales grupos que acaban formando comisiones «ad hoc» para relacionar el tema generador o central con los subtemas en donde se puede profundizar más para ir a las soluciones más integrales.

El tema generador solo es una exigencia de coordinación desde la acción, porque no se confía tanto en que se pueda dar la coordinación solo desde la voluntariedad de los diferentes actores. Coordinarse por coordinarse es un bello deseo muchas veces manifestado, pero si no hay una presión desde la base, desde algún tema movilizador, las coordinaciones muchas veces se convierten en rivalidades de protagonismos sin que la gente pueda entender más que luchas de poder entre asociaciones o entre técnicos en el organigrama. Hay que desbordar con los sociogramas a los organigramas, con las construcciones desde lo que reclaman las audiciones y grupos de discusión de las bases informales, los protagonismos y rivalidades personales de los llamados dirigentes (no para ir contra ellos sino para que cada cual se coloque en su sitio). Las coordinaciones son mucho más fluidas cuando hay una tarea común que resolver y de la que hay que dar cuenta en asambleas o reuniones generales donde participan muchos sectores de base, a los cuales se les está atribuyendo la legitimidad de lo popular.

Construir redes no es simplemente llamar a unas reuniones a los más concienciados de la localidad porque está de moda el tema de hacer redes. Si las cosas se plantean así hay un alto porcentaje de probabilidades de que no prosperen tales redes más allá de unas primeras reuniones. Pero si a estas reuniones o talleres lo que se lleva son opiniones legitimadas por un trabajo de base (lo más representativo de las potencialidades realmente existentes), y las opiniones de expertos en el tema central y los subtemas conexos, tendremos más probabilidades de lanzar unas redes más creíbles y operativas. Las opiniones externas de otros expertos, comentando otras experiencias que se puedan asemejar, o cómo articular el tema generador con los temas más integrales, son refuerzos que siempre contribuyen a hacer más operativas las reuniones y los proyectos.

Pero en estas reuniones o talleres de devolución de los auto-diagnósticos, no se puede quedar la cosa en exponer unos documentos sobre otros, sino en debatir/acordar un cronograma de actividades a realizar. Hay un salto en el conocimiento que es la capacidad de poner en marcha un proceso con medidas muy concretas. Este paso hay que darlo con los propios interesados y con comisiones «ad hoc» que se reponsabilicen de cada cosa que se plantee hacer. No es lo mismo discursear sobre todo que concretar actividades donde cada cual ha de encargarse de una tarea. Así que ahora nos ponemos ante la prueba de la primera verificación de lo que estamos planteando. Hay que demostrar que los colectivos y los ciudadanos están dispuestos a asumir una serie de actividades porque les convencen y aceptan poner en marcha sus voluntades y sus tiempos disponibles.

Poner en marcha estas potencialidades de manera integral supone cubrir una serie de aspectos mínimos que no deberían quedar olvidados en ningún caso. En primer lugar hay que hacer una amplia difusión informativa para toda la población que potencialmente pueda estar interesada. La clave de esto no es gastar mucho dinero en carteles o medios sofisticados, sino saber conectar con aquellos tópicos de las redes informales y de base con las que habiamos estado conversando. Claro que hay que usar todo tipo de medios pero al servicio de conectar con los comentarios probables de los bares, de las pandillas, de los patios, y en general de la vida cotidiana local. Algunas acciones no frecuentes y llamativas que puedan ser comentadas por las distintas redes son las tareas que deberían plantearse prioritarias para desarrollar este aspecto de la difusión. Por ejemplo, hacer un dia en que los niños de los colegios hagan una actividad ciudadana en la calle, y que además la tarea en casa con sus padres sea el recabarles información sobre el asunto del tema generador.

Una segunda actividad es recabar un sistema permanente de retro-alimentación de la información de abajo a arriba. O sea, que si hacemos una amplia difusión tenemos que tener previsto que desde cualquier ciudadano se pueda llegar a cualquiera de los grupos organizadores o los técnicos implicados con mucha facilidad. Para que esta actividad sea practicable además de la difusión ya comentada, hay que garantizar sistemas que den confianza por ser habituales y cercanos a las personas. Y de todas formas abrir durante el proceso varios momentos en que especialmente se va a pedir la colaboaración y la información muy descentralizadamente. Por ejemplo, aprovechar la capacidad de los niños de los colegios para rellenar una encuesta a sus padres, como dijimos en el caso anterior.

No basta con tratar de llegar a las más amplias redes de la localidad, hay también que formar a un número importande de colectivos y de asociaciones de voluntarios para que el tema generador y los temas integrales puedan tener conexión, y para retro-alimentar la rotación de dirigentes que todo proceso ha de necesitar. En este aspecto mejor que hacer cursos sobre los temas principales, es organizar talleres auto-construidos por los propios implicados en las comisiones «ad hoc», donde se va siguiendo cada tema y su conexión con los problemas prácticos de la campaña que se está realizando. La colaboaración de expertos que estén dispuestos a seguir estas prácticas puede ser un elemento muy importante, no solo para enseñar a los que se quieran implicar en el proceso, sino para que los propios expertos aprendan de los procesos reales, y tengan en adelante en cuenta las aportaciones tan creativas que a veces aportan las personas que se comprometen localmente.

Todas estas tareas deben ser simultáneas y coordinadas entre si, pero sobre todo articualdas

con un sistema ágil de toma de decisiones colectivo y democrático participativo. Es decir, que una toma de decisiones sin información o sin una formación previa, puede ser pura demagogia, pero una formación que no se puede traducir operativamente puede ser también una frustración. Asi que habrá que adecuar a cada caso concreto un sistema de asambleas, comisiones de seguimiento,o de talleres y comisiones «ad hoc» de trabajo, que tengan capacidades para poder ir corrigiendo la marcha del proceso iniciado según las retroalimentaciones que en cada momento se vayan produciendo. Para ser convincentes las redes solidarias de los ciudadanos voluntarios, y sus asociaciones, tienen que funcionar con la agilidad y la trasparencia que los estilos aqui comentados les suponen.

OOOOOOOO

Nota: versió lliurada per l'autor posterior a la Jornada

TAULA RODONA

EL TREBALL EN XARXA: POSSIBILITATS I LÍMITS

Jean Loup Herbert
Antropòleg. Responsable de la Xarxa de salut de Lyon i professor d'arquitectura de St. Etienne

Buenas tardes. En tres puntos quisiera abordar este tema que es el tema un poco general de este encuentro, las «xarxes», o redes, o reseaux, en francés, y partiré de una experiencia profesional de un grupo de trabajadoras sociales del Oeste de Francia, de la región de Nantes, que fué casi el grupo que introdujo este método en Francia y que tuve la alegría de conocer y después trabajar con ellas durante dos años, y les voy a contar un poco esta experiencia. Este seria el primer paso. El segundo paso va a ser matizar un poco este término de xarxa o de red o de reseau, porque bajo este término se encuentran experiencias, estrictamente dentro del trabajo social, bastante distintas usando el mismo término. Más aún si se quiere considerar el campo de la movilización o de la educación popular que también desde hace unos 15 años utiliza mucho este término de xarxa o de red, vamos a ver que va a recibir una connotación bastante distinta. Esto me permitirá tal vez en un tercer paso abrir más bien preguntas o ciertas dudas más teóricas sobre este término.

Primero quisiera aclarar un punto que tal vez pudiera ser una de las grandes preguntas que van a orientar mi intervención: el título de estas jornadas habla de xarxes socials pero esta tarde habla del trabajo en xarxa y creo que ahí ya no es una discusión de sutileza semántica. Hay una gran pregunta debajo de esto. Por ejemplo, los que estaban esta mañana escuchando a Villasante, él manejó mucho el término de red y siempre como una realidad, un nivel de realidad de las relaciones sociales. Es decir, éste término seria una propuesta teórica que nos ayudaría para entender la realidad social, seria entonces un concepto de una teoría social. Pero el tema de esta tarde más bien nos indica que vamos a hablar de un método del trabajo social y creo que es importante distinguir claramente los dos usos de este mismo término porque, si los confundimos, creo que nos lleva a una mayor confusión en nuestra práctica y desde luego en nuestra teorización.

El primer elemento de información breve que quiero traer aquí es, en unos minutos, contarles como a nivel profesional del trabajo social encontré eso del método, yo digo el método, de la intervención en redes que se introdujo en Francia a través de un grupo que lo empezó a practicar en el 86. Es un grupo del Oeste de Francia, de Nantes, asalariados de lo que seria el equivalente a la Diputación, asalariadas, perdón, son 13 mujeres y un hombre, y que habían oído hablar como muchas veces ocurre, creo, en nuestra profesión, por lo menos en Francia, no se si aquí , pero muchas de las ideas del trabajo social nos vienen del otro lado del Atlántico Norte y, en particular, para nosotros los franceses, a través de Quebec que nos ha hecho el favor de traducir las teorías norteamericanas del inglés al francés y entonces solamente nos cuesta reeditar la traducción al francés. Y muchas, yo diría, más de

la mitad de las ideas del trabajo social, de los métodos, han tenido esta circulación de ideas: EEUU, Quebec, Francia, a veces pasan por Bélgica o Suiza, o Holanda, pero a veces directamente. Y fue exactamente éste el caso del método de red : fueron dos trabajadores sociales y sociólogos de Quebec, Rousseau y Brodeur que a partir del año 85 vinieron a proponer a los trabajadores sociales, siempre un poco a la búsqueda de nuevos métodos, este nuevo producto. Era el gran momento del éxito de la sistémica, no en el sentido de la teorización de los sistemas de Von Foerster o Bertalanffy, que eso sería una teoría más bien de la ciencia como la biología o la ecología, incluso una cierta forma de conceptualización de alto nivel teórico, sino la sistémica a través de una aplicación muy especial que es la terapia familiar. En los años 85 estábamos en la cumbre de este producto metodológico y hubo una cierta continuidad conceptual entre terapia familiar y red porque había que salir, siempre hay que salir de la idea demasiado individualista del trabajo social y encontrar métodos que incluyan al individuo dentro de la sociedad, creo que incluso fue el tema de la conferencia de ayer, y eso desde el año 50 más o menos, en que se inventó el case-work, que después se hizo el trabajo de grupo, el trabajo de comunidad, el trabajo institucional, la acción colectiva, la concientización, ... Bueno, hay una serie de etapas sucesivas que quieren redescubrir dentro del trabajo social su verdadera dimensión social y no estar encerrados dentro de un individualismo y de una práctica individualista y la sistémica entraba en la misma demanda a través de la terapia familiar, de no tratar ya el caso personal sino todo el conjunto de las interacciones familiares y actuar sobre el conjunto familiar y se empezó a hablar de feed back, de regulación, de interacción.... Todo este vocabulario de la sistémica, y la red, cuyo concepto clave es conexión o desconexión, en cierta forma entró muy facilmente en esa perspectiva sistémica, esta representación bastante geométrica de la sociedad que la percibe como unas flechas que unen o, al contrario, desconectan a las personas, que es un poco la representación geométrica de la terapia familiar y también de la sistémica, y, en cierta forma, sobre eso se instaló el método de red. Bien, dos canadienses entran, hacen grandes conferencias en buenos lugares, empiezan a publicar en revistas, y un grupo de trabajadores sociales de Nantes dice que esto debe ser interesante para salir del trabajo cotidiano, demasiado individualista. Deciden formarse en este método, consiguen el apoyo de su servicio y reciben a los dos canadienses durante 15 días para formarse en el método, y lo van a practicar durante 4 años como lo habían enseñado los canadienses, que vuelven cada año para ver si todo va bien. Pero después de 4 años, en el 90, hacemos en Lyon un coloquio general sobre distintas experiencias de redes. Estaba este grupo, sus representantes, y de repente encuentran distintas personas que practican en redes y que no tienen nada que ver son su propio método. Yo estaba encargado de hacer la introducción teórica sobre el tema. Intercambiamos, hicimos una buena relación y me pidieron acompañar un año de reflexión teórica sobre su práctica, supervisión vamos a decir con un énfasis más sociológico, que es parte de mi formación. Entonces, voy cada mes dos días a hacer un poco de elaboración sobre la práctica y, después de un año, como el grupo tiene una excelente dinámica colectiva, decide producir un libro colectivo sobre esta experiencia. Fue una experiencia muy hermosa. Yo seguí también el año siguiente, acompañando la producción de la escritura colectiva de este libro, que está ya publicado, en el 94 (*De l'assistance à la solidarisation, un nouveau sens au travail social.* L'Harmattan. París, 1994) . Es el primer

título que consta al inicio de su bibliografía, porque no tiene autor, como son 14 autores, es realmente un libro totalmente colectivo y creo que es muy importante como experiencia de trabajadoras sociales que a partir de varios años de experiencia producen teorización y además teorización colectiva. Entonces, yo acompañé este proceso. En pocas palabras, ¿ qué es método de red , método canadiense o norteamericano canadiense ? Es reconocer que no vale la pena tratar solamente a la persona sino directamente, al mismo tiempo, a su red de vecinos, de amigos, de socios de asociaciones, si pertenece a asociaciones, y buscar y identificar estas relaciones y tratar de valorarlas. Es lo que el vocabulario técnico del programa llama la red primaria pero, como es un poco leve , un poco frágil como teoría social, rápidamente los que fabricaron este método se dieron cuenta de que las sociedades más complejas tienen instituciones, tienen poderes , estructuras, etc. Entonces empezaron a hablar de redes secundarias, se basaron en una antropología anglosajona bastante conocida que distingue entre lo institucional y lo primario. Institucional quiere decir poder económico, empresa, estado, poder ideológico, escuela, hospital. Al inicio, el método de red nació en el contexto de terapia y esto también creo que es importante decirlo, porque el primer fundador del método de red, norteamericano, Ross V. Speck, en el 66, era un médico de un hospital psiquiátrico que, en pleno 66, con el gran movimiento alternativo fuerte del contexto norteamericano de este momento, de lucha antipsiquiátrica, ligada a la lucha del black power, ligado a la lucha anti guerra del Vietnam, y entonces había toda una corriente alternativa potente que quería salir de la perspectiva individualista de la terapia psiquiátrica o psicoanalista, y entonces Ross V. Speck utiliza la palabra que usó Villasante esta mañana que es la retribalización de la sociedad. Quiere decir que, si hay alguien que está mal, no vale la pena discutir solamente con esta persona, sino que vamos a tomar todo el conjunto que lo rodea a nivel familiar, vecindad y de todo esto Ross V. Speck hizo una especie de gran happening con 40, hasta 200 personas, y es el que inventó en cierta forma el término, pero dentro del ambiente psiquiátrico y después, como muchas veces, pasó de lo médico a lo social. (se podría discutir mucho esta transferencia). Dentro de la psiquiatría, la red secundaria era el hospital, el poder de la institución... Entonces había que reunir a los pacientes, a sus familias y a los vecinos para, en cierta manera, asaltar o romper el universo carcelario que habían descrito Foucault o Guattari en estos mismos momentos .Es éste el ambiente ideológico del nacimiento del concepto y de la práctica del método de red a finales del 60 en EEUU: movimiento antipsiquiátrico, sistémico un poquito más adelante en Canadá, y todo esto entra en Francia en los años 85/ 86 .

El segundo punto, es decir que las redes pueden ser muchas prácticas distintas. Por ejemplo, yo soy fundador de la red «Reseau santé» en Francia. Lo fundamos en el año 81 antes de la introducción del método de red. La idea era, partiendo de estas ideas post 68, reunir usuarios de salud para que se responsabilizaran colectivamente de su salud y que pudieran incluso enfrentar el poder de cierto tipo de medicina heteronómica como decia Illich, porque Illich tiene su influencia en todo esto, y hasta hoy tenemos una red de salud en Lyon que es más bien un grupo de usuarios, se podria llamar así. Una red donde yo también soy activo y que es conocida en Barcelona es la red de intercambio de saberes y que actúa en particular en Ciutat Vella, el Casc Antic. Ya conocen el principio: cada quien sabe algo y entonces podemos intercambiar saberes. Bueno es un poco más complicado, pero es

solamente para mencionar otra práctica de red. Pero, cuando estoy con mis colegas arquitectos en la Escuela de Arquitectura, ellos siempre hablan de red también y ustedes, cuando toman el tren, toman la Renfe que es una red y la red también de los autobuses que van al aeropuerto y cosas así. La red es también una cosa muy estructurada, tremendamente estructurada, que no tiene nada que ver con este contexto antipsiquátrico, un poco liberal, «algo anarco» del post 68. Entonces, cuidado porque la palabra red puede recibir muchas acepciones.

Y voy a mi tercer punto corriendo, que es cuando llega una especie de fascinación por la palabra red, ya desde el año 90, que es a través, desde luego, de la red que es la super red, a través del net o el ciberespacio, que para ciertas personas es actualmente la realidad social profunda, y el libro de Castells, que tiene cierto impacto actualmente, su primer tomo en francés se llama, por ejemplo, «La era de la red». Quiere decir que estamos llegando casi a otra etapa de la humanidad, que con el ciberespacio estamos todos conectados o desconectados pero que sería la red máxima y si la palabra red tiene actualmente esta gran fascinación creo también que lo tenemos que problematizar dentro de lo que es toda la historia de la informática, hasta el ciberespacio. Entonces ven que es muy importante saber de qué estamos hablando cuando hablamos de red .

Creo que vamos a tener un mayor intercambio después, porque tengo la impresión de haber dicho las cosas sin matices.

OOOOOOOO

Toni Puig.
Director de la Agencia Municipal de Serveis amb les Associacions de Barcelona.

Una historia de 20 años estupendos

Ésta es mi vida. Vida de observador en cuestiones de servicios sociales para los ciudadanos. Servicios sociales fuertes. Para atajar necesidades graves. Urgentes. A menudo, también, vida de profesional. Implicado. Hasta el cogote. Desde una organización que siempre ha permitido la innovación: el Ayuntamiento de Barcelona.

Como vida propia, sentida, es subjetiva. Directa. Palpitante. Sin formalismos. Y discursos huecos. Tal vez demasiado caliente. Pero, saben, no tengo otra. Lo frío me congela. No me va. Siempre digo, entonces, ¡adiós! Donde no hay corazón, sentimiento, es imposible la complicidad: el convivir la vida. El proyecto. El servicio. La ciudad óptima.

Los felices años de los servicios sociales comunitarios

Fueron los felices ochenta. En los ayuntamientos progresistas, innovadores, con gente fresca, salidas de las luchas de calle, con profesionales lanzados..., se estructuran las primeras Areas de Servicios Sociales. Con muchas mujeres emprendedoras. Lanzadas.

Sabían lo que querían: que los ciudadanos en situaciones difíciles, límites, en la cuneta de la calidad de vida, tuvieran oportunidades de bienestar. Fue aquí, en estas áreas, donde el Estado del Bienestar empieza a tomar cuerpo en este país cerrado a Europa.

Estas mujeres consiguen dinero. Soporte político. Personal. Y equipamientos especializados: los Centros de Servicios Sociales. Son mujeres viajadas. A Inglaterra. A Israel. A Suecia. Y adaptan. No copian.

Trabajan con adolescentes en la calle. Con gente mayor sola. Con familias desestructuradas. Con los pobres. Con los drogadictos. Tienen método: escuchan. Y ofrecen respuestas. Así, los Servicios Sociales Municipales crecen. Tienen un objetivo: deben universalizarse. Llegar a todos los ciudadanos y ciudadanas en carencias. Los servicios especializados crecen. Por suerte. Se meten en los barrios. Están con la gente. Son, en definitiva, la vanguardia para el bienestar, donde abunda el malestar.

Influenciadas por el modelo inglés, muchos Servicios Sociales optan por lo comunitario. Una palabra rara aquí. Comunidad, en estos páramos, es cosa de monjas. De iglesia. No es algo civil. Aquí lo que suena es vecino: vecindad.

Muchas asistentes sociales -se llaman así, en la época: no este nombre actual de trabajadores sociales- se dan cuenta que la asistencia personal para superar una necesidad, una deficiencia, no es suficiente: la gente no acostumbra a salir del bache. Y, aguerridas, se

lanzan a lo comunitario: a implicar a otros.

Se montan, entonces, los proyectos comunitarios. Se quieren trabajar los problemas, las necesidades, en grupos. Y grupos implicados con el entorno. Surgen, entonces, los educadores de calle. Los proyectos con objetivos compartidos... Todo muy bien. Con mucha buena voluntad. Con dedicación. Con recursos, incluso. Pero...

Este pero es crucial. Tal vez adolescente. Es un pero que marcó la manera de trabajar comunitaria: todo desde el ayuntamiento. Desde los prepotentes Servicios Sociales Municipales. O autonómicos, más tarde. O de la Diputación. Siempre la administración sola: ella es la que dispensa bienestar. La que da pan. La que asiste. La que soluciona. En definitiva, la Gran Mamá. Benefactora.

Los resultados no podían ser otros: pobres. Pobres en la implicación de la ciudadanía en la solución de problemas de algunos. Que son problemas de todos. Pobres, pues. Y costosos: mucha gente trabajando, muchos recursos. Muchos actos. También. Pero resultados -la solución real de los problemas- a medias. Sólo esbozados. Con algunos éxitos.

Los difíciles años del triunfo de la gestión para servicios sociales individuales

Si a principios de los ochenta llegaron a los ayuntamientos los trabajadores sociales, a mediados/finales de los ochenta llegan los economistas. Y la gestión.

Se miran, pues, las cuentas. No cuadran. Más: hay déficit. Empiezan a preocupar los números rojos. Lógico: se empieza a gestionar: personal, recursos, resultados han de tener relación. Se habla de productividad: con menos recursos, más y mejores servicios. Más y mejores resultados.

Fin del expansionismo de las Áreas de Servicios Sociales. Y concentración en los ciudadanos con necesidades y problemas graves. Urgentes.

Se cambia, entonces, de modelo: el de la atención individual, personalizada, se impone. Las asistentas sociales, los educadores de calle..., centran su trabajo en el despacho: atención, respuesta, seguimiento. Hasta un punto fijado. Después, se deriva. A otras administraciones: a la autonómica. El ayuntamiento ya no lo quiere hacer todo. No puede.

Terminan, así, los tiempos de las respuestas globalizadas. De los Servicios Sociales Compactados: un chorro de servicios conjuntados para atajar una necesidad. Y empiezan los tiempos de un problema, una respuesta. Contable. Constatable. Cuantificable.

Se inician los tiempos de la eficacia: hechos. Y el de la eficiencia: con rapidez y lo justo. Los tiempos de los casos con fichas. Del seguimiento. De la informatización. Cada asistente social tiene casos que resolver. Difíciles. Debe montárselo. Ella. Sola.

Las Áreas de Servicios Sociales cambian tremendamente. Son más frías. Racionales. Está bien. Algunas, pero, son heladas. Entonces son, simplemente, estúpidas. Consiguen lo peor: que todos los trabajadores y trabajadoras sólo cumplan. El horario. Y los mínimos profesionales.

Se inician, ahora, los tiempos del control. De lo peor que puede hacer una organización: el espiar. Empieza una tremenda burocracia. Con tremendos staffs. La racionalización de plantillas con estándares. El fijar tiempo a las visitas. El saber que nos cuesta resolver

cada caso. Las Áreas de Servicios Sociales se quedan prendadas del envoltorio de la gestión: cómo se hacen las cosas. Demasiadas olvidan: qué se quiere hacer. A saber, qué tipo de ciudad, qué tipo de ciudadanía.

Los qués son de lo comunitario. Los cómos son de lo individual.

Exagero. Lo sé. Pero las cosas yo las viví así.

Con éstas nos dimos cuenta que el ayuntamiento, que se había creído príncipe, héroe, supermán para resolver los problemas sociales, no es tal. Es una organización con techo. Que debe someterse a una cura de humildad. A algunos esto les cuesta. Todavía andan por ahí pavoneándose. Los pobres. Y las pobres. O quejándose. Lamentándose: no tenemos recursos. Se creyeron príncipes. Son, sólo, humanos.

Los solidarios años de los servicios sociales en red

Quería llegar aquí. Al hoy del fin de siglo. Al milenio. A los apasionantes años de los ayuntamientos con servicios sociales en stop.

¿Cual es el presente? ¿Y el futuro? Presente y futuro tienen un nombre, en servicios sociales: trabajar en red. A saber: cooperación, complicidad, cogestión, complicidad... Estamos en los tiempos del CO. Pero de un CO muy diferente de lo COmunitario.

Al grano. El ayuntamiento ha de entender -y practicar, claro- que en servicios sociales -y en los que sea- la ciudad no le pertenece: no es su finca donde mandar a sus trabajadores para que arreglen necesidades y problemas sociales. Solos. Con el logotipo único de la institución, reluciente, en su frente. Ya no.

La ciudad es cosa de cuatro: de los ciudadanos, primero. Faltaría. De las asociaciones de los ciudadanos, segundo. A saber, de ciudadanos voluntariamente autoorganizados para opinar, proponer y buscar soluciones. Entre ellos: gente con gente. Magnífico. De las administraciones: de todas. Del color que sean. Son la administración. Con la municipal al frente: la de la ciudad. Y las empresas. También. Las empresas éticas: las sociales. Las que les importa la calidad de vida de la ciudadanía.

En esta ciudad a cuatro, el ayuntamiento, en servicios sociales, debe replantearse su papel. Que ya no puede ser el de dar más y más servicios. Solo. Debe primar, ahora, el del liderazgo: el de convocar a las asociaciones, a las empresas sociales, a los propios ciudadanos, a las otras administraciones para priorizar necesidades y problemas sociales. Actuales. Y próximos. Para discutir y compartir ideas sobre cómo buscarles las mejores respuestas. Sumando propuestas. Sumando recursos. Implicando, en los servicios de respuestas, a asociaciones. Muchas: tienen magníficos servicios sociales de proximidad. En los barrios. Implicando a empresas sociales: pueden colaborar económicamente. Implicando a otras administraciones. Y, claro, implicándose él. A fondo. Pero no solo.

La batería de servicios sociales para la ciudad de calidad de vida con todos y todas que queremos, sin exclusiones, se construye y se sostiene, hoy, desde el trabajo cómplice, solidario, entre organizaciones. Que se implican. Con estrategias compartidas.

Aquí está el *quid* de la cuestión. El futuro de los servicios sociales para la ciudad de cohesión ciudadana por la que apostamos.

Este trabajo de Cogestión Relacional para la Ciudad Social debe plantearse, estratégi-

camente, a nivel de ciudad. Pero, también, a nivel de distritos. Más: de barrios y grupos de barrios. Porque es aquí donde están los problemas. Es aquí donde está la gente. Es aquí donde están los Centros de Servicios Sociales Municipales. Y las asociaciones de ciudadanos. Y donde quieren aportar recursos las empresas: para servicios/proyectos concretos.

Este planteamiento que sólo esbozo pide de las Areas de Servicios Sociales Municipales apertura: diálogo constante con las asociaciones, los ciudadanos, las empresas, otras administraciones y los ciudadanos con necesidades sociales. Todos ellos deben, hoy, situarse en el centro del Área de Servicios Sociales. Para consensuar maneras de trabajar otras. Más en CO: más en COnsonancia con los tiempos COmplejos. Que piden respuestas COorganizadas.

Un solo ejemplo. ¿Cómo planificaría, programaría, produciría, comunicaría..., un Centro de Servicios Sociales Municipal que optara por ciudadanizarse: por implicar en él, en coorganización, a las asociaciones sociales del entorno, a otras administraciones y a algunas empresas de soporte con vocación social? ¿Y si, además, implica a los ciudadanos usuarios de los servicios y a algunos ciudadanos destacados, socialmente, del barrio? Estoy convencido que sería diferente: otro.

Debemos optar por él.

OOOOOOO

Nota: versió lliurada per l'autor posterior a la Jornada

José Leal, moderador: Gracias a Jean Loup y a Toni. Ya sabía, cuando me propusieron moderar esta mesa, que no era tarea fácil; pero después de lo oído, me parece más difícil de lo que pensé.

Quisiera, antes de nada, y pensando en la intervención de Toni, señalar que uno de los valores de esta Jornada es que estan organizadas desde la interdisciplinariedad y por las organizaciones profesionales de Asistentes Sociales, Psicólogos y Educadores. Profesionales que desde hace muchos años vienen trabajando juntos en lo que venimos llamando «modelo comunitario», «modelo relacional» o «modelo de red».

Después de esto, invito a Jean Loup y Toni a desarrollar, sugerir , contrastar algunas de las ideas que han expuesto. Para facilitarlo, propongo una primera cuestión; es la referida a las palabras, a los términos que empleamos para definir nuestro hacer

Jean Loup habló del modelo de red. Toni del modelo relacional... Yo estaba pensando mientras tanto que a lo mejor algo tenía que ver el uno con el otro, aunque con palabras distintas. Y ha salido también el modelo comunitario.

Quisiera que pudiéramos debatir o plantear - yo también -, o si queréis intervenir los demás, para ver qué hay de todo eso, qué tiene en común, o qué aporta cualquiera de estos términos; si hay algo nuevo en el planteamiento de red o en el planteamiento relacional, o si lo que hay es otra manera de decir o de plantear, lo que yo creo que en nuestro campo, en nuestro trabajo, desde prácticamente la pre-democracia estuvimos llamando al «modelo comunitario», «trabajo comunitario» que, sin duda, implicaba el reconocer que los sujetos están en instituciones, en zonas, en una población determinada, y que sobre ese espacio relacional había que intervenir desde postulados preventivos, asistenciales, rehabilitadores y educativos. No sé si queréis hablar de esto.

Jean Loup Herbert: Creo que acabas de subrayar un punto que yo considero bastante decisivo: que los Trabajadores Sociales, su mayor instrumento de trabajo son las palabras, habladas o escritas. Trabajamos la mayor parte del tiempo en este terreno con gran sensibilidad, y en el fondo de gran importancia, que es articular palabras para designar la realidad social.

Es decir estamos de lleno en el campo ideológico, en el sentido más completo de la palabra. De ahí creo que una gran exigencia y responsabilidad es saber bien de qué estamos hablando. Tanto el método comunitario como el método de red tienen una misma raíz de teoría social, que es una cierta corriente de la antropología social anglosajona. Y creo que si queremos entrar en la comprensión de lo que estamos hablando, en la práctica, y si aceptamos que un trabajador social tiene que vincular su praxis con una conceptualización, una teorización, de lo que está haciendo, creo que es importante esta reubicación teórica.

Obviamente hay un cierto terreno común porque tienen una misma fuente teórica los dos métodos. La palabra «comunidad» es una palabra clave de la antropología anglosajona por ejemplo, para mí, que tengo una formación de sociólogo francés, me resisto bastante a esta palabra, porque toda la corriente más importante de la Sociología Francesa desde Durkheim hasta Bourdieu ha rechazado radicalmente esta palabra. En el sentido de que su

aspecto de poner todo el mundo y todas las cosas en común, es una manera de borrar la diferenciación social, la desigualdad social, la contradicción social y la crítica social. Imaginad que un grupo social está dentro de un cierto perímetro geográfico, sea de barrio o de ciudad. Porque el modelo comunitario nació en los años 50 en los barrios pobres de las ciudades norteamericanas. Desde la Antropología estaban estudiando a los africanos de estos barrios, los que entonces se llamaban «los negros» y descubrieron que eran una forma de comunidad víctima de racismo.

Y también mencioné eso de que había 2 niveles dentro del método de Red: Red Primaria y Red Secundaria. Es una vieja, vieja división de la ciencia social antropológica anglosajona, entre institución y autonomías de la sociedad civil, cosa que, igual para un sociólogo francés no le cae perfectamente bien, entre paréntesis, porque nosotros, las corrientes mayoritarias francesas nos apoyamos sobre el concepto de estructura social y relación de dominio, explotación, exclusión.

Digo esto primero para decir que hay cierta lógica común entre los dos métodos que hemos mencionado porque pertenecen al mismo clima científico ideológico. También creo que al reubicarlo dentro de este marco teórico, tal vez lo podamos discutir mejor, incluso nos libera para hacer otras propuestas.

Toni Puig: Tema de la comunidad o no comunidad, a mí me dan igual las palabras, ya os lo he dicho. Lo que pasa es que a mí personalmente la comunidad me suena mucho a paraíso.

Yo me relaciono con... ¿con quien?. Cuéntamelo.

¿Con cuántas asociaciones te has relacionado este año?, ¿con cuántas empresas?, ¿con cuántos ciudadanos?, ¿con cuántas administraciones distintas?; ¿te has relacionado con alguna administración que no quería relacionarse contigo?, ¿lo has conseguido?. ¡ Premio!.

Cuando utilizas la palabra «comunidad», no te ayuda nada. ¿Tenemos más relaciones en este barrio? Si, ¿Cómo se nota?, ¿Tenemos más comunidad?, ¿Cómo lo noto?....

José Leal: No es una cuestión fácil

Toni Puig: Yo, si me pides que escriba un libro, lo escribiré sobre temas relacionales; sobre la comunidad me costará muchísimo.

José Leal: Creo que ha quedado claro que tu prefieres hablar de interrelación y que, en alguna medida, tiene cercanía al concepto de Red. Pero yo quisiera seguir preguntando cuál sería, desde vuestro criterio, la producción efecto de la acción de los profesionales. Tú dices que no es hacer comunidad. Entoncer es hacer, ¿qué?. ¿ Qué producción cabe esperar de la intervención, de la acción, del compromiso, del trabajo de los profesionales organizados en equipos interdisciplinares?.

Toni Puig: Vamos a intercambiarnos, a interralacionarnos de manera distinta.

José Leal: Jean Loup, quieres plantear algo?

Jean Loup Herbert: Primero, el acto de reunir, psicólogos, educadores y asistentes sociales es un acto muy positivo. Se puede llamar interdisciplinariedad o no, pero es importante que todos los que estamos trabajando en la difusión de vocabulario que finalmente va a ser la producción, y estoy convencido de que sí somos productores, de un elemento que durante mucho tiempo el marxismo oficial no valoró bien que es el productor de ideas. Y

creo que es muy importante dentro de una evolución del pensamiento de Marx, tal vez de una reactualización, dar su verdadero lugar a esta producción, no digo que decisiva, pero sí muy importante porque estamos viendo desde el 68 una contraofensiva que se agudizó desde el 90 de ideas del siglo XVIII. Es decir, la ideología dominante actualmente es del siglo XVIII, es un liberalismo descarado, totalmente antiguo pero reactualizado que nos hace creer que muchas de nuestras experiencias sociales del siglo XIX y XX son viejas cuando ahora las ideas que nos hacen utilizar y transmitir son ideas realmente muy reaccionarias. Nuestra responsabilidad, y creo que es un punto importante, es que este sujeto colectivo que son los trabajadores sociales en sus distintas profesiones sociales ya llegan a ser un sujeto colectivo. Por de pronto son portavoces de métodos, de ideas, elaborados por políticos, sociólogos, antropólogos... cuando yo creo que lo que Vds. representan aquí es una riqueza de información, de conocimiento directo de la realidad social que supera en mucho lo que saben muchos grandes sociólogos o antropólogos. El problema es que todavía no hay un lugar de condensación o de teorización sui generis.- Es decir, que sea un lugar de producción interno de este sujeto colectivo que son los trabajadores sociales. Y de ahí que todavía pueda llegar un antropólogo, un sociólogo como Manuel Castells, que de repente lanza la palabra «red» y ya va a ser la moda. Cuando yo creo que un acto como éste puede ser un buen paso, desde luego que tiene que encontrar su continuidad y los medios para su continuidad que sean lugares, recursos, para que los mismos trabajadores sociales elaboren sus teorías a partir de sus experiencias para que vuelvan a ser un sujeto colectivo entre los otros sujetos colectivos que Toni ha mencionado, la administración es uno aunque tenga ciertos niveles y diversidad, las empresas son otro, las asociaciones otro, aunque frágil, no se si forman un sujeto colectivo, y desde luego hay otros sujetos colectivos como los partidos políticos, las iglesias, el proceso educativo que es un gran sujeto colectivo superorganizado que produce muchas ideas y las difunde. Hay un lugar para los trabajadores sociales que creo que se está construyendo desde hace unas décadas porque creo que hay muchos trabajadores sociales que sienten la necesidad de articular la teorización de lo que están haciendo. Por eso van a buscar a veces un complemento de formación a la universidad de sociología, antropología, psicología, economía etc. Pero sigue una dificultad y es que la universidad tiene su propia lógica de producción de saber, eso sí es un gran aparato de producción de ideas, es un sujeto colectivo que tiene larga historia, está muy construido y el trabajador social que va a sacar ideas a veces interesantes del sistema universitario, no está muy adecuado a la praxis de los trabajadores sociales. Por eso personalmente defiendo y trabajo más que nada en esto, en contribuir ,y el ejemplo que daba al principio fue una experiencia que me lo confirma, que sí los trabajadores sociales son capaces de producir su propia teorización incluso colectivamente.

José Leal: Vamos a dar paso ahora a la intervención de los compañeros que están en la sala. Ruego que enciendan las luces porque desde aquí no vemos a quien habla. La primera intervención: José Ramón.

J.R.Ubieto: Quería aprovechar las últimas intervenciones y el tono en que se han hecho para dar también mi opinión sobre la cuestión que se está planteando. Ayer escuchábamos una intervención de la Sra. Arqué, representante de la Diputación, que era una intervención, podríamos decir, de tintes claramente depresivos. Ella plantea un panorama

marcadamente depresivo sobre la situación, el presente y el futuro. Yo creo que era un análisis cierto. La Sra. Arqué tiene una larga experiencia y por tanto sabe de lo que habla. Además, estaba leyendo estos días un informe de Montréal sobre la situación del trabajo social en Canadá y venia a ser lo mismo. Lo cual me hace pensar que, aún siendo cierto este análisis, me parece que quizás toma una sola perspectiva, que es la perspectiva institucional y si pensamos en la realidad en éstos términos, efectivamente, tenemos que ser negativos. Me interesó como se planteó esta mesa porqué, sin aportar ninguna innovación metodológica, se ha insistido en que eso ya estaba sobre la mesa, creo que sí que ha hecho una aportación interesante que es situar el debate en su justo punto. Se trata de una problemática que es inanalizable desde una sola perspectiva, que hay que tomar varias. Toni resaltó que había al menos cuatro. Hay que tomar la perspectiva de los profesionales, no solo la institucional, ver las innovaciones metodológicas creo que hoy por ejemplo en las mesas simultáneas han aparecido aportaciones interesantes sobre esto, está también la perspectiva de las asociaciones, no voy a extenderme, ya lo señaló Toni ,también. creo que si no lo hacemos así caemos en una especie de emdocentrismo. Si tomamos la perspectiva de los que estamos aquí, somos profesionales que trabajamos la mayor parte de nosotros en la institución, ya que se ha hablado de tribus, podríamos caer en esta cosa endocentrista de vernos a nosotros mismos. Quizás lo que hemos descubierto en estas jornadas es algo que ya sabíamos pero que hay que hacer evidente y es que no estamos solos, que afortunadamente hay otros que tienen iniciativas, que estan haciendo cosas y que quizás el hecho de que se mezcle este tono de humor sano que planteaba Toni y este tono depresivo que escuchamos ayer y en otras intervenciones, quizás da la medida que estamos en un momento de cambio, de que el duelo que tenemos que hacer por aquello que fuimos para el otro o lo que creímos ser para el otro, la referencia clave, quizás tenemos que hacer el duelo por eso. Quizás ya no somos lo que imaginamos que éramos. Quizás son otros momentos y me parece que hay tiempos distintos: que cada uno ha llegado a poder superar o poder elaborar algo de ese duelo y en eso me parece que estamos. Por eso les agradezco que hayan podido situar el tema desde esta perspectiva.

Toni Puig: Crec que hi ha un tema que tu planteges i és que quan els temes del treball social en general s'enfoquen només des del punt de vista de l'administració, «apaga y vámonos». No perquè no tingui interès, sinó perquè ja ho coneixem, ja ho hem experimentat, ja ho hem fet. Y a més les nostres administracions y ho dic amb «carinyo», només actuen des de la llei. Des de la llei el que no es pot fer és la repetició Som en una societat que no vol la repetició. El que vol cada col.lectiu, cada barri, és ser tractat de manera diferent. Igualment, però diferentment. El gran repte és ,doncs, la innovació, com combinar la llei amb la innovació.

Teresa Martínez. Decir que ahora que estamos al final de la tarde, he sentido que nos estais provocando, que nos estais animando a cambiar, a levantarnos y a hacer cosas. También he sentido que no están aquí las trabajadoras familiares y he pensado que es verdad, no están aquí y es una pena.

(Intervenció d'algú del públic : Sí que estamos)

Bueno pero no estais representadas. Tu me lo has hecho pensar. No estan mis compañeras trabajadoras familiares tampoco y tu me has hecho pensar. Ojalá el año que viene esten

aquí. Supongo que es cosa de todos.

Bueno os decía que siento que nos estais provocando. Lo que ha dicho Toni, la carpa de los servicios personales que te han encargado a tí, Bueno, pues de nosotros también queremos responder ante esta provocación, la atención primaria de Barcelona nos estamos organizando, nos cuesta mucho, hay mucha mujer, tenemos cargas familiares, esto parece una tontería pero es así nos cuesta movilizarnos, pero estamos en ello y ojalá demos una respuesta innovadora creativa y no sobre la queja sino decir que necesitamos gente , que estamos con ganas de hacer cosas y que si esta carpa sirve para dar a conocer a la ciudadanía lo que hacemos pues también vamos a dar a conocer lo que nos falta para hacerlo mejor.

Maria Ramos. Siguiendo en la línea de lo que ha dicho la compañera de que no están las trabajadoras familiares, realmente no estamos pero sí que estamos. En la carpeta habeis visto que hay una ponencia titulada «Los servicios de ayuda a domicilio en clave comunitaria». Está hecho por la Asociación de Trabajadoras Familiares. No hemos podido estar en las jornadas pero espero que esta ponencia se lea y sirva para reflexionar porque de la situación de las trabajadoras familiares todos los profesionales tenemos la culpa.

Gloria Clavero: Me ha parecido escuchar de Toni que se refería a la administración o a la comunidad como si nosotros no formáramos parte de ella o como si la comunidad fuera otra. Creo que tenemos este problema. Otra cosa que me ha llamado la atención que es sobre la producción de saber, que para mí es poner el dedo en la llaga, sobre quién tendría que articular eso. Creo que es un buen momento para plantear la teorización de este quehacer pero también tener en cuenta que los trabajadores sociales , como muy bien explica Pepe Leal, trabajamos con los efectos de la injusticia y somos bastante machacas . Quienes tendrian que ser y como poder articular , quien piense, quien recoja, quien articule lo que seguramente está en la mayoría de las instituciones de la administración donde hay trabajadores sociales. Seguro que hay estos bancos que alguien decía esta mañana no solamente de experiencias sino también de teorización pero quien seria que se tendría que encargar de esto. Yo creo que los colegios profesionales tienen aquí un papel importantísimo a jugar porque si debemos hacerlo sólo los que estamos en el trabajo cotidiano es difícil.. Creo que hay diferentes roles aquí. Hay roles de pensantes y roles de actuantes y a lo mejor tenemos que articularlo: ni tan pensantes ni tan actuantes, algo intermedio que permita producir el saber que necesitamos con nombres propios que provengan del trabajo social. Gracias.

Intervenció: Soy trabajadora familiar. Me ha encantado la Jornada, salvo cuatro cosas que ya se han dicho y que no voy a repetir. Me ha encantado la actuación del Sr. Puig pero pienso que hay algo que tenemos que aprender, y quizás las trabajadoras familiares lo hacemos un poco más por nuestro trabajo tan directo con el usuario, y es aprender a trabajar con el usuario y con la comunidad, porque a veces estamos siendo meros gestores de ayudas económicas. Yo, cuando detecto en mi trabajo una problemática, por ejemplo en una mujer que plantea hacer relajación, karate u otras cosas, cuando lo transmito a la asistente social o a la administración, la respuesta es que esto no está contemplado. ¿Qué contemplamos entonces? ¿lo que nos dicen desde arriba?. Tal vez es cierto lo que decía Gloria, que hay una división. Partamos entonces ya desde mañana de no hacer esta división: administración por un lado y trabajadores sociales, familiares, educadores, por otro. Tengo esta sensación. Está muy bien la Jornada, pero espero que a partir de mañana empecemos a trabajar con ellos y a la vez por ellos.

Elena Carrasco: Sóc educadora social de l'Ajuntament de Mataró. M'ha fet molta gràcia en Toni Puig, suposo que com a la majoria, perquè tots hem rigut molt, però hi ha una qüestió clau a la qual també ha fet referència el Sr. Herbert, i és el tema teòric. Quan en Toni Puig comentava que hi ha paraules que el fan riure o que voldria desterrar és perquè realment els treballadors socials hem anat arreplegant, una mica d'ací, una mica d'allà, paraules de moltes disciplines per parlar de coses que estem fent i que no sabem com anomenar. Això em fa pensar que potser és el moment en què hem de començar a produir i a escriure de coses que ja existeixen, d'experiències que ja es pensen en clau teòrica. Crec que seria un avenç qualitatiu per a tots.

Una altra qüestió important és que em sembla que els treballadors socials som una mica humils en relació al tema de les titulacions perquè tots portem, a les taules i a tot arreu, aquells professionals amb titulacions superiors i esperem que ells ens diguin i ens expliquin, intentant arreplegar també una mica del seu saber. Potser que ens ho plantegem i intentem produir també nosaltres.

Toni. Puig : Para Gloria: Soy géminis. Digo esto porque me encuentro en esta mesa en una situación extraña: es que trabajo en estos momentos desde la administración municipal con las asociaciones. Me siento muy del sector asociativo y, a la vez, soy administración. Esto me produce algun lío, pero, como soy géminis, procuro llevarlo bien. Yo me siento administración pública. Estoy encantado de trabajar en la administración pública. Pero quiero que esta administración tenga más fuerza. Yo estoy a favor de lo público, pero quisiera que su presencia fuera más modesta, más de convocatoria, de implicar más a la gente, más de red, más de que nosotros no lo sepamos todo, lo hagamos todo, lo montemos todo, tengamos toda la verdad.. Por tanto mi intervención ha pecado de poder parecer que no estoy en la administración. Sí lo estoy, pero estoy en los dos lados.

José Leal: Tengo que decir que ha sido para mi un rato realmente agradable donde hemos podido escuchar distintas intervenciones con tonos distintos pero creo que de un gran compromiso y con gran riqueza tanto de los que estan en la mesa como de los compañeros y destacar algo que ha sido dicho por varios, que en efecto hay una producción de saber por la experiencia, por la reflexión y que es importante que en estas jornadas se haya evidenciado y que tenga continuidad en el sentido de dar publicación e información a los trabajos. Sólo me queda agradeceros a todos y decir de nuevo la importancia de la palabra, de las palabras, lograr que las palabras estén vivas, que las utilicemos y que, sobre todo, no nos enreden.

OOOOOOOO

CONCLUSIONS FINALS

L'abordatge del binomi subjecte-xarxa social des del pensament filosòfic s'enfronta actualment a una contradicció. Si posem l'èmfasi en el subjecte com a individu en si mateix això ens porta a la figura moderna del consumidor, irresponsable del malestar del qual es queixa.

Si observem la qüestió només des de la perspectiva del llaç social podem caure en la temptació, encara que no sempre sigui així, d'anteposar allò comú que ens unifica i desconèixer les raons particulars per fer llaç social. Aquestes raons de cadascú són indispensables i són la clau del futur d'aquest llaç social, per la qual cosa obviar-les posa en perill el vincle.

Finalment, una resposta a aquesta paradoxa posa en el centre del debat la noció de responsabilitat lligada a autoritat no com a normativització, sinó com a invenció, creació de respostes individuals, grupals o comunitàries, que són manifestacions del malestar actual que s'expressa com desconnexió institucional, aïllament social o solitud subjectiva.

Davant d'aquesta paradoxa, la responsabilitat des d'allò públic passa per crear condicions per tal que els ciutadans puguin trobar una forma d'expressió i de desenvolupament individual que tingui un caràcter integrador.

Així, el sistema de serveis socials que te com a missió remoure els obstacles que impedeixen als subjectes desenvolupar una vida específica i autònoma, haurien de ser els responsables de possibilitar el desenvolupament de programes, recursos i estratègies que contemplessin el beneficiari, subjecte i/o col·lectivitat, com una part activa del procés.

De l'anàlisi del marc legal i operatiu dels serveis socials es desprèn el següent:

- Que els serveis socials s'han d'adaptar i anticipar a les noves realitats socials, el caràcter de les quals, dinàmic i complex, requereix respostes àgils, eficaces i compartides.
- Que de l'anàlisi dels textos legals s'infereix un caràcter ambigu dels conceptes facilitadors de la intervenció amb caràcter col·lectiu i/o comunitari.
- Que, a pesar d'això, els principis generals de la llei permeten deduir que la consecució d'objectius relatius a la subsidiarietat, la participació i la prevenció no són possibles d'abordar i d'aconseguir si no és amb programes i abordatges professionals de caràcter col·lectiu i/o comunitari, per la qual cosa és fa necessari apostar per una intervenció de caràcter col·lectiu i transversal real.
- Pel que fa a les aportacions del diferents professionals d'allò social, s'observen pràctiques heterogènies i sovint excessivament centrades en l'individu, amb uns objectius prioritaris centrats en donar satisfacció a la necessitat a través de recursos i prestacions.
- Això té una certa lògica si es tenen en compte els esforços de tots per implantar en els darrers anys un sistema que contemplés els drets socials, cosa que sovint ha portat a obviar la dimensió col·lectiva i l'objectiu d'autoorganització imprescindible per al desenvolupament de la comunitat i de la societat en general.

- Partint de la certesa d'aquesta anàlisi, depèn en bona mesura dels mateixos professionals la responsabilitat de posar en primera línia dels nostres objectius metodologies i estratègies que facilitin l'abordatge col·lectiu i la potenciació de la xarxa primària, tot considerant-la el principal recurs professional.
- L'administració local té més possibilitats d'impulsar polítiques i estratègies pel seu caràcter de proximitat, però també per la seva capacitat competencial, sense necessitat que existeixi una concreció a un nivell superior de les finalitats i estratègies més adients, tot entenent que per part de la responsabilitat autonòmica és necessària una major concreció, desplegament, consolidació i dotació pressupostària per a un sistema que no es troba prou dimensionat per fer front a les noves realitats.
- Si el principal potencial de les organitzacions son els seus recursos humans, cal apostar per la formació i per la supervisió per tal que el quefer professional sigui cada cop de més qualitat i estigui orientat al servei de les persones de la comunitat. A banda de la responsabilitat que tenen en aquest aspecte els qui contracten, hi tenen un paper especial les universitats i el col·legis professionals.
- El treball coordinat intra i intermunicipal, la trobada amb la iniciativa social, tot cercant elements sinèrgics i multiplicadors, esdevenen cada cop més reals, per cal seguir aguditzant la creativitat i el compromís en un nou escenari en el qual la trobada i l'avenç tinguin millors resultats.
- Repensar els serveis socials d'atenció primària ha de ser una tasca permanent, no només des de la perspectiva de la prestació de serveis i/o programes, sinó que s'han de projectar a l'exterior per tal de posar-los en comú amb el sistema de xarxes i microxarxes en una actitud d'escolta i d'aprenentatge.
- És cert que les contradiccions de les estructures en què es troba immers el professional comporten situacions que poden impedir o alentir aquests processos creatius, però això també forma part de les estratègies a compartir amb les diferents xarxes. Es tracta d'un component més de la creativitat necessària.
- La pràctica professional ha de permetre la incorporació de diferents metodologies i experiències adaptades a les diferents situacions i/o contextos, en funció del posicionament professional que en qualsevol cas ha de prioritzar l'escolta com a element permanent d'aprenentatge, consubstancial a l'acció.

Per acabar, com a conclusió definitiva d'aquesta Jornada, es posa de manifest la necessitat i el desig dels professionals dels Serveis Socials d'Atenció Primaria de repensar les seves estratègies d'acció comunitària tot partint d'una realitat actual diversa en la qual conviuen pràctiques assistencialistes amb projectes renovadors i experiències amb una trajectòria i una qualitat excel.lent.

OOOOOOOO

Sra. M.Carme Alòs i Pintó
Presidenta del Col.legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya

Em plau retrobar-me amb molts i moltes de vosaltres en aquesta Jornada de Serveis Socials d'Atenció Primària que organitzen els nostres Col.legis Professionals.

Felicitar, en primer lloc, l'organització i el comitè científic pel treball, l'interès i la dedicació al més alt nivell. També vull felicitar els ponents i a tots i totes vosaltres, perquè heu fet possible que tingués continuïtat tant l'alt nivell tècnic com la qualitat en els continguts que s'han tractat, línia que vam encetar la Jornada dedicada a l'Ètica l'any 1997.

En la cloenda de l'any passat vaig comentar la necessitat d'incloure en l'organització de futures jornades, com la d'avui, altres Col.legis Professionals, altres disciplines que s'incorporessin en aquests espais particulars per tal d'enriquir tant la visió com el tipus d'intervencions vers el futur de l'atenció social primària.

Vull tornar a fer incís i reiterar aquest punt, ja que per a aquest tema específic, hauria estat molt valuós perquè en l'univers on centrem la nostra intervenció conflueixen molts aspectes, entre ells: grups diversos, diferents necessitats... i considero que l'aportació des dels àmbits organitzatiu i científic de figures com l'antropòleg o el sociòleg, per no dir-ne d'altres, són imprescindibles. D'altra banda, si parlem d'integrar, de cooperar, de compactar, de participar, més motiu encara per incloure les diverses professions en futures organitzacions d'aquestes Jornades.

Centrant-me en el Treball Comunitari vull ressaltar dos aspectes. El primer i més important és el fet que existeix la tendència generalitzada a nivell professional de reivindicar aquest treball, avui dia relegat a un segon terme per no dir un altre número. És obvi que l'evolució de l'atenció social primària en els darrers 10 anys ens ha conduït a aquest punt.

Existeixen esperiències enriquidores dins i fora de Catalunya, especialment a Europa i Amèrica Llatina, que ens han de servir com un punt d'ancoratge vers la positivitat del tema que ens ocupa. Ja que avui s'ha parlat molt del nostre país, deixeu-me anomenar el Programa innovador de transformació de "infra-viviendas" de la província de Granada, concretament de Loja. Programa que es va presentar a les Jornades de Treball Social en el Medi Rural, celebrades a Jaca el mes d'octubre passat. En aquest programa han estat implicades les administracions, les associacions, àrees diverses i els mateixos afectats. Fins i tot un d'ells va explicar directament quina havia estat la seva implicació i com havia canviat la seva vida per l'oportunitat d'haver-hi participat i treballat.

Una pinzellada que encoratja perquè evidencia i ratifica que el TREBALL COMUNITARI és possible. Aquesta innovació fora del nostre territori em va fer pensar en el V CONGRÉS DE TREBALLADORS I TREBALLADORES SOCIALS que es va celebrar a Lejona (Biscaia) l'any 1984, ja fa uns quants anys amb el lema BENESTAR SOCIAL, UNA UTOPIA? on aleshores una ponència que va

presentar l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat, i cito aquest Ajuntament concretament donada la seva representació en la Jornada, on citaven textualment que en la memòria resum del treball realitzat durant el període 1979-1983 s'especificava que: "EL PRINCIPAL RECURS DE LA COMUNITAT ES LA PRÒPIA COMUNITAT CONSCIENT, ORGANITZADA, FORTAMENT ASSOCIADA I PARTICIPATIVA, EN UN PROJECTE COMÚ: MILLORAR LA SEVA QUALITAT DE VIDA I CONVIVÈNCIA".

Una frase resumida però amb un missatge molt clar i precís que, des del meu punt de vista, fa "diana".

Considero que a partir d'aquesta concepció, afavorint el desenvolupament de models de serveis personals, respectant l'evolució de cada comunitat i implicant la població que va més enllà del grup i de la comunitat i fer-la protagonista i coparticip, que descobreixi i plantegi les seves necessitats participant en tots els nivells de planificació, recuperant aquella essència, aquella filosofia, aquella forma inherent a la nostra professió, com ja apuntava en les seves classes la professora Rosa Romeu, però també per aquelles que s'han incorporat i les que s'haurien d'incorporar en els serveis socials d'atenció social primària ajustant els canvis necessaris a la realitat dels ciutadans i ciutadanes de Catalunya.

En segon lloc, vull referir-me a l'última *Revista de Treball Social*, que edita el nostre Col.legi professional, el núm. 150, concretament l'article de la nostra companya Sílvia Navarro, "Tiempo de Interludio", que ens apropa en forma de reflexió a aquesta visió amb un missatge positiu i crític que ens fa, entre altres aspectes, replantejar la nostra tasca, actituds, etc. Un toc d'atenció a la nostra praxi, sovint desbordada pels esdeveniments.

Per últim, des dels Col.legis professionals hem d'evidenciar que cal un reforç i un canvi molt seriós vers l'atenció social primària i disposar dels mitjans perquè pugui ser una realitat treballar amb la població i per la població. Fer possible aquella utopia amb interrogant plantejada a Lejona i, tot i haver avançat en diferents aspectes com la legislació, entre altres, el Treball Social Comunitari ha quedat relegat, malgrat l'esforç de molts i moltes professionals, així com d'algunes administracions que a contracorrent han fet aquest intent o han desenvolupat com han pogut aquest treball.

És necessari un canvi al més alt nivell al mateix temps que tots i totes des dels nostres llocs de treball ens hi impliquem sense pors. És, doncs, UN REPTE A L'ENTRADA DEL NOU MIL.LENNI

Els Col.legis Professionals hem de vehicular les conclusions extretes fruit del treball d'avui i aconseguir un pas endavant i fer que aquesta Jornada sigui profitosa i tingui el ressò que es mereix, més enllà de les persones que hem tingut la sort de poder-hi assistir i participar. Moltes gràcies.

OOOOOOOO

Rafel López Zaguirre
President del Col.legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya

Per segon any consecutiu, i enguany coincidint amb el dia internacional dels drets dels infants, ens hem de felicitar tots plegats per la iniciativa que els Col·legis Oficials de Psicòlegs, de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials i d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya hem tingut a l'hora de donar continuïtat a aquesta jornada, organitzada amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya, l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació de Barcelona.

L'establiment d'un conveni de col·laboració estable entre les tres entitats convocants fa pensar que aquest serà un marc sòlid de participació, formació i reflexió que any rere any abordi temes d'interès per a tots els professionals dels serveis socials d'atenció primària.

Com ja haureu comprovat, l'organització i el disseny d'aquesta jornada ha estat força diferent de l'any passat. Enguany es tracta d'un marc més multiprofessional i participatiu, i és que una societat en continu canvi com la societat en què vivim ens obliga a modificar i replantejar sempre el nostre treball i el dels nostres col·legis per millorar l'atenció no només als professionals col·legiats sinó també als ciutadans que atenem dia a dia.

És en el marc d'aquesta societat canviant on assistents socials, psicòlegs i educadors socials hem de plantejar-nos la pràctica professional quotidiana, que no vol dir reiterativa, tenint en compte no només les situacions de les persones que atenem individualment sinó també les xarxes socials existents i, en general, l'entorn comunitari que envolta aquestes persones.

Amb una terminologia més actualitzada, amb uns models d'intervenció més globalistes i amb uns mitjans tecnològics molt més avançats, estem reprenent línies i objectius de treball de fa unes dècades enrere. Estem intentant superar, com diu la presentació de la jornada, l'individualisme radical d'aquesta darrera dècada. Tornem a posar l'èmfasi en la comunitat, en la intervenció col·lectiva, en la potenciació de la societat civil, en l'acció comunitària per davant de l'acció purament individual. I penso que aquesta línia de treball l'adoptem perquè entenem que, en funció de l'impacte que la nostra acció professional té en la comunitat, ajudarem a resoldre, per efecte de simpatia, situacions de diferències individuals dins de la comunitat.

No voldria allargar-me més en la meva intervenció, ja que penso que el que us ha de quedar més fresc i el que us ha de donar motius per reflexionar és el treball que heu fet al llarg d'aquesta jornada a partir dels ponents i també de les vostres aportacions.

Només dir-vos que si fa un any, en el marc de la Primera Jornada, us dèiem que era el primer acte públic del CEESC, avui us puc dir que ja s'ha celebrat l'assemblea constituent de la nostra entitat, s'han aprovat els estatuts definitius i que, en un període no gaire llunyà, es convocaran les eleccions per escollir la nostra primera junta de govern definitiva.

Finalment, voldria agrair el treball realitzat per tots els membres del comitè organitzador i del comitè científic per la complexitat i la intensitat que comporta organitzar una jornada de qualitat com aquesta.

Vull fer públic també en nom propi i en el de l'entitat que represento l'agraïment a en Pepe Otero, en Quim Ortilles, la Marta Fité i en Xavi Benito pel seu treball i la seva participació en els comitès organitzador i científic, en representació del Col·legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya.

També m'agradaria felicitar i felicitar-nos tots els col·legis per aquesta iniciativa, que espero que ja sigui una cita fixa anual en el calendari dels professionals dels serveis socials d'atenció primària.

I per concloure, vull donar les gràcies a tots els que heu participat en la jornada tot desitjant que l'any vinent ens retrobem en aquest marc.

Paloma Azpilicueta Aguilar
Vicedegana i Degana en funcions
del Col.legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya

Malhauradament, no ens és possible reproduir aquí l'intervenció que Rosa Martí-Sensat va realitzar a la cloenda d'aquestes II Jornades, doncs, com molts de vosaltres segurament sabeu, es troba encara hospitalitzada.

No obstant, com a Degana en funcions, si que voldria transmetre unes quantes reflexions al respecte de les Jornades.

· En primer lloc manifestar la meva satisfacció pel desenvolupament d'aquesta trobada, l'encert del tema triat i la qualitat e interès de les intervencions realitzades així com del bon funcionament organitzatiu.

· No hi han solucions perfectes ni solucions per sempre, ni tan sols conceptes per sempre. És necessari revisar, repensar i reconceptualitzar la nostra pràctica de manera continuada i, sobre tot, creativa, per tal de que la nostra intervenció professional suposi una aportació positiva a la vida col.lectiva, a la vida de cada ú dels ciutadans.

· L'acord dels tres Col.legis Professionals per portar a terme aquesta II Jornada és un exemple de la necessitat –i els avantatges– i també de la complexitat d'unir esforços, que expresa i, alhora reforça, la interdisciplinarietat, imprescindible a la pràctica.

· Agrair als Col.legis Professionals coorganitzadors de les Jornades, a tots els membres dels Comités Organitzatiu i Científic, i, molt especialment als nostres col.legues i membres del Grup de Treball sobre els SSAP, de la Comissió de Psicologia Social i Comunitària, la seva aportació en aquestes Jornades, les segones que el COPC organitza.

· També donar les gràcies a les Administracions Públiques (la Generalitat, l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona) pel seu suport en la realització d'aquesta trobada.

I, finalment, agrair la presència i les aportacions de tots els participants en aquesta reflexió.

Convoquen

Col.legi Oficial de Psicòlegs de Catalunya
Col.legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya
Col.legi d'Educadores i Educadors Socials de Catalunya

Comissió organitzadora

Xavier Benito, Álvaro Fernandez, Helena Ferrer, Marta Fité,
Anna Guijarro, Carme Rocosa, Hortensia Sánchez

Comité Científic

Esperança Esteve, José Leal, Anna Martínez,
Quim Ortilles, Pepe Otero, José Ramón Ubieto.

2ª JORNADA
dels Serveis Socials d'Atenció Primària

BARCELONA, 19 I 20 DE NOVEMBRE DE 1998

AUDITORI WINTERTHUR

Aquesta edició ha comptat amb el suport
de la Diputació de Barcelona. Àrea de Serveis Socials.